

Львівський державний університет внутрішніх справ

ДОКАЗИ
ТА ДОКАЗУВАННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ

Навчальний посібник

Львів
2018

УДК 343.14:343.137(075)

Д63

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 27 грудня 2017 р. № 5)*

Р е ц е н з е н т и:

О. М. Гумін, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
НУ «Львівська політехніка»;

Р. М. Дмирів, кандидат юридичних наук,
старший слідчий Залізничного ВП ГУНП України у Львівській області

Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч.
Д63 посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. –
Львів: ЛьвДУВС, 2018. – 272 с.

ISBN 978-617-511-254-0

Видання підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Докази та доказування у кримінальному провадженні», яку вивчають у закладах вищої освіти. Відображено сучасний стан і перспективи розвитку вітчизняного кримінального процесу з урахуванням практики його застосування, зокрема практики Європейського суду з прав людини.

Для курсантів, студентів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та викладачів вишів і факультетів юридичної спрямованості всіх форм навчання, а також для працівників судових і правоохоронних органів.

УДК 343.14:343.137(075)

© Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В.,
Дуфенюк О. М. та ін., 2018
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2018

ISBN 978-617-511-254-0

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
ТЕМА 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ	
ТЕОРІЇ ДОКАЗІВ.....	9
1.1. Поняття і система теорії доказів.....	9
1.2. Засади теорії доказів.....	14
1.3. Методи доказового права.....	34
Контрольні запитання.....	37
Рекомендована література.....	37
ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ ДОКАЗІВ ТА ЇХ ОЗНАКИ.....	39
2.1. Поняття доказів як засобів доказування.....	39
2.2. Допустимість доказів.....	45
2.3. Належність доказів.....	53
2.4. Достовірність доказів.....	56
2.5. Достатність доказів.....	61
Контрольні запитання.....	63
Рекомендована література.....	63
ТЕМА 3. КЛАСИФІКАЦІЯ ДОКАЗІВ.....	65
3.1. Докази прямі і непрямі (побічні).....	65
3.2. Докази первинні і похідні.....	69
3.3. Докази обвинувальні і виправдувальні.....	71
3.4. Докази особисті і речові.....	72
Контрольні запитання.....	74
Рекомендована література.....	74

ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ Й ЕЛЕМЕНТИ ДОКАЗУВАННЯ.....	75
4.1. Поняття та сутність доказування.....	75
4.2. Збирання доказів.....	79
4.3. Перевірка доказів.....	84
4.4. Оцінка доказів.....	87
Контрольні запитання.....	91
Рекомендована література.....	92
ТЕМА 5. ПРЕДМЕТ І МЕЖІ ДОКАЗУВАННЯ.....	94
5.1. Поняття і значення предмета доказування.....	94
5.2. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.....	99
5.3. Межі доказування.....	106
Контрольні запитання.....	110
Рекомендована література.....	110
ТЕМА 6. СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ.....	112
6.1. Поняття суб'єктів доказування у кримінальному провадженні та їх види.....	112
6.2. Слідчий, суддя, суд й суддя як суб'єкти доказування у кримінальному провадженні.....	118
6.3. Сторона обвинувачення як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні.....	124
6.4. Сторона захисту як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні.....	136
Контрольні запитання.....	145
Рекомендована література.....	146
ТЕМА 7. ПОКАЗАННЯ СВІДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ.....	148
7.1. Показання свідка в кримінальному провадженні.....	148
7.2. Показання потерпілого в кримінальному провадженні.....	156

7.3. Перевірка й оцінка показань свідка та потерпілого у кримінальному провадженні.....	161
Контрольні запитання.....	167
Рекомендована література.....	167
ТЕМА 8. ПОКАЗАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО Й ОБВИНУВАЧЕНОГО ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ.....	
8.1. Показання підозрюваного в кримінальному провадженні.....	169
8.2. Показання обвинуваченого в кримінальному провадженні.....	177
8.3. Перевірка й оцінка показань підозрюваного та обвинуваченого.....	186
Контрольні запитання.....	192
Рекомендована література.....	192
ТЕМА 9. ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ.....	
9.1. Поняття і значення експертизи під час розслідування кримінальних проваджень.....	195
9.2. Значення висновку експерта. Види експертиз.....	197
9.3. Аналіз і оцінка висновку експерта.....	203
9.4. Допит експерта, предмет його показань.....	206
Контрольні запитання.....	209
Рекомендована література.....	209
ТЕМА 10. РЕЧОВІ ДОКАЗИ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ.....	
10.1. Поняття і класифікація речових доказів.....	211
10.2. Порядок збирання, зберігання та вирішення долі речових доказів.....	216
10.3. Особливості дослідження, оцінки й перевірки речових доказів.....	233
Контрольні запитання.....	241
Рекомендована література.....	241

ТЕМА 11. ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ.....	243
11.1. Поняття, класифікація і загальна характеристика документів як джерел доказів у кримінальному провадженні.....	243
11.2. Протоколи слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та додатки до них як джерела доказів.....	246
11.3. Протоколи оперативно-розшукових заходів та додатки до них як джерела доказів.....	253
Контрольні запитання.....	264
Рекомендована література.....	264
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	266

ВСТУП

У доказі є щось оманливе; уявляється, що нібито предмет, який так називається, має достатню силу для того, щоб йому довіряли; але під цим словом треба розуміти тільки засіб, який використовується для встановлення істинності факту, засіб, який може виявитись і поганим, і гарним, і повним, і недостатнім.

Ієремія Бентам

Матеріал навчального посібника підготовлено відповідно до сучасних вимог освіти. Враховано зміни, внесені до законодавства (станом на 01 жовтня 2017 року). Також у виданні використано матеріали слідчої й експертної практики.

Мета теорії доказів як науки полягає не тільки у формуванні адекватних уявлень про суть процесів, які відбуваються в доказуванні, але й у створенні певних алгоритмів кримінальної процесуальної діяльності, які забезпечують її ефективність. Будучи інститутами кримінального процесуального права, докази та доказування слугують його призначенню і підкоряються його принципам.

Доказування проходить через усі етапи кримінальної процесуальної діяльності, складає основну частину процесуальних обов'язків органів досудового розслідування.

Видання складається з одинадцяти тем. Матеріал подано у логічній послідовності й він охоплює загальну та особливу частини доказового права. Обрана структура дає змогу висвітлити й проаналізувати основні інститути кримінального процесуального права крізь призму сучасної змагальної форми.

Кожна тема містить контрольні запитання і перелік рекомендованої літератури.

Авторський колектив висловлює подяку всім, хто надавав допомогу під час підготовки навчального посібника, і буде вдячний читачам за їхні відгуки, зауваження, побажання та рекомендації.

ТЕМА

1

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ ДОКАЗІВ

1.1. Поняття і система теорії доказів

1.2. Засади теорії доказів

1.3. Методи доказового права

1.1 Поняття і система теорії доказів

Нормативне регулювання й теоретичне дослідження проблем доказування посідає вагоме місце в кримінальному процесуальному праві, найважливішою складовою якого є доказове право, і в науці кримінального процесу, де провідну роль виконує теорія доказів.

Більшість вчених зазначають, що доказування потрібно розглядати як процес пізнання чуттєвого та раціонального, тобто доказування є специфічною процесуальною формою пізнання уповноваженими законом суб'єктами відповідного об'єкта дослідження. Крім того, доказування розглядається і як практична діяльність з встановлення обставин кримінального провадження залежно від виду судочинства.

Результатом такої діяльності визнається система доказів, яка здатна відобразити предмет доказування. Оскільки готових доказів у природі не існує, то під час кримінального провадження докази й їх процесуальні джерела формуються в процесі здійснення процесуальної діяльності. Система доказів реконструює дійсність, замінює реальні життєві події певними юридичними фактами.

Теорія доказів описує наявний нормативний порядок доказування та його практичну реалізацію. Взагалі «теорію» розглядають як сукупність узагальнюючих положень, що утворюють науку. Вона є формою синтетичного знання і становить систему наукових концепцій, принципів, положень, фактів.

Процесуальна наука не є ані суто теоретичною, ані суто прикладною, а об'єднує в собі всі ці якості. А те, що правильно для всієї процесуальної науки, правильно й для її частини – теорії доказування.

Т. М. Барабаш зазначає, що ознаками теорії доказування як специфічної наукової діяльності є:

- наявність систематизованого знання (наукових ідей, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, гіпотез, фактів тощо);
- наявність наукових проблем, об'єкта та предмета дослідження;
- практична значущість як явища (процесу), що вивчається, так і знань про нього.

Є. Г. Коваленко вказує, що теорія доказів є частиною процесуальної правової науки, яка вивчає процес доказування в ході здійснення доказової діяльності під час провадження у справі. Тобто – це наука, яка вивчає засади доказування та способи їх реалізації, сукупність і структуру доказування та доказів і розробляє рекомендації з формування доказів й використання їх у кримінальному судочинстві. Це відповідає вимозі адекватності теорії предмету.

Як складова науки кримінального процесуального права теорія доказів є системою наукових положень, що мають доволі широкий і багатоаспектний предмет дослідження. До її компонентів варто віднести насамперед доказове право як систему юридичних норм, що регулюють мету, зміст, порядок, межі та правові засоби збирання, дослідження, перевірки, закріплення й оцінки доказів, обґрунтованість і вмотивованість висновків уповноважених органів у ході процесуального доказування. Воно входить до системи процесуального права і вивчається теорією доказування, причому не тільки в його статичній, а й у динамічній, у його історичному розвитку, в застосуванні на практиці і в Україні, і за її межами. Теорія

доказів розробляє наукові рекомендації для розвитку доказового права та його застосування у практичній діяльності.

Однак було б неправильно обмежувати предмет цієї теорії лише доказовим правом. Як і у будь-якій теорії, що є логічним узагальненням досвіду суспільної практики, предметом теорії доказів також є практична діяльність, тобто закономірності, які виявляються в процесі застосування норм доказового права суб'єктами кримінального судочинства.

Але й цим не обмежується предмет теорії доказів. Він охоплює зокрема аналіз основних понять вчення про докази, дослідження засад доказування, історії відповідних інститутів, питання доказового права та його застосування у кримінальному процесі багатьох зарубіжних країн.

Важливо підкреслити, що, маючи відносно відособлений і завершений характер, теорія доказів вивчає й узагальнює лише певний розділ науки кримінального процесуального права, який охоплює все, що стосується доказового права, практичної реалізації його норм.

Теорія доказів поширюється на всі суспільні відносини, на всі явища зовнішнього світу, які певною мірою пов'язані з процесом доказування. Під час здійснення доказової діяльності її суб'єкти використовують закони логіки, психології, теорії інформації.

Оскільки теорія доказів у системі науки кримінального процесуального права посідає дещо відокремлене місце, її складові взаємопов'язані з усіма компонентами науки кримінального процесуального права.

Уявляється очевидним, що неможливо було б усвідомити суть доказового права без аналізу кримінального процесуального права, складовою якого є доказове право.

Співвідношення теорії доказів і науки кримінального процесуального права – це співвідношення частини й цілого, тому вбачається очевидним те, що практична роль цієї теорії вважається єдиними завданнями науки кримінального процесуального права, які полягають у:

– поглибленому вивченні положень, що становлять предмет вказаної галузі знань;

- теоретичному узагальненні практики кримінального судочинства з метою її подальшого вдосконалення;
- формуванні наукових рекомендацій, які стосуються подальшого розвитку кримінального процесуального законодавства;
- сприянні правовому вихованню громадян.

З огляду на вказані загальні завдання науки кримінального процесуального права, можна виокремити специфічні завдання теорії доказового права, обумовлені особливостями її предмета. Тут може йтися про поглиблене дослідження зазначених категорій доказового права, теоретичне узагальнення слідчої й судової практики його застосування, про формування наукових рекомендацій з подальшого вдосконалення норм доказового права й практики застосування саме цих норм у кримінальному судочинстві.

Мета, завдання теорії доказів у кінцевому підсумку визначаються метою та завданнями всього кримінального процесу, вказаними у ст. 2 КПК. Однак завдання теорії доказів як науки мають свою специфіку, оскільки сприяють формуванню ефективних способів і прийомів доказування, попереджають про можливі помилки у процесі встановлення фактичних обставин у кримінальному провадженні та сприяють формуванню наукового аналізу застосованих правових норм у процесі доказування, що сприяє вдосконаленню кримінального процесуального законодавства.

*Отже, діяльність відповідних державних органів щодо збирання, перевірки й оцінки доказів, достовірне встановлення яких необхідне для правильного вирішення кримінального провадження, прийнято називати **доказуванням**, а сукупність процесуальних норм, що встановлюють підстави й порядок доказування цих фактів, – **доказовим правом**.*

Доказування є невід’ємною частиною кримінальної процесуальної діяльності, тому доказове право входить до системи норм кримінального процесуального права як важлива її частина.

Головні ознаки, що характеризують кримінальне процесуальне право, характерні й доказовому праву, *до якого належать норми, що встановлюють:*

- поняття, мету та предмет доказування;
- поняття й систему доказів;

- умови належності та допустимості, достовірності й достатності доказів;
- принципи оцінки доказів;
- особливості проведення окремих слідчих (розшукових) і судових дій щодо доказування, а також особливості збирання та використання окремих видів доказів;
- повноваження й обов'язки органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду стосовно доказування;
- права й обов'язки щодо участі у доказуванні потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників процесу;
- особливості доказування у деяких категоріях кримінальних проваджень.

Норми доказового права виражають закономірності процесу пізнання у сфері кримінального судочинства і тому регламентують не тільки порядок, а й зміст цього процесу.

Норми доказового права у Кримінальному процесуальному кодексі не виокремлені у самостійний розділ, оскільки доказування здійснюється на різних стадіях процесу і пов'язано з багатьма інститутами процесуального права.

Досліджуючи сукупність норм доказового права, їх можна умовно поділити на *загальну й особливу частини*.

У *загальній частині* подано поняття та зміст теорії доказів з кримінального процесуального права, характеристику завдань кримінального процесуального судочинства у системі наукових знань, а також розкрито поняття доказів, доказування, предмета доказування, класифікації доказів і їх процесуальних джерел; поняття презумпції невинуватості в процесі доказування і способи збирання та перевірки доказів; способи висунення та перевірки слідчих і судових версій; оцінку доказів та їх процесуальних джерел; способи застосування технічних засобів при збиранні і перевірці доказів; поняття і класифікацію суб'єктів доказування, а також форми участі у доказуванні інших осіб.

В *особливій частині* теорії доказів розглядаються окремі види джерел доказів відповідно до сучасного кримінального процесуального права: показання свідків і потерпілих; показання підозрюваних та обвинувачених; показання експерта; висновки експерта; речові докази; документи. Сучасна теорія доказів не визнає

наперед встановлену оцінку доказів, не надає якомусь одному виду доказу більшого значення, ніж іншим.

Джерелами доказового права є:

- Конституція України;
- Кримінальний процесуальний кодекс;
- закони України;
- рішення Конституційного суду України;
- міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- рішення Європейського суду з прав людини.

1.2. Засади теорії доказів

В основі доказового права є певні засади, тобто основні положення. Сукупність засад, покладених в основу чинних процесуальних норм, що стосуються доказів, становлять ***систему теорії доказів***.

Засадами теорії доказів є:

- об'єктивна, матеріальна істина як мета і результат використання доказів;
- внутрішнє переконання слідчого, прокурора, слідчого судді, суду як основа оцінки доказів;
- презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Об'єктивна, матеріальна істина. Внаслідок реформування судової та правоохоронної системи посилилась увага до способів, методів і форм забезпечення істини у кримінальному судочинстві. Вона є необхідним елементом для вдосконалення правової регламентації забезпечення функції правосуддя, наповнення змістом її цілей.

Проблема встановлення істини є дуже важливою. Для того, щоб реалізувати призначення кримінального судочинства, тобто захистити права й інтереси осіб та організацій, які постраждали від кримінальних правопорушень, захистити особу від незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав

та свобод, необхідно встановити, що сталося в дійсності, з'ясувати, чи відбулося злочинне діяння, хто і за яких обставин вчинив кримінальне правопорушення, встановити винуватість особи, мотиви діяння й інші обставини у кримінальному провадженні.

Поняття «матеріальна істина» було введено в 50-х роках ХХ ст. видатним вченим М. С. Строговичем, який вважав, що «матеріальною істиною в кримінальному процесі називається повна і точна відповідність об'єктивної дійсності висновків слідства і суду про обставини справи, яка розслідується та вирішується, про винуватість чи невинуватість осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності». М. С. Строгович робить висновок, що «матеріальна істина – це об'єктивна істина». П. А. Лупинська під об'єктивною істиною розуміє такий зміст людських знань, які правильно відтворюють об'єктивну дійсність і не залежать від суб'єкта (не залежать ні від людини, ні від людства). Встановити істину в кримінальному процесі означає пізнати подію, яка відбулася, й всі обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні відповідно до того, якими вони були насправді.

Тобто її зміст не залежить від бажань особистості, корпоративних інтересів окремих партій або громадських рухів, від людської свідомості взагалі, істина – не властивість матеріальних об'єктів, а характеристика знання про них. Отже, істина існує тільки в чистому вигляді, будь-яке відтворення спотворить її й буде не істиною, а її відображенням, ретроспективою певних дій, подій. Об'єктивну істину, що досліджується, встановлюється слідством і судом у кримінальному провадженні, називають матеріальною істиною, щоб підкреслити специфічні ознаки об'єктивної істини у кримінальному процесі.

Специфічними ознаками об'єктивної істини є:

– об'єктивна істина у кримінальному процесі – це істина факту, її зміст становить конкретний факт кримінального правопорушення, що вчинила певна особа в певний час у певному місці. Отже, об'єктивною істиною є тільки існуючі в певний момент явища;

– ця істина встановлюється лише за допомогою вказаних у кримінальному процесуальному законі засобів, відповідно до процесуальної форми. В процесі розслідування кримінального

правопорушення пізнаються не всі його обставини, а лише ті, які мають юридичне значення, тобто передбачені кримінальним законом.

Матеріальна істина у кримінальному процесі – це істина у кримінальному провадженні, яка отримала фактичне (матеріальне) підтвердження доказами. Істина, що встановлюється у кримінальному провадженні, полягає у відповідності висновків слідства та суду об'єктивній дійсності, але ці висновки можна робити тільки з тих даних, які зібрані й досліджені у встановленому законом процесуальному порядку та відображені у передбаченій законом процесуальній формі.

Розслідування повинне точно встановити обставини кримінального провадження, адекватно відобразити події кримінального правопорушення, ситуації, осіб, винних у його вчиненні. Водночас потрібно пам'ятати, що в процесі розслідування кримінального правопорушення встановлюються не всі його обставини, а лише ті, які мають юридичне значення, тобто передбачені кримінальним законом. Істина у справі має бути конкретною. Тобто дослідження фактів, які становлять кримінальне правопорушення, і встановлення їх істинності повинні провадитися з урахуванням конкретних умов місця і часу вчинення кримінального правопорушення, специфіки дії цих умов на особу злочинця, формування злочинного наміру, способу вчинення, поведінки обвинуваченого, потерпілого, свідків під час досудового розслідування та в процесі судового розгляду. Встановлення істини у кримінальному провадженні не полягає лише у з'ясуванні його фактичних обставин, воно охоплює також правильну кваліфікацію розслідуваного діяння.

Та обставина, що до змісту істини у кримінальному провадженні входить не лише встановлення фактів, а й кваліфікація вчиненого діяння (відношення діяння і норми), має важливе практичне значення. В інтересах правосуддя неможливо обмежитися встановленням фізичних властивостей події, ігноруючи її соціальну сутність. П. Ю. Недбайло справедливо зауважив, що істина в юридичній галузі містить, зокрема, такі властивості вчинків людей, як правомірність або неправомірність. «Але без звернення до закону це не можна встановити». Тому він вважав, що «без юридичної оцінки (кваліфікації) досліджуваних фактів, яка виходить із вимог

закону, не можна здобути ту суму знань, яка складає об'єктивну істину в практиці застосування правових норм, оскільки без цього не можна розкрити зв'язок фактів із законом, їхню юридичну значимість і сутність».

Думка про те, що встановлення істини у кримінальному провадженні поширюється не тільки на аналіз фактичних обставин, а й на кваліфікацію кримінального правопорушення, підтримується багатьма теоретиками права, криміналістами та процесуалістами. Так, А. В. Наумов та О. С. Новиченко вважають, що «мабуть, буде правильним твердження, що кваліфікація злочину, встановлення того, який саме злочин вчинено, і є встановленням істини. Кваліфікація – це справжній, хоч і суб'єктивний образ об'єктивно існуючого злочину. Правильна юридична оцінка є вираженням об'єктивної істини». Отже, істина в розслідуванні кримінального правопорушення, відповідно до змісту обставин, що встановлюються в цьому процесі, не є всеосяжною та безмежною, а має точно визначені, окреслені законом межі.

Істотною особливістю розслідування кримінального правопорушення є те, що воно має конфліктний характер, який значною мірою ускладнює встановлення істини. Неправильно стверджувати, що всі сторони кримінального провадження прагнуть до встановлення істини. З одного боку, особи й організації, не зацікавлені в об'єктивному розслідуванні кримінального правопорушення, намагаються перешкодити йому. З іншого – виникає небезпека необ'єктивних суджень і дій з боку осіб, переконаних у винуватості підозрюваного. Так, обвинувачений і захисник не завжди зацікавлені у встановленні істини, їх влаштовує ситуація, коли кримінальне правопорушення не розкрито, а злочинця не знайдено. Адже у разі недоведеності винуватості обвинувачений (підсудний) вважається невинуватим, і саме обвинувач (прокурор) повинен доказати в суді (засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеної вини), що ним встановлена істина, а в разі недоведеності вини, підсудний повинен бути виправданим. «Розслідування конкретних кримінальних, цивільних, адміністративних справ, – зауважив М. В. Костицький, – поєднане з великими труднощами, оскільки пізнання їх обставин здійснюється ретроспективно, часом за вельми інтенсивної протидії зацікавлених осіб із досить різнома-

нітними інтересами, які інколи виключають один одного, свідомо викривляють істину».

Розслідування кримінального правопорушення через свою специфіку повинне давати не просто знання, а обґрунтоване знання, істинність якого не міг би заперечити жоден учасник кримінального процесу. «У кримінальному процесі встановлення істини у справі, – зауважив А. О. Ейсман, – являє собою водночас і пізнання, і доказування, і в цьому розумінні судове доказування є «доказовим пізнанням». Завдання розслідування полягає в тому, щоб не лише слідчий володів знанням про кримінальне правопорушення, але щоб таке знання внаслідок виконаної слідчим роботи могли одержати суд, усі учасники процесу. Важливу роль тут відіграють технічні засоби і методи виявлення, фіксації та дослідження речових доказів, які становлять сутність процесів доказування, – зазначив В. С. Кузьмичов.

Регламентуючи дії слідчого, прокурора, судді, кримінальний процесуальний закон регулює і процес пізнання, і його зміст, і форму. Якщо фактичні дані встановлено з процесуальними порушеннями, то вони не можуть бути визнані доказами, їх не можна використовувати для аргументації висновків у кримінальному провадженні, які мають юридичне значення. Система норм кримінального процесуального закону відображає логіку пізнання у процесі розкриття злочину. Порушення логіки закону, відхилення від неї часто супроводжується порушенням логіки пізнання.

Узагалі мета кримінального процесуального закону полягає в тому, щоб створити всі необхідні умови для вирішення суперечностей, які виникають під час розслідування кримінального правопорушення, й отримання об'єктивної істини у справі.

Об'єктивна істина у гносеологічному розумінні може існувати у двох формах: абсолютній – повне та всебічне об'єктивне знання сутності предметів й явищ, яке ніколи не може бути спростованим, і відносній – неповне, приблизне, незавершене об'єктивне знання, вираження його мінливості, поглиблення, уточнення у процесі розвитку практики та пізнання. Так, М. А. Чельцов стверджував, що повністю істина ніколи не може бути одержана. Він наголошував, що «можна говорити лише про високу ступінь вірогідності. Саме в справах судових й задовольняються більш високим ступенем вірогідності».

Стосовно абсолютної істини чимало науковців стверджують, що саме такою може бути істина, яка встановлюється у процесі провадження судової діяльності. Однак і буття, і обставини певного кримінального провадження можуть пізнаватися нескінченно. Навіть після набрання рішенням законної сили існує спеціальна можливість їх перегляду Верховним Судом України чи за нововиявленими обставинами. Так, судові рішення, які набрали законної сили, можуть бути переглянуті у касаційному порядку Верховним Судом України, за нововиявленими обставинами, а тому можуть бути відозмінені або взагалі скасовані й, звісно, втратять свій загальнообов'язковий статус. Окрім того, після застосування всіх національних засобів захисту заінтересовані особи можуть звернутися до уповноважених міжнародних установ.

Отже, істинність таких судових документів залежить не від їх внутрішнього змісту (всебічність, повнота, об'єктивність висновків і відповідність їх обставинам, що були насправді), а від процесуальної активності учасників процесу, їх компетентності, заінтересованості у результатах розгляду матеріалів кримінального провадження, фактичного волевиявлення, належного стану здоров'я для вчинення тих чи інших дій, соціального становища чи інших явищ (ефективний механізм у державі реалізації правових приписів, рівень корупції тощо), а саме суб'єктивних та об'єктивних чинників.

Очевидно, що абсолютна істина за таких обставин існувати не може. Це може призвести до суттєвих порушень закону під час здійснення правосуддя: судами можуть бути винесені вироки, в основу яких покладені приблизні дані про достовірність того чи іншого джерела доказу, припущення тощо. Беручи до уваги відозмінювані характеристики відносної істини, фактично під час прийняття судових рішень вона може досягатися, адже навіть скасування, зміна, ухвалені судових актів, новий розгляд справи не вплине на її змістовне навантаження.

У контексті наведених даних розглянемо конвенційну концепцію істини. Така концепція передбачає визнання істини по конвенції, угоді. Певні судження вважаються істинними не тому, що вони відповідають дійсності, а тому, що сторони домовилися вважати їх істинними.

У разі реалізації такого порядку провадження в кримінальних справах повинна бути добровільність укладання угоди між сторонами, учасниками кримінальної процесуальної діяльності. Визнавши інститут угоди про визнання вини на законодавчому рівні, законодавець підтвердив, що одним із основних начал кримінального судочинства є не об'єктивна істина, а істина процесуальна, конвенційна. А надто наявна достатня кількість прикладів визнання судами саме процесуальної істини, а не істини об'єктивної під час розгляду кримінальних справ про реабілітацію. У такій категорії справ суди обмежувалися констатацією відсутності доказів винуватості осіб.

Отже, фактично абсолютна істина є практично недосяжною, оскільки загалом і життєдіяльність (за винятком фізіологічної смерті), і дії, події, що існували, можуть постійно оновлюватися, набувати нових форм, модифікацій, якостей, видозмін тощо. Друга категорія є більш вірогідною завдяки своїй базисній ознаці – варіативності (мінливості). Кожний ступінь пізнання становить відносну істину, тобто істину неповну, яка не вичерпує всього знання про предмет, що вивчається, наближує до абсолютної істини, але не збігається з нею.

Поняття матеріальної, об'єктивної істини збігається з поняттям *достовірності*. За С. І. Ожеговим, «достовірний – такий, що не викликає сумнівів, надійний». У енциклопедичному словнику за редакцією Б. О. Введенського слово «достовірний» тлумачиться як «вірне, істинне, безсумнівне знання, яке правильно відображає об'єктивну дійсність в свідомості людини». Удостовірити – означає підтвердити правильність, безсумнівність доказів.

Достовірність висновків досудового розслідування й суду – це правильне встановлення обставин кримінального провадження: події кримінального правопорушення, винуватості особи, способів вчинення кримінального правопорушення, мотивів його вчинення тощо. Відповідно, матеріальна істина досягається у кримінальному провадженні тоді, коли те, що встановлюють слідство й суд є достовірним. Факти й обставини у кримінальному провадженні повинні бути встановлені з повною достовірністю, оскільки тільки з достовірних фактів можуть бути зроблені висновки про обґрунтованість обвинувачення. Тож істинність і достовірність певною мірою

відрізняються одне від одного. Істинність характеризує ставлення нашого знання до об'єкта, їх відповідність одне одному. Достовірність насамперед визначається підтвердженням, безсумнівною, доказаністю нашого знання та свідомістю цього безсумнівного підтвердження. Тому, розглядаючи мету доказування в кримінальному судочинстві, потрібно акцентувати саме на достовірності доказаності обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні.

Варто зауважити, що з поняттям достовірності пов'язане поняття *імовірності*, яке визначається як можливість існування або настання будь-якого факту, події. Може йтися про імовірність того, що певна подія відбулася або відбудеться. Імовірність – це завжди певною мірою правдоподібне припущення. Коли досліджується подія, яка стосується минулого, імовірність її означає, що немає достатніх даних для категоричного твердження про її існування і про існування обставин, за яких вона відбувалася. Якщо немає достатніх даних для твердження, що ця подія відбувалася насправді, може лише йтися про її імовірність.

Під час розслідування кримінального провадження і розгляду його матеріалів у суді завжди є імовірність досліджуваних фактів. Якщо факт у провадженні є імовірним, його обов'язково потрібно ретельно перевірити. Висновки досудового розслідування й суду не можуть ґрунтуватися на припущеннях та здогадках, а повинні бути аргументованими доказами й спиратись на встановлені факти. Але водночас можна і необхідно під час розслідування кримінального провадження висувати різні імовірні припущення (версії), що впливають з обставин матеріалів кримінального провадження, та перевіряти їх перед тим, як зробити остаточні висновки.

Під час розслідування кримінального провадження той чи інший факт може бути певною мірою імовірним, але доки він імовірний, його не можна вважати встановленим, яким би високим не був ступінь імовірності. Тому розслідування кримінального провадження повинно тривати доти, доки цей факт не буде встановлений із достовірністю або не буде спростований як недостовірний. У процесі досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження імовірність може перейти у достовірність.

Отже, метою кримінального процесуального права є встановлення об'єктивної істини, яку визначають як відповідність існуючих у підсумкових висновках і рішеннях органів досудового розслідування, прокуратури та суду знань про обставини, які належать до предмета доказування у кримінальному провадженні насправді. Метою правосуддя є процесуальна істина, що означає відповідність висновків і рішень суду стосовно обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та належно зібрані. У результаті розгляду матеріалів кримінального провадження встановлюється істина, яка й становить підсумок кримінальної процесуальної діяльності, де суд є суб'єктом, що встановлює і проголошує істину.

Внутрішнє переконання як основа оцінки доказів під час встановлення істини. У ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Правосуддя повинне бути не просто неупередженим, а сприйматися таким у суспільній свідомості. Особиста неупередженість виявляється у відсутності доказів протилежного. Об'єктивна неупередженість пов'язана з довірою, яка має бути у громадськості до суду. Незалежність доцільно визначити як здатність і можливість діяти самостійно й бути захищеним від тиску ззовні. Отже, для того, щоб слідчий і суд могли встановити у кримінальному провадженні об'єктивну істину, повинна бути забезпечена можливість вільного й неупередженого пошуку істини й оцінки доказів.

Оцінка доказів – це неперервний етап, який триває протягом усього розслідування кримінального провадження. Вона передує прийняттю й обґрунтуванню будь-якого кримінального процесуального рішення, перетворюючись із актів розумової діяльності в дії та рішення суб'єктів доказування. В. П. Божев констатував, що оцінка доказів є під час прийняття будь-якого рішення у кримінальному провадженні: від його початку до завершення. Її суть полягає у визначенні належності, допустимості достовірності доказу шляхом розумової, логічної діяльності суб'єктів, уповноважених

ухвалювати процесуальні рішення у справі. В. Т. Нор вважає, що зміст оцінки доказів у кримінальному процесі – це мислинневий процес, завершення якого зумовлює встановлення істини в справі.

Обов'язок оцінки доказів слідчим, прокурором і судом впливає із положень КПК. Так, згідно з ст. 92 КПК, обов'язок доказування покладається на слідчого і прокурора, в установлених КПК випадках, – на потерпілого. В ч. 2 указаної статті йдеться про те, що обов'язок доказування належності та допустимості доказів покладається на сторону, що їх подає. В ч. 2 ст. 9 КПК зазначено, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Принцип вільної оцінки доказів – це нормативно закріплене керівне положення, яке реалізується на всіх стадіях і етапах кримінального провадження та дає змогу суб'єктам оцінки доказів оцінювати ціннісні властивості доказів сукупно за результатами їх пізнання, яке сформувалось на основі внутрішнього переконання. Оскільки принцип вільної оцінки доказів є об'єктивним правовим положенням, закріпленим у законі за вказівкою держави, внутрішнє переконання слідчого, прокурора, слідчого судді і суду як складову цього принципу, потрібно розглядати насамперед як правову кримінальну процесуальну категорію, що має важливе значення для вирішення кримінального провадження й окремих його питань, як суб'єктивну основу рішень, що приймаються у кримінальному провадженні, зокрема вироку суду.

Внутрішнє переконання – це категорія, яка виражає суб'єктивне ставлення до об'єктивної дійсності. У гносеологічному аспекті внутрішнє переконання – це знання і про окремі фактичні обставини, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні, і про висновки у ньому, зокрема ті, які стосуються юридичної оцінки, кваліфікації встановлених фактів, обставин, подій.

Як зазначав М. М. Михеєнко, важливе значення для розкриття ролі внутрішнього переконання в оцінці доказів мають також

його психологічний і гносеологічний аспекти. У першому аспекті внутрішнє переконання можна розглядати в динаміці (як процес його формування) та статично (як результат). У процесі його формування виникає власна думка, долаються й усуваються сумніви, невпевненість. У підсумку слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суддя переконані в правильності своїх висновків, зафіксують їх у процесуальних документах і за необхідності можуть їх публічно висловити, готові відстоювати їх у відповідних (процесуальних тощо) інстанціях, нести за них відповідальність.

Деякі автори виокремлюють також етичну, моральну сторону внутрішнього переконання. Ю. М. Грошевой, наприклад, зазначає, що «етичні моменти в суддівському переконанні передають ціннісну орієнтацію судді, його моральні ідеали і погляди».

Принцип вільної оцінки доказів полягає насамперед у тому, що згідно з ч. 1 ст. 94 КПК, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Отже, КПК уповноважив слідчого, прокурора, слідчого суддю і суд оцінювати докази. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 94 КПК, жоден доказ не має наперед встановленої сили. Положення про те, що жоден доказ не має наперед встановленої сили, означає, що під час розслідування кримінального провадження оцінка доказів ґрунтується на зібраних і перевіренних доказах, виходячи не з формальних ознак цих доказів, а з того, наскільки докази достовірні по суті, наскільки вони здатні за обставинами матеріалів кримінального провадження встановити факти відповідно до дійсності. Закон не встановлює жодних правил, які давали б підстави органам досудового розслідування, слідчому, прокуророві, слідчому судді чи судові, відповідно до якихось особливих якостей і властивостей, вважати один доказ достовірним, а інший навпаки – недостовірним, а вимагає в кожному окремому випадку ретельно перевіряти й встановлювати достовірність доказів виходячи з обставин й особливостей і кримінального провадження, і кожної окремої особи. Тобто, наприклад,

показання підозрюваного чи обвинуваченого, в яких вони визнали свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, не є основними вирішальними доказами. Переоцінка їх доказового значення, некритичне ставлення до них, як і до інших доказів, призводить до слідчих і судових помилок, прийняття хибних рішень у кримінальних провадженнях. Які надалі необхідно замінити чи скасувати.

Суд не зобов'язаний вірити тому чи іншому доказу лише тому, що він належно оформлений, не зобов'язаний вважати факт установленим тільки тому, що він підтверджений певною кількістю показань або засвідчений документом. Окрім того, якщо який-небудь доказ стосується предмета доказування і може бути допущений у кримінальному провадженні як доказ, то необхідно встановити його взаємозв'язок з іншими доказами. Оцінка такого взаємозв'язку кожного доказу з іншими та всією їх сукупністю має винятково важливе значення, тому що жоден доказ не може бути правильно оцінений, якщо його ізолювати від інших доказів у справі.

Суд не бере до уваги без перевірки жодного доказу, тому доказ може бути покладений в основу вироку лише тоді, коли в результаті перевірки його судом він виявиться достовірним. Положення про те, що судді оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, означає, що судді визнають доказ достовірним лише тією мірою, в якій доказ є переконливим для суддів, спростовують його, якщо цей доказ непереконливий. Ніхто не може примусити суддів вірити одному доказу та не вірити іншому.

Внутрішнє переконання утверджується у суддів у результаті неупередженого та ретельного дослідження всіх обставин кримінального провадження, всіх зібраних доказів. Воно повинно спиратись на об'єктивні факти й обставини кримінального провадження. Внутрішнє переконання не можна і не потрібно плутати із враженнями, отриманими суддями під час сприйняття окремих доказів, вислуховування показань потерпілого, підсудного та свідків.

Під час досудового розслідування докази за своїм внутрішнім переконанням оцінює слідчий, прокурор, слідчий суддя, а під час судового провадження – суддя, суд.

Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, безпосередньо перевіряє наявні докази на предмет достовірності,

належності допустимості та достатності. Слідчий може закінчити досудове розслідування і скласти обвинувальний акт лише тоді, коли він впевнений у причетності підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення. Так само прокурор може затвердити обвинувальний акт, передати його до суду і підтримувати обвинувачення лише тоді, коли він впевнений у причетності підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення. Відповідно і слідчий суддя здійснює оцінку доказів, формулюючи ті рішення, які повинні бути прийняті. Але оцінка доказів слідчим, слідчим суддею і прокурором має попередній характер, оскільки кінцева оцінка доказів належить судові. У разі виникнення сумнівів хоча б стосовно однієї з ознак доказу, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд має визнати його недопустимим, вжити заходів щодо збору нових доказів та усунення виявлених порушень, якщо це можливо.

Отже, оцінка доказів за внутрішнім переконанням – питання, від правильного вирішення якого залежить успіх процесуальної діяльності. Відображаючи різні сторони доказування, воно безпосередньо стосується й оцінки доказів. Внутрішнє переконання характеризує процес дослідження та його результат. Вказівку закону, оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, потрібно насамперед розуміти як винятковість компетенції осіб, які провадять розслідування у кримінальному провадженні та вирішують його по суті. Так закріплюється прерогатива цих осіб у сфері оцінки доказів, підкреслюється, що оцінка доказів є їхнім невід’ємним правом і обов’язком. Перекладати її на будь-кого або керуватися оцінкою, наданою іншою особою, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд не мають права. У цьому сенсі внутрішнє переконання розуміється як самопереконання, як формування власного погляду на фактичні обставини кримінального провадження, як необхідність особистої оцінки доказів.

Презумпція невинуватості та забезпечення доведених вини

Головним об’єктом конституційного регулювання та захисту Конституції визначалися людина, її права і свободи як найвища соціальна цінність. Одним з основних прав і свобод людини, встановлених Конституцією України, є презумпція невинуватості, закріплена в ст. 62, в ній передбачено, що:

– особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду;

– ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину;

– обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях;

– усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

– у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Згідно з ч. 1 цієї статті, дія презумпції невинуватості поширюється і на стадію судового розгляду кримінального провадження, завданням якої є встановлення вини підсудного у вчиненні злочину обвинувальним вироком суду і на осіб, чия причетність до злочину з'ясовується в порядку досудового розслідування.

Сформульовані в цій нормі положення ґрунтуються на принципі презумпції невинуватості людини, закріпленому в ч. 1 ст. 11 Загальною декларацією прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р., згідно з якою «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, доки її винуватість не буде встановлено законним порядком шляхом гласного судового розгляду, при якому їй забезпечуються всі можливості для захисту».

У правознавстві під презумпцією розуміється загальне правило, що виражає стійкі зв'язки між фактами, які зумовлюють наявність або відсутність підстав застосування відповідних норм закону. В цьому зв'язку презумпція невинуватості в кримінальному судочинстві має важливе значення насамперед як правова гарантія встановлення істини у кримінальному провадженні.

Цей принцип відтворений у ст. 17 КПК як засада кримінального провадження й втілюється у таких положеннях:

– особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК,

і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили;

– ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом;

– підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом;

– усі сумніви стосовно доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи;

– поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою.

Юридичний зміст цієї засади полягає у тому, що:

– ніхто не зобов'язаний доводити свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або меншу винуватість, або наявність обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи;

– обов'язок доведення винуватості особи покладено на слідчого, прокурора, а у справах приватного обвинувачення – на потерпілого чи його представника;

– заборонено перекладати обов'язок доведення на підозрюваного, обвинуваченого, домагатися його показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів;

– обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях;

– усі сумніви стосовно доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

– під час провадження досудового розслідування і судового розгляду виключається однобічно обвинувальний підхід, упереджене ставлення до встановлення винуватості підозрюваного (обвинуваченого) і вимагається повне й неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження;

– недоведеність участі підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення в юридичному відношенні означає його невинуватість і тягне закриття кримінального

провадження на досудовому розслідуванні та постановлення виправдувального вироку на стадії судового розгляду;

- факт пред'явлення особі підозри, складання стосовно неї обвинувального акта, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні розцінюватися як доказ її винуватості;

- до остаточного вирішення кримінального провадження й офіційного визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення з нею не можна поводитися як з винуватою, а також публічно, в засобах масової інформації та в будь-яких офіційних документах стверджувати, що ця особа є злочинцем.

Для визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення і для притягнення її до кримінальної відповідальності необхідно, щоб:

- обвинувальний вирок суду стосовно такої особи набрав законної сили;

- суд, який виніс обвинувальний вирок, був створений відповідно до встановленого законом порядку;

- кримінальне провадження було з категорії проваджень, які входять до юрисдикції суду, що його розглянув;

- матеріали кримінального провадження у суді розглядалися за встановленою кримінальним процесуальним законодавством процедурою.

На стадії досудового розслідування виникають і реалізуються всі функціональні вияви презумпції невинуватості з початку кримінального переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або ж з моменту, коли у кримінальному провадженні з'являється підозрюваний. Початком кримінального переслідування особи, коли починає проявляти себе принцип презумпції невинуватості, є момент затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення без ухвали слідчого судді, суду (ст. 209 КПК), або з моменту вручення особі повідомлення про підозру (ст. 278 КПК). З моменту затримання особа, відповідно до ч. 4 ст. 208 КПК, попереджається про право давати пояснення чи показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього. Водночас варто зауважити, що презумпція невинуватості за конкретної юридичної ситуації діє до всіх, хто причетний до неї, і конкретизується до будь-якої особи (крім органів і посадових

осіб, які здійснюють кримінальне судочинство) до внесення відомостей у ЄРДР (складання заяви про внесення відомостей до ЄРДР чи під час прийняття усної заяви).

Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини особи у вчиненні кримінального правопорушення своєю дією поширює не тільки на таких учасників провадження, як підозрюваний та обвинувачений. Під її захистом перебуває будь-яка особа у кримінальному судочинстві, стосовно якої ведуться дії інкримінаційного характеру. Це, зокрема, може бути свідок, якого допитують про обставини, що можуть бути використані проти нього. Дія презумпції невинуватості зберігається і щодо підозрюваного чи обвинуваченого, кримінальне провадження стосовно яких закривається судом у зв'язку зі звільненням їх від кримінальної відповідальності. У цьому випадку вина вказаних учасників провадження встановлюється слідчим та прокурором, з ними може погодитись і суд. Але вина встановлюється не для визнання особи винуватою вироком суду і покарання, а з метою закриття кримінального провадження. Суд не визнає особу в цьому випадку винуватою у вчиненні кримінального правопорушення своїм вироком. Він виносить ухвалу про закриття кримінального провадження, яка не замінює обвинувального вироку, а лише після його вступу в законну силу ним особа може бути офіційно визнана винуватою. Тому в таких випадках особа визнається такою, що не має судимості (ст. 88 КК). Як об'єктивне правове положення презумпція невинуватості припиняє свою дію лише на стадії виконання вироку.

Досліджуючи презумпцію невинуватості, необхідно зауважити, що, як зазначає О. П. Трохлюк, принцип презумпції невинуватості пов'язаний із принципом забезпечення доведеності вини. Принцип презумпції невинуватості та принцип забезпечення доведеності вини є конституційними принципами (ч. 3 ст. 129 та ст. 62 Конституції України). Законодавець об'єднав ці принципи, створивши так певну систему прав і гарантій.

Розглянемо основні поняття принципу забезпечення доведеності вини. Обов'язок доказування має «спеціальну позначку» – тягар доказування. Обов'язок доказування – це різновид юридичного обов'язку, який можна визначити як міру належної поведінки. За його невиконання чи неналежне виконання застосовуються

санкції правової норми. Таке доказування здійснює суб'єкт, який зобов'язаний прийняти рішення у кримінальному провадженні.

Закон забороняє органам розслідування, прокурору і суду перекладати обов'язок доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення на обвинуваченого. За чинним КПК (пп. 4, 5 ч. 3 ст. 42) підозрюваний, обвинувачений має право не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати.

«Зміст цього обов'язку полягає, – як зазначає Л. М. Лобойко, – у необхідності доводити вину, а не у самому факті її доведення. Відповідальність компетентних службових осіб встановлена лише за невжиття всіх заходів для встановлення вини особи. Тобто за неналежне здійснення процесу доказування, а не за отриманий в ході законного й об'єктивного доказування результат – не встановленням вини обвинуваченого».

Тягар доказування – таке становище, коли особа намагається довести, аргументувати свою позицію, надає для цього докази, бере участь у їх дослідженні та доведенні їх переконливості, а в тому випадку, коли довести свою позицію особі не вдається, настають несприятливі наслідки – суд не погоджується з наведеними доводами й ухвалює інше рішення.

Суть принципу забезпечення доведеності вини зводиться до наділення державою спеціально уповноважених суб'єктів кримінального процесу (слідчого, прокурора) та сторону потерпілого комплексом повноважень стосовно швидкого і повного розслідування кримінальних правопорушень шляхом збиранням доказів з встановлення всіх обставин кримінального провадження на досудовому розслідуванні; складання та направлення обвинувального акта до суду з подальшим підтриманням обвинувачення на судових стадіях до винесення судом рішення й моменту набрання ним законної сили. А на інших суб'єктів процесу закон покладає обов'язки сприяти та (або) не перешкоджати цьому протиправними методами.

Так, повідомлення особі про підозру, застосування запобіжних заходів, складання обвинувального акта, ухвалення обвинувального вирок суду, допускається лише за наявності беззаперечних

доказів причетності особи до вчинення кримінального правопорушення.

Вина, як і будь-яка інша обставина, визначена ч. 1 ст. 91 КПК, не може доводитися доказами, отриманими незаконним шляхом. Докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

Порушення норм КПК може призвести до втрати доказів, які надалі відновити неможливо. Докази, одержані з порушення вимог закону, також не мають юридичної сили і не можуть бути покладені в основу обвинувачення особи.

Визнання обвинуваченим чи підсудним своєї вини може бути покладене в основу обвинувачення лише у разі підтвердження його сукупністю доказів, що є у кримінальному провадженні. Непредставлення підозрюваним або обвинуваченим доказів стосовно своєї невинуватості або відмова давати показання не можуть розглядатися як доказ їх винуватості й тягти у цьому разі будь-які процесуальні наслідки, оскільки обов'язок доказування винуватості підозрюваного й обвинуваченого покладається на органи досудового розслідування та прокуратури. Всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Це означає, що доведення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення повинні здійснюватися встановленими законом способами збирання доказів та їх процесуальних джерел; ґрунтуватись на достовірних доказах як фактичних даних (відомості, факти), які адекватно відображають обставини, що входять до предмета доказування у кримінальному провадженні.

У разі достатності зібраних доказів органи розслідування у встановленому порядку (ст.ст. 290–291 КПК) складають обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування та передають його до суду. Складання обвинувального акта слідчим, з одного боку, дають підстави органу розслідування вважати особу винуватою у вчиненні цього кримінального правопорушення,

а з іншого – зобов'язують цей орган повно й об'єктивно довести її винуватість.

Якщо вина обвинуваченого не буде доведена стороною обвинувачення, суд повинен винести виправдувальний вирок (ч. 1 ст. 373 КПК). У цьому випадку у виправданій особі виникає право вимагати відшкодування за рахунок державного бюджету майнової та моральної шкоди, заподіяної їй незаконним обвинуваченням. Це питання регулюється ст. 1176 Цивільного кодексу України, Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Необхідно зазначити, що у деяких випадках обов'язок доведення вини покладається на потерпілого. В ст. 340 КПК визначено, якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення. У разі відмови від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. Якщо потерпілий дає на це згоду, він користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. Отже, обов'язок доказування винуватості особи покладається на потерпілого.

Тягар доказування вини покладається на потерпілого й у випадку, передбаченому ст. 338 КПК. Дійшовши переконання, що обвинувачення потрібно змінити, прокурор складає обвинувальний акт і викладає обґрунтування прийнятого рішення. Якщо в обвинувальному акті зі зміненним обвинуваченням порушується питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

Отже, забезпечення доведеності вини потрібно розуміти так: держава гарантує, що вина особи (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного) буде доведена або спростована в межах процесуального закону належними, беззаперечними доказами. Закінчення дії

забезпечення доведеності вини як діяльності пов'язане із спростуванням презумпції, оскільки є процесом, який спрямований на результат. Внутрішній системний взаємозв'язок засади презумпції невинуватості та забезпечення доведення вини заснований на взаємозв'язку «процес – результат». Водночас забезпечення доведення вини особи є процесом, а спростування презумпції невинуватості або її підтвердження – результатом.

1.3. Методи доказового права

Для одержання повної характеристики теорії доказів повинні бути описані також і її методи. В енциклопедичній літературі зазначають, що термін «метод» (від грец. *metodos* – шлях дослідження або пізнання) означає спосіб побудови й обґрунтування системи знань, а також сукупність прийомів та операцій практичного й теоретичного освоєння дійсності.

Для теорії доказів як галузі юридичної науки актуальними і специфічними уявляються такі **методи**:

- генетичний, спрямований на дослідження гносеологічних, суспільно-економічних і політичних передумов, що спричиняють формування загальної системи доказового права, його принципів, структури та найважливіших інститутів;

- історико-юридичний, спрямований на висвітлення історичних змін у законодавстві, теорії й практики доказування, на виявлення елементів спадкоємності правової форми й поряд із цим історичних її змін у певні історичні періоди;

- порівняльно-правовий, що полягає у зіставленні особливостей систем доказового права з урахуванням відмінностей предмета регулювання (наприклад, кримінальний процес, цивільний процес), а також соціально-політичних і національних особливостей;

- описово-аналітичний, що полягає в якісному описі досліджуваних явищ – норм, інститутів і діяльності щодо їх реалізації (зокрема у науковому тлумаченні змісту норм на основі більш загальних принципів);

– контрольньо-соціологічний, що використовує кількісну характеристику масових явищ;

– структурно-логічний, спрямований на виявлення структурних особливостей доказового права як нормативної системи загалом, його окремих інститутів, а також структури та логічних властивостей окремих норм доказового права.

Поряд із зазначеними спеціальними методами, що застосовуються в теорії доказів, використовуються також інші наукові методи: спостереження, порівняння, експеримент.

Місце теорії доказів у системі наукових знань. Із метою реалізації засади верховенства права у кримінальному провадженні та підвищення його ефективності потрібно теоретично розробити проблеми доказового права.

Як зазначалось, теорія доказів і наука кримінального процесу пов'язані як ціле та частина, причому внутрішньоорганізоване ціле, що утворює упорядковану систему наукового знання. Науковий опис кримінального процесу та його стадій не може бути поданий без загальних понять і специфіки доказування на цих стадіях; з іншого боку, обґрунтування способів збирання доказів повинне узгоджуватись із характеристикою правовідносин, що формуються між учасниками кримінального провадження, їх функціями.

Теорія доказів у складі науки кримінального процесу входить до правових наук, які належать до суспільних наукових дисциплін, до цілісної системи наукового знання, що охоплює всі галузі науки. Зрозуміло, що характер зв'язків між теорією доказів та іншими галузями знань є доволі різним.

Насамперед такий зв'язок виявляється між теорією доказів у кримінальній процесуальній науці з наукою кримінального права, криміналістики, теорією оперативно-розшукової діяльності, цивільного права, цивільного процесу й іншими спеціальними та міжгалузевими юридичними науками.

Важливе значення для теорії доказів, котра є однією із самостійних галузей правознавства, мають її зв'язки з наукою кримінального права. Досліджуючи норми кримінального закону та відповідні їм кримінально-правові відносини, які виникають через вчинення кримінального правопорушення, та інші важливі елементи кримінальної відповідальності, наука кримінального права не лише

вирішує власні завдання, але й слугує методологічною основою для всіх юридичних наукових знань кримінального циклу.

Кримінальне право зумовлює чимало норм й інститутів кримінального процесуального права. Тобто кримінальне (матеріальне) право та кримінальне процесуальне право співвідносяться як зміст і форма. Кримінальне процесуальне право є формою, в якій знаходить своє застосування зміст кримінального права.

Норми кримінального процесуального права не можуть суперечити нормам кримінального права, оскільки основне їх призначення полягає у сприянні забезпеченню реалізації норм кримінального права.

Також важливе значення має зв'язок науки кримінального процесу (теорії доказів) із криміналістикою, хоча донедавна питання про їх співвідношення було дуже дискусійним.

Отже, зауважимо, що діяльність відповідних державних органів, яка стосується збирання, перевірки й оцінки доказів, достовірне встановлення яких необхідне для правильного вирішення кримінального провадження, називають доказуванням, а сукупність процесуальних норм, що встановлюють підстави й порядок доказування цих фактів, – доказовим правом.

Досліджуючи всі норми доказового права, їх можна умовно поділити на загальну й особливу частини.

До доказового права належать норми, які встановлюють:

- поняття, мету та предмет доказування;
- поняття і систему доказів;
- умови належності й допустимості доказів;
- принципи оцінки доказів;
- особливості ролі окремих слідчих (розшукових) і судових дій щодо доказування, а також особливості збирання та використання окремих видів доказів;
- повноваження й обов'язки органу досудового розслідування, слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, суду щодо доказування;
- права й обов'язки щодо участі у доказуванні підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого й інших учасників процесу;
- особливості доказування у деяких категоріях кримінальних проваджень.

Контрольні запитання

1. Які ви знаєте ознаки теорії доказів?
2. У чому полягає сутність предмета теорії доказів?
3. Які ви знаєте завдання теорії доказів?
4. Що встановлюють норми доказового права?
5. Назвіть джерела доказового права.
6. Які ви знаєте засади теорії доказів?
7. Вкажіть специфічні ознаки об'єктивної істини.
8. У чому полягає сутність поняття «абсолютна істина»?
9. У чому полягає сутність поняття «імовірність»?
10. У чому виражається сутність внутрішнього переконання суб'єктів, які здійснюють доказування?
11. Назвіть положення презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.
12. Назвіть методи теорії доказів.

Рекомендована література

1. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.) / відповідальний за випуск Ю. П. Алєнін. – Одеса: Юридична література, 2013. – 504 с.
2. Барабаш Т. М. Моніторинг теорії доказування у процесуальному праві України / Т. М. Барабаш // Судова апеляція. – 2009. – Вип. № 2 (15). – С. 6–15.
3. Вапнярчук В. В. Місце кримінального процесуального доказування як ознака його об'єктивної сторони / В. В. Вапнярчук // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – № 2 (2). – С. 223–229.
4. Внутрішнє переконання при оцінці доказів (принципи вільної оцінки доказів у кримінальному судочинстві) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1754_page_36.html
5. Внутрішній системний зв'язок засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Tsyganyak.pdf
6. Забезпечення доведеності вини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spilnota.net.ua/us/article/id-1066/>
7. Заклюка А. В. Процесуальний зміст доказів / А. В. Заклюка // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 13 (2). – С. 112–114.

8. Доказування як процесуальний шлях пізнання істини в кримінальному процесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_3/268.pdf

9. Кримінальний процес України: навч.-метод. посібник / О. М. Гумін, Р. І. Сибірна, Л. О. Сергієнко, О. Є. Устюгова. – Львів, 2002. – С. 454.

10. Кучер Т. М. Роль істини в процесі доказування: теоретико-правовий погляд / Т. М. Кучер // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3 (43). – С. 92–96.

11. Кучинська О. П. Чи можливо встановити об'єктивну істину в кримінальному процесі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-1/11kopvkr.pdf>

12. Осетрова О. С. Перевірка та оцінка недопустимості доказів у кримінальному провадженні / О. С. Осетрова // Митна справа. – 2015. – № 3 (2). – С. 93–97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_3\(2\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_3(2)_18).

13. Оцінка доказів у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/556>

14. Письменний Д. П. Зміст та функціональне призначення доказів у кримінальному провадженні / Д. П. Письменний, М. Я. Никоненко // Митна справа: наук.-аналіт. журнал; Одес. нац. юрид. акад., ТзОВ «Митна газета». – Л.: б. в., 2014. – № 3 (93). – Ч. 2. – С. 99–104.

15. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання / М. Погорецький // Право України. – 2014. – № 10. – С. 12–26.

16. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meگو.info/матеріал/стаття-17>

17. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини по Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://olexrda.kradmin.gov.ua/prezumptsiya-nevinuvatosti-ta-zabezpechennya-dovedenosti-vini-po-konstitutsiyi-ukrayini/>

18. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5258069/page:2/>

19. Проблема істини у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://studme.com.ua/1056112714416/pravo/problema_istiny_ugolovnom_sudoproizvodstve.htm

20. Рабінович П. Європейські стандарти належного доказування у кримінальному судочинстві та стан дотримання їх в Україні / П. Рабінович, Б. Рагуша // Право України. – 2014. – № 10. – С. 53–64.

21. Толочко О. Критерії визначення стандарту доказування вини поза розумним сумнівом у кримінальному провадженні / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 4 (42). – С. 5–10.

22. Трохлюк О. П. Принцип презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини / О. П. Трохлюк // Наше право. – 2013. – № 9. – С. 87–90 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013

23. Шумило М. Імовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування / М. Шумило // Право України. – 2014. – № 10. – С. 44–53.

ТЕМА
2

**ПОНЯТТЯ ДОКАЗІВ
ТА ЇХ ОЗНАКИ**

- 2.1. Поняття доказів як засобів доказування*
- 2.2. Допустимість доказів*
- 2.3. Належність доказів*
- 2.4. Достовірність доказів*
- 2.5. Достатність доказів*

**2.1. Поняття доказів
як засобів доказування**

Засобами доказування у широкому розумінні є все те, за допомогою чого воно здійснюється: процесуальні дії, за допомогою яких отримуються докази, заходи забезпечення кримінального провадження і, власне, докази.

У вузькому розумінні процесуальні дії, зокрема слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, є засобами отримання доказів. А докази є засобами логічно-розумового доказування.

Засоби доказування – докази – є основою, базисом для встановлення об'єктивної істини в цілому і окремих фактів, обставин кримінального провадження, основою збирання, перевірки, оцінки й застосування їх для розслідування кримінальних правопорушень і протидії злочинності. Доказ – фактичні дані, що є змістом, джерело доказів – форма такого явища, як засіб доказування.

Стосовно моменту виникнення доказу в кримінальному провадженні, то вважається, що до проведення слідчих (розшукових) дій докази не виникають, оскільки процесуальних доказів у гото-

вому виді не існує. Під час учинення кримінального правопорушення утворюються сліди, інформація про нього. Тому збирають, перевіряють і оцінюють не докази, а інформацію, сліди, предмети, факти матеріального світу, які можуть трансформуватися в докази, а можуть і не досягти цього статусу. Виникнення доказів у кримінальному провадженні – це складна, цілеспрямована діяльність суб'єктів доказування з виявлення фактичних даних та їх джерел, а сліди кримінального правопорушення, як й інформація взагалі, є лише першоосною доказів. Безпосередньому використанню їх у доказуванні у кримінальному провадженні передують діяльність органів досудового розслідування з пристосуванням до такого використання.

Саме в процесі такої діяльності стосовно пристосування слідів кримінального правопорушення й інших фактичних даних до використання у доказуванні фактичні дані отримують статус доказів.

Встановлення фактів дійсності в кримінальному провадженні здійснюється зазвичай опосередкованим способом, тобто через застосування відповідних доказів. Водночас іноді можливе і безпосереднє пізнання органами досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею та судом деяких фактів. Ідеться про факти, які й після того, як вчинено кримінальне правопорушення, продовжують існувати у незмінному вигляді чи змінилися, але не втратили важливих для них властивостей. Таке безпосереднє пізнання суб'єктами доказування може відбуватися у межах кримінального провадження при виконанні певних процесуальних дій, а саме: огляду, освідування, обшуку, пред'явлення для впізнання, затримання, слідчого експерименту тощо. Отже, у кримінальному судочинстві докази мають визначальне значення, саме тому закон детально визначає і поняття доказів, і процес їх використання у кримінальних провадженнях.

Згідно із ч. 1 ст. 84 КПК, *доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані відповідно до порядку, встановленого у КПК, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.*

Поняття «доказ» структуроване й охоплює будь-які фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження (зміст); процесуальну форму їх закріплення (спосіб існування у матеріалах кримінального провадження) та носія відомостей (зовнішнє вираження). Всі зазначені елементи знаходяться у взаємозв'язку та сукупно утворюють поняття доказу. Розглянемо докладніше елементи поняття «доказ».

***Зміст доказів** – фактичні дані, отримані з належних джерел, а їх матеріальною основою є не джерело, а штучно створений відповідний процесуальний носій.*

Фактичні дані – це не факти, а відомості про минулі події, що містяться в доказах (інформація) про них.

Зокрема Л. Д. Удалова вважає, що факти – це об'єктивна реальність, яка існує незалежно від людини. Для того, щоб пізнати факт, необхідно сприйняти його безпосередньо або отримати про нього інформацію. Але злочин – це подія минулого, яка в момент доказування не існує. Якщо ж слідчий або суддя сприймали подію, що розслідується або розглядається в суді, то вони стають свідками й їхня участь у процесі як суб'єктів доказування виключається. Вони можуть безпосередньо сприймати лише ту інформацію про кримінальне правопорушення, яку запам'ятали інші люди або, яку зафіксовано на матеріальних об'єктах.

Водночас навіть при безпосередньому сприйнятті слідчим, прокурором, слідчим суддею або суддею обставин події кримінального правопорушення в ході провадження слідчих (розшукових) і судових дій (огляд, освідування тощо) вони оперують як доказами не цими фактами, а тільки відомостями (інформацією) про них, зафіксованими у встановленому законом порядку в протоколах слідчих (розшукових) дій і судового засідання. Так змістом такого доказу, як показання свідка будуть фактичні дані, які свідок повідомляє на допиті, а формою – саме повідомлення, зроблене свідком на допиті, зафіксоване у протоколі (зміст – відомості, форма – документ).

Фактичні дані не можуть існувати самі собою без відповідного джерела та носія. У сучасній науці не має єдиного погляду й на поняття «джерела» доказів. Одні вчені вважають, що фактичні дані, котрі містяться в чийх-небудь показаннях (свідка, потерпілого

тощо), висновках експертів, різних предметах і документах не можуть існувати окремо від цих джерел, інші заперечують таку думку. За М. В. Салтевським, джерелом фактичних даних потрібно вважати такі не заборонені законом (з причини недоброякісності) джерела інформації, від яких може надходити (потенційні джерела) або надходить (реальні джерела) доказова інформація (фактичні дані).

Так, безпосереднім джерелом утворення слідів кримінального правопорушення в загальному розумінні є суспільно небезпечний вплив правопорушника, поведінка якого виявляється у формі дії або бездіяльності. Джерелом фактичних даних можуть бути сліди кримінального правопорушення (залишені на місці події предмети, мікрооб'єкти, сліди пальців рук, волосся, залишки речовин тощо), які в ході слідчих (розшукових) дій вилучаються і використовуються у доказуванні. Будучи здатними переносити інформацію в просторі та часі, фіксувати її, вони є носіями доказової інформації.

Окрім того, джерелом фактичних даних можуть бути й об'єкти, які не можуть бути збережені та слугувати засобом збереження інформації про кримінальне правопорушення. Наприклад, предмети, які швидко псуються, слід на тілі людини (рана), матеріальна обстановка місця події, сліди насильства на трупі тощо. Хоча вилучити та зберегти такі об'єкти неможливо, інформація, що від них надходить, може бути процесуально закріплена, перенесена на інші матеріальні носії (виготовлювані зліпки, фотознімки, складені схеми та протоколи) й використана в доказуванні. В доказуванні застосовують низку похідних доказів, які є єдністю фактичних даних та їх носіїв.

Отже, під джерелом розуміється те, що дає початок будь-чого, під носієм – те, що може слугувати засобом відображення, фіксації, переносу. Єдність змісту та форми в доказі можлива як єдність фактичних даних й їх процесуальних носіїв. Останні є невід'ємним атрибутом доказування.

Процесуальними носіями фактичних даних є об'єкти, які можуть слугувати засобом фіксації, збереження та перенесення доказової інформації в просторі й часі та водночас – джерелом інформації у справі для суб'єктів кримінального процесу і його

учасників на будь-яких стадіях процесу. Під носієм відомостей доцільно вважати те, що може бути засобом відображення, фіксації, виразником чого-небудь. Отже, доказ – це єдність фактичних даних та їх процесуальних носіїв.

Так, для забезпечення можливості використання в доказуванні особливостей слідів знарядь кримінального правопорушення з них можуть бути зняті копії, зліпки, відбитки, зроблені фотознімки тощо, за якими може бути ідентифіковане знаряддя. Але, наприклад, у ході огляду місця події знайдено речовину, що швидко псується, яка містить сліди знаряддя вчиненого злочину. У цьому разі інформація, отримана з допустимого джерела, переноситься на процесуальний носій, який забезпечує її збереженість і перенесення у просторі та часі, можливість її використання в ході судового слідства у судовому розгляді.

Стосовно показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого носіями фактичних даних є слова, речення, складні мовні конструкції. Носіями речових доказів є матеріальні об'єкти, що перебувають у твердому, сипкому або газоподібному стані. Виникнення нових видів інформації зумовлює специфіку їх збереження та передачі через носії, вироблені з урахуванням останніх досягнень теорії інформатики та документалістики. Від надійності носіїв фактичних даних залежить якість сприйняття, збереження та відтворення інформації про кримінальне правопорушення, що зумовило необхідність визначення науково-технічних вимог, які забезпечать існування конкретного виду інформації на певному носії. Ці вимоги повинні враховувати слідчий і суд при отриманні й оцінці нових видів інформації, тобто якісний їх зміст з погляду повноти сприйняття безпосередньо пов'язаний із науково-технічними можливостями носія. Такими вимогами є:

- можливість тотожного сприйняття інформації про кримінальне правопорушення носієм;
- збереження цієї інформації без пошкоджень і перекручень;
- можливість адекватного відтворення інформації про кримінальне правопорушення із носія.

Фактичні дані повинні бути виражені у відповідних джерелах або формах. Процесуальна форма існування фактичних даних у кримінальному процесі за класифікаційними видами доказів закри-

плена у ч. 2 ст. 84 КПК як показання, речові докази, документи та висновки експертів.

***Процесуальна форма доказів** – це сукупність вимог, котрі висуваються до доказової інформації, що відображає ті чи інші фактичні обставини, які мають значення для кримінального провадження. Ці вимоги полягають, по-перше, в тому, щоб інформація була одержана із передбаченого законом процесуального джерела, і, по-друге, в передбаченому законом порядку.* Отже, процесуальна форма доказів у кримінальному провадженні – це сукупність правових вимог, які висуваються до доказової інформації, стосовно її одержання з передбаченого законом процесуального джерела та в установленому законом порядку

Процесуальна форма доказу повинна забезпечити надійність кримінального процесуального доказування. Щодо кримінальних процесуальних доказів, то законодавством передбачено порядок їх формування та збереження. Саме послідовність процесуальних дій і прийняття рішень про долучення до матеріалів кримінального провадження фактичних даних і надають їм процесуальної форми.

Отже, формування доказів у процесуальному розумінні відбувається у перебігу здійснення діяльності органом досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею і судом та закінчується тоді, коли отримані відомості закріплюються та/або долучаються до матеріалів кримінального провадження одним із передбачених законом способів.

Збирання, перевірка й оцінка доказів завершується отриманням фактів, які дають змогу дійти висновку про винуватість або невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно, помилки при оцінці доказової інформації призводять до помилкових висновків, оскільки саме на цій інформації вони були засновані.

Необхідно враховувати, що, крім процесуальної форми, є форма отримання доказів, яка забезпечує їх допустимість, а також форма закріплення доказів, що забезпечує їх збереження та подальше використання. Так, наприклад, протокол слідчої (розшукової) дії може одночасно бути і одним із видів доказів (документом), і формою збереження цього доказу.

Водночас один доказ може бути джерелом для декількох фактів. Наприклад, потерпілий повідомляє не про одну, а про декілька обставин, що можуть мати значення для кримінального провадження. Встановлення одного факту дає можливість з'ясувати інші важливі обставини. Отже, докази перетворюються в взаємопов'язану систему, в якій початком є інформація.

У кримінальному процесі докази є засобами доказування конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Як свідчать результати аналізу практики, іноді доказами називають таку інформацію, як: аргументи сторін і думки осіб, що здійснюють судочинство; судження про ймовірність певного розвитку подій або взаємозв'язку явищ; логічні докази. Але такий підхід не відповідає нормативному визначенню доказів у ст. 84 КПК.

2.2. Допустимість доказів

Розслідування кримінального провадження може вважатися швидким, повним і неупередженим лише в разі залучення всіх отриманих доказів, що дозволяють встановити обставини, які входять до предмета доказування (ст. 91 КПК). Проте не всі отримані докази можуть використовуватися у кримінальному судочинстві, а лише ті, що мають такі внутрішні властивості, як належність, допустимість й достовірність, достатність. Єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел набуває процесуального значення доказу в кримінальному провадженні з моменту визнання її доказом суб'єктом доказування на підставі суб'єктивної впевненості в належності, допустимості та достовірності фактичних даних, що становлять їх зміст.

Зазвичай фактичні дані на початку їх виявлення мають характер припущення і тільки під час розслідування з'ясовується істинне значення, тобто їх допустимість або недопустимість щодо

конкретного кримінального провадження. *Допустимість* доказу визначається обставинами його отримання і залучення до кримінального провадження. Варто зауважити, що хоча у доктрині Європейського суду з прав людини визначення процесуальних норм і належить національним правовим системам, однак застосування таких норм може бути предметом розгляду Суду, оскільки таке застосування може вплинути на справедливість усього судового провадження.

Умови допустимості доказів:

– одержання фактичних даних із належного джерела (наприклад, не можуть бути доказами у кримінальному провадженні фактичні дані, одержані в результаті допиту від особи, яка не могла підлягати допиту як свідок – ч. 2 ст. 69 КПК);

– одержання фактичних даних належним суб'єктом (державним органом або особою, яка веде кримінальний процес);

– одержання фактичних даних у належному процесуальному порядку (із дотриманням передбаченої законом процедури);

– належне оформлення джерела фактичних даних (протокол слідчих (розшукових) дій, протокол судового розгляду).

Допустимість доказів повинна визначатися, як правило, в момент подання доказу для розгляду. Але доказове значення деяких фактичних даних має бути виявленим раніше, ніж вони будуть досліджені як докази. Наприклад, спершу має бути доведено, що пістолет безпосередньо застосовувався під час вчинення кримінального правопорушення з метою досягнення певного результату, а далі його (пістолет) можна буде використовувати як речовий доказ – знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Від правильного визначення такої властивості доказу, як його допустимість, залежить належне забезпечення прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, забезпечення гарантій і дотримання засад кримінального судочинства, досягнення достовірного знання у кримінальному провадженні.

Вимога допустимості доказу логічно впливає із положення Конституції України, у ч. 3 ст. 62 якої зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Така ж позиція закріплена у ч. 3 ст. 17 КПК, яка визначає презумпцію невинуватості та забез-

печення доведеності вини як загальні засади кримінального провадження.

Допустимість доказу (ст. 86 КПК) – доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК.

Особливого значення набуває визначення допустимості тих чи інших доказів у ході досудового розслідування, оскільки чимало порушень кримінального процесуального закону, наслідками якого є визнання доказів недопустимими, відбувається на досудових стадіях.

Законність засобу отримання доказів – один із критеріїв оцінки їх допустимості.

Зазвичай порушення правил, які регламентують проведення слідчих (розшукових) дій, призводять до виключення доказів, як недопустимих. Допустимість доказу визначається ще й тим, щоб у конкретній ситуації він був обраний відповідно до визначених завдань.

Необхідною умовою допустимості є також дотримання процесуальних строків. Особливістю таких порушень є те, що їх наслідками є недійсність усіх процесуальних рішень, які були прийняті з порушеннями строків досудового розслідування.

Як докази допускаються будь-які відомості про обставини, що мають значення для кримінального провадження, якщо вони мають форму показань, речових доказів, документів, висновків експертів. Коло суб'єктів, які мають право збирати та надавати докази не обмежується слідчим, суддею, прокурором і судом, ними визнаються всі учасники кримінального процесу, які наділені законодавством статусом сторони захисту або обвинувачення.

Підхід до *оцінки допустимості* доказів, які збираються офіційними державними органами, посадовими особами та неофіційними учасниками процесуальної діяльності, не може бути однаковим. Суб'єкти кримінального процесу виконують свої обов'язки через свій службовий статус та відповідно до вимог кримінального процесуального закону. Порушення вимог КПК судом, прокурором, слідчим у ході кримінального провадження призводить до визнання доказів недопустимими. Процесуальні рішення цих суб'єктів мають бути законними, обґрунтованими та вмотивованими.

Діяльність сторони захисту з збору доказів не регламентована. Надані ними відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК речі та копії документів, які отримуються у вільній від процесуальних приписів формі, завідомо не відповідають встановленій процедурі. Проте отримані шляхом витребування довідок, характеристик, пояснень, а також висновків спеціалістів відповідають критерію допустимості та визнаються доказами.

Обов'язковою властивістю джерела доказової інформації має бути його надійність. Тому показання потерпілого, свідка засновані на слухах, догадках, а також показання свідка, який не може вказати на джерело своєї проінформованості, вважаються недопустимими. В низці випадків закон забороняє використовувати для отримання інформації навіть джерело, яке є відомим і перевіреном. Так, наприклад, не можуть слугувати надійним джерелом доказів показання допитаного в якості свідка адвоката, а також особи, що користується імунітетом свідка.

Відповідність закону процедури отримання інформації про обставини, які підлягають доказуванню, означає дотримання і загальних, і часткових правил: принципів кримінального процесу, загальних умов досудового розслідування, загальних правил проведення слідчих (розшукових) дій.

Остання умова допустимості пов'язана із закріпленням результатів слідчої (розшукової) дії. Умовою проведення процесуальних дій є їх фіксація:

- у протоколі;
- на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії;
- у журналі судового засідання (ст.103 КПК).

Недопустимий доказ не може бути використаний під час прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення.

Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини.

Отже, фактичні дані, отримані з анонімних листів й інших не передбачених законом джерел, є недопустимими і не можуть визнаватись доказами.

У ч. 2 ст. 87 КПК зазначається, що суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини й основоположних свобод, зокрема, такі діяння:

- здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;

- отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поведження або погрози застосування такого поведження;

- порушення права особи на захист;

- отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;

- порушення права на перехресний допит.

Окрім того, недопустимими є також докази, що були отримані:

- з показань свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні;

- після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Докази, передбачені у ст. 87 КПК, повинні визнаватись судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані.

Як впливає з аналізу цих норм, порушення прав людини й основоположних свобод може виявлятися в порушенні і порядку проведення слідчих (розшукових) дій (проведення слідчих (розшукових) дій без відповідного дозволу), і окремих прав людини (отримання доказів внаслідок катування).

Якщо порушення допустимості доказів мають очевидний характер, то питання про визнання їх недопустимими має вирішувати

тися судом одразу після заявлення сторонами відповідного клопотання з виходом у нарадчу кімнату в ухвалі суду. В протилежному випадку таке питання може вирішуватися на завершальному етапі провадження у вироку чи ухвалі суду.

Отже, у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочато.

Під час вирішення питання про недопустимість доказів, згідно з ч. 3 ст. 89 КПК, сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими, які суд повинен належно оцінити перед прийняттям відповідного рішення.

Також у питаннях допустимості доказів має значення і рішення інших судів (ст. 90 КПК), а саме: рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів (тобто не вимагає повторного дослідження і встановлення ще одним рішенням, а одразу береться до уваги суду).

Значення визнання доказів недопустимими полягає у тому, що, відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК, недопустимий доказ не може бути використаний для обґрунтування процесуальних рішень ні на досудовому розслідуванні (під час вручення особі повідомлення про підозру, під час надання слідчим суддею дозволу на проведення слідчих чи негласних слідчих дій чи застосування заходів забезпечення кримінального провадження), ні в судових стадіях (під час ухвалення вироку чи іншого рішення в суді першої, апеляційної чи касаційної інстанцій).

Окрім того, у КПК передбачено *недопустимість доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого* (ст. 88 КПК), а саме:

- докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження;

- відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Докази та відомості, передбачені ч. 1 ст. 88 КПК, можуть бути визнані допустимими, якщо:

- сторони погоджуються, щоб ці докази були визнані допустимими;

- вони подаються для доказування того, що підозрюваний, обвинувачений діяв з певним умислом та мотивом або мав можливість, підготовку, обізнаність, потрібні для вчинення ним відповідного кримінального правопорушення, або не міг помилитися щодо обставин, за яких він вчинив відповідне кримінальне правопорушення;

- їх подає сам підозрюваний, обвинувачений;

- підозрюваний, обвинувачений використав подібні докази для дискредитації свідка.

Докази щодо певної звички або звичайної ділової практики підозрюваного, обвинуваченого є допустимими для доведення того, що певне кримінальне правопорушення узгоджувалося із цією звичкою підозрюваного, обвинуваченого.

Окрім того, закон обмежує використання окремих джерел низкою умов, які також враховуються під час визначення допустимості доказів.

Так, згідно з ч. 2 ст. 65 КПК, *не можуть допитуватись як свідки*:

- захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

– адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю;

– нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;

– медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю;

– священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

– журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

– професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;

– особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

– особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи;

– особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних.

Особи, які наведені у пп. 1–5 ч. 2 ст. 65 КПК, з приводу зазначених довірених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд перед

допитом цих осіб зобов'язані роз'яснити їм право відмовитися від дачі показань.

Допустимість доказів залежить від законності всього кримінального провадження. Якщо, наприклад, досудове розслідування розпочалося незаконно, без достатніх на це підстав, то і всі отримані у ньому докази є недопустимими. Оцінка доказу як недопустимого означає, що він не може бути покладений в основу обвинувального акта, а також бути використаним для встановлення інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

2.3. Належність доказів

Належність є невід'ємним елементом характеристики доказів. **Належність доказів** – це така внутрішньовластива їм якість, внаслідок якої вони здатні встановити обставини, необхідні для повного і правильного вирішення кримінального провадження.

Під належністю розуміється також наявність зв'язку доказу за змістом із предметом доказування або допоміжними фактами, що слугують для його встановлення.

Належність доказів пов'язана із складом конкретного злочину, визначається ним. Оскільки будь-який злочин і особа, яка його вчинила, є індивідуальним, то є конкретним і зміст фактичних даних, які в кожній справі належить встановити з метою її правильного вирішення. Тобто питання про належність доказів у кожній кримінальній справі вирішує суб'єкт, на якого покладається оцінка конкретного доказу.

У ст. 85 КПК зазначено, що **належними доказами** є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Тобто йдеться про використання в доказуванні прямих і непрямих доказів. Прямий доказ – такий, що прямо та безпосе-

редньо вказує на ті факти й обставини, що підлягають доказуванню. Це така доказова процедура, коли знання про факти й обставини ґрунтуються на повідомленні осіб, які безпосередньо спостерігали цей факт у дійсності. Наприклад, показання свідка про те, що він особисто бачив нанесення обвинуваченим ножем тілесних ушкоджень потерпілому. Прямим слід вважати такий доказ, який прямо встановлює обставини, що підлягають доказуванню, або один із його елементів, указаних у законі. На відміну від прямих доказів, непрямі докази обґрунтовують обставини, які підлягають доказуванню, опосередковано через проміжні факти шляхом послідовних висновків.

Непрямі докази – це отримані у встановленому законом порядку й досліджені в судовому засіданні відомості про факти й обставини, що передували, супроводжували або виникли внаслідок кримінального правопорушення, які безпосередньо не вказують на його існування чи відсутність, але через перебування в об'єктивних формах зв'язків з іншими фактами й обставинами встановлюють наявність чи відсутність суспільно небезпечного діяння, та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. Залежно від форм зв'язків між фактами й обставинами вони підлягають доказуванню.

Докази відповідатимуть вимогам належності, якщо їх зміст буде вказувати:

- на обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК);

- на інші факти й обставини, що мають значення проміжних та побічних фактів, що використовуються як аргументи, логічні посилання для обґрунтування фактів та обставин, що підлягають доказуванню;

- щодо інших доказів – на їх наявність чи відсутність, достовірність чи недостовірність, допустимість чи недопустимість.

Як зазначає П. А. Лупинська, під належністю доказів слід розуміти їх властивість своїм змістом слугувати засобом пізнання фактів минулого.

Під належністю доказів слід розуміти можливість їх використання для встановлення фактичних даних кримінального провадження, а також обставин, що підлягають доказуванню через

існуючий між ними кримінальний процесуальний взаємозв'язок. Вимога належності доказів складається з двох критеріїв:

- значення обставин, які встановлені конкретними доказами;
- значення цих доказів для встановлення саме таких обставин.

Ця вимога нормативно закріплена в ст. 84 КПК, відповідно до якої доказами можуть бути тільки фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Належність відповідає, з одного боку, на питання про наявність зв'язку між змістом і фактом, який підлягає встановленню, з іншого – визначає, наскільки точно встановлено шуканий факт, тобто належний доказ має визначену доказову силу; не належний – її не має.

Головним для визнання належним доказу в провадженні має вирішення питання про те, чи належать обставини і факти, для встановлення яких він використовується, до кола тих, котрі мають істотне значення для правильного вирішення кримінального провадження і підлягають доказуванню. Якщо належать, то вони відповідають вимозі належності, якщо не належать – вимозі не відповідають, і тому доказуванню не підлягають.

За результатами аналізу поглядів процесуалістів і практиків належність доказу – це його придатність встановлювати обставини, що є предметом доказування, через логічний зв'язок між отриманими фактичними даними і тим, що потрібно доказувати. Тільки визначивши, які саме обставини кримінального провадження необхідно встановити, можна вирішити питання про належність конкретних фактичних даних до кримінального провадження, а саме їх належність для вирішення конкретного завдання. Тобто обставини, що підлягають доказуванню, є критерієм належності доказів.

Оскільки кримінальне провадження супроводжується постійним збільшенням кількості доказів, а у зв'язку з цим, можливою зміною кола обставин, що підлягають встановленню, то й висновок про належність доказів на певному етапі кримінального провадження може змінюватися. У процесі кримінального провадження висновок про належність тих чи інших доказів може бути змінений

через отримання нових доказів, що тягне за собою висунення та перевірку нових або заперечення раніше висунутих версій.

Оскільки різні суб'єкти доказування висунувають різні версії події, що розслідується, то й оцінка ними доказу як належного може бути кардинально різною. Тобто вирішення питання про належність доказу, з одного боку, ґрунтується на положеннях законодавства, зокрема ст.ст. 85, 91 КПК, з іншого – на особистому сприйнятті особи – суб'єкта доказування, що ґрунтується на його уявленні про логічний зв'язок фактичних даних, які становлять зміст доказу й обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, передбачених ст. 91 КПК.

Практичне значення розкриття змісту поняття належності доказів полягає в тому, що створюється можливість для забезпечення доволі повного та всебічного встановлення обставин і фактів, які мають істотне значення у кримінальному провадженні. З урахуванням критеріїв належності виникає можливість не включати в матеріали кримінального провадження дані, що не стосуються предмета доказування, і відповідно цим не ускладнювати розслідування та розгляд матеріалів кримінального провадження у суді. Якщо ж належність доказів регулюється з погляду їх змісту, придатності для встановлення обставин, які входять до предмета доказування, то під час визначення доказів допустимими до уваги зазвичай береться додержання процесуальної форми їх залучення і використання у матеріалах кримінального провадження.

2.4. Достовірність доказів

Пізнання в кримінальному процесі, що здійснюється у формі доказування, спрямоване на одержання достовірного знання про обставини кримінального провадження, тобто одержання доказів не лише належних та допустимих, але й *достовірних*. Про це прямо зазначено у ч. 1 ст. 94 КПК, де закріплено положення про те, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому

дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Недостовірних доказів у кримінальному процесі не існує, оскільки недостовірні фактичні дані не можуть становити зміст доказу, утворювати доказ. Термін «достовірний» тлумачиться в українській мові як такий, що не викликає сумніву, цілком вірний, точний та є синонімом прикметника «вірогідний» – який не викликає сумніву; достовірний.

Достовірним є завжди факт навколишньої дійсності, оскільки він – реальність; фактичні ж дані, тобто дані про цей факт, покладені в основу доказу, повинні бути вірогідними для особи, яка здійснює процес доказування. Вірогідність – це суб'єктивна впевненість особи, яка оцінює докази, в існуванні чи відсутності певних фактів. Це означає, що, якщо для слідчого отриманий ним доказ є достовірною категорією, то для суду він може мати лише ймовірний характер. Із цього приводу в ч. 2 ст. 94 КПК вказано, що жоден доказ не має наперед встановленої сили. Таке правило стосовно оцінки доказів встановлено і в кримінальних процесуальних законах інших держав.

Достовірність доказу в кримінальному провадженні є його ознакою, яка характеризується повною відповідністю одержаних відомостей про факти реальним подіям, що відбувалися. Достовірність як ознака доказів виникає, встановлюється та існує в межах системи доказів.

Визначення доказу як достовірного відбувається в результаті оцінки доказу для виявлення внутрішніх суперечностей (наприклад, в обстановці на місці події немає слідів, які мали б залишитися під час учинення злочину певним способом, особа під час допиту змінює свої показання стосовно тих чи інших обставин, які є предметом допиту), та супутніх їх одержанню проявів в актах поведінки та показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), які спостерігаються в ході процесуальних дій як такі, що не узгоджуються із встановленими фактичними даними про конкретну подію і потребують дослідження з метою встановлення їх походження та

суті виявлених неузгодженостей; та зовнішніх суперечностей, тобто неузгодженостей з іншими доказами, зібраними у справі. Така оцінка кожного доказу повинна розпочинатися з аналізу для виявлення внутрішніх, а далі зовнішніх суперечностей. За виявленням суперечностей не повинно автоматично слідувати визначення відомостей як недостовірних. Природа (тобто, чи є такі дані результатом протидії кримінальному провадженню або ж помилки) та зміст виявлених суперечностей підлягають обов'язковому з'ясуванню й оцінці щодо їх впливу на систему зібраних доказів у кримінальному провадженні.

Отже, *достовірність доказу* – це властивість фактичних даних, що становлять зміст доказу, встановлювати наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, заснована на внутрішньому переконанні суб'єкта доказування, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

Із цього приводу С. А. Шейфер обґрунтовано зауважив, що достовірність дійсно не може бути встановлена в момент отримання доказу, оскільки остаточно вона визначається на завершальному етапі доказування, коли оцінюється вся сукупність отриманих доказів. Проте це не означає, що отримані слідчим і закріплені у відповідній процесуальній формі відомості – це ще не докази. У міру накопичення у кримінальному провадженні кількості доказів та інших матеріалів кримінального провадження, що не мають процесуального значення доказів, утворюються сприятливіші можливості для об'єктивної оцінки достовірності доказів у їх сукупності. Проте остаточно достовірність окремого доказу встановлюється оцінкою не всіх існуючих у кримінальному провадженні доказів, а тільки тих, що стосуються одного й того ж факту.

Наприклад, взаємно підкріплюють достовірність один одного такі докази, як висновок експерта про ідентичність сліду взуття, вилученого на місці події, й експериментального сліду взуття підозрюваного та показання свідка про те, що він бачив підозрюваного на місці вчинення кримінального правопорушення незадовго до часу його вчинення.

Достовірність доказів – це можливість застосування фактичних даних у процесі доказування з поглядом знання про джерела,

обставини, методи їх утворення й отримання в контексті використання у кримінальному провадженні інших матеріалів.

Оцінка доказів із погляду їх достовірності полягає в тому, що:

– вивчається особа, яка володіє відомостями (свідок, потерпілий тощо), з позиції її здатності давати правдиві та повні показання;

– вивчається характер й умови виявлення матеріального носія інформації (предмет, документ);

– аналізується зміст відомостей (послідовність і повнота викладення, наявність суперечностей, неточностей, прогалин, обґрунтованість висновків, що базуються на даних науки, тощо);

– інформація, яка одержана з певного процесуального джерела, зіставляється з інформацією, що отримана з інших процесуальних джерел.

Етапи визначення достовірності фактичних даних:

1. *Визначення достовірності джерела.* Наприклад, досліджуючи показання свідка, потрібно взяти до уваги: його суспільне становище, тобто ціну, яку він може сплатити за неправду; факт попереднього засудження за неправдиві показання; стан свідка в момент сприйняття події; його зацікавленість у вирішенні провадження.

2. *Визначення достовірності методу отримання фактичних даних.* Під час дослідження: протоколу огляду місця події – треба взяти до уваги освітлення, за якого здійснювався огляд; висновку експерта – характеристики заснованої ним методики аналізу.

3. *Визначення достовірності з урахуванням інших матеріалів кримінального провадження.* Наприклад, показання одного свідка, що заслуговує на довіру, суперечать показанням обвинуваченого і висновку експерта. Зазвичай достовірність фактичних даних у підсумку можна встановити під час винесення рішення. Достовірність доказу остаточно визначається суб'єктом доказування на момент завершення його доказової діяльності. Якщо йдеться про слідчого, прокурора, що здійснює процесуальне керівництво розслідуванням, то достовірність доказів повинна бути встановлена ними на момент закінчення досудового розслідування, судом – на момент винесення судового рішення – вироку. В п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК зазначено, що в мотивувальній частині обвинувального вироку

ку наводяться докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів.

Жодне процесуальне рішення не може бути визначене як обґрунтоване, якщо в його основу не буде покладено докази, які визначені суб'єктом прийняття процесуального рішення як достовірні (наприклад, ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи повинна бути обґрунтована доказами причетності цієї особи до вчинення кримінального правопорушення та може ґрунтуватися на припущенні щодо імовірності знаходження в його житлі чи іншому володінні особи знаряддя вчинення злочину, викраденого майна). За логікою кримінального процесу, будь-який отриманий доказ завжди на початку є сумнівним, оскільки відомості, що у ньому містяться, можуть бути як істинними, так і неправдивими. Саме тому кожний отриманий доказ підлягає подальшій перевірці й оцінці, в процесі яких визначається його достовірність. Проте ймовірний характер інформації не ставить під сумнів її доказове значення і можливість оперування нею. Наявність суб'єктивної впевненості особи у достовірності фактичних даних, які становлять зміст доказу, що заснована на внутрішньому переконанні, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх відомих на момент їх отримання обставин кримінального провадження, є підставою вважати єдність цих фактичних даних та їх процесуальних джерел доказом у кримінальному провадженні.

Достовірність доказу констатується у формі судження, яке стає елементом внутрішнього переконання суб'єкта прийняття процесуального рішення (слідчого, прокурора, слідчого судді, судді) та є одним із елементів його дій щодо обґрунтування прийняття процесуального рішення.

Визначаючи достовірність відомостей про факти, орган розслідування чи судової влади повинен аналізувати весь процес формування доказів і процесуальних джерел. Якщо це матеріальні сліди – необхідно розглянути умови їх виникнення, збереження та копіювання. У разі, якщо інформація міститься в показаннях (наприклад, свідка) – врахувати здатність особи правильно сприймати явища, події, запам'ятовувати певну інформацію, відтворювати її, вплив психологічних і фізіологічних чинників на ці процеси, заці-

кавленість свідка у вирішенні матеріалів кримінального провадження тощо. Водночас має бути з'ясовано зв'язок між доказами, що містяться в різних процесуальних джерелах, а це в свою чергу дозволить виявити неточності, викривлення тієї чи іншої інформації, а отже усунути можливі помилки під час прийняття рішення.

2.5. Достатність доказів

Вчені по-різному трактують поняття «достатність доказів». Одні визначають достатність доказів як переконання в тому, що здійснено всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження. Інші розуміють під достатністю доказів сукупність належних, допустимих, достовірних доказів, необхідних для встановлення обставин кримінального провадження відповідно для винесення обґрунтованих рішень у процесі розслідування й вирішення кримінального провадження. Поняття «достатність доказів» є безпосередньо пов'язаним із такими поняттями, як «межі доказування», «предмет доказування», «повнота доказів».

Достатність доказів – це можливість суду чи органу досудового розслідування покласти їх сукупність або ж один із них в основу процесуального рішення. Цю ознаку доказів застосовують тільки до певної їх сукупності. Достатність сукупності доказів передбачає попередню оцінку кожного доказу з точки зору допустимості належності та достовірності. Докази, які не відповідають цим критеріям, не можуть бути використаними для обґрунтування будь-яких висновків, відповідно їх і не беруть до уваги під час оцінки сукупності доказів в цілому.

Достатність зібраних доказів для достовірного висновку в кримінальному провадженні визначається внутрішнім переконанням слідчого, слідчого судді, прокурора та судді.

Достатність доказів характеризує певну сукупність доказів, яка є чи має бути достатньою для досягнення кінцевої мети доказування. Наприклад, притаманні доказам ознаки допустимості, належності, достовірності, вимога володіти доказами на момент набуття

особою статусу обвинуваченого означатиме, що зібрані відомості вже оцінені з точки зору допустимості, належності, достовірності. Тому слідчий, визнавши докази допустимими, належними, достовірними, визначає їх достатніми, констатує у відповідному документі достовірне встановлення обставин предмета доказування в тій частині, в якій це необхідно для обвинувачення.

Достатність доказів розглядають у вузькому чи широкому розумінні: достатність доказів у кримінальному провадженні, визначається тим, яке рішення приймається на певному етапі розслідування: про тимчасову перерву в процесуальній діяльності чи остаточне – про завершення кримінального провадження.

Достатність є суб'єктивним поняттям і характеризує сукупність усіх наявних доказів із боку внутрішнього переконання особи, яка здійснює їх оцінку для винесення обґрунтованого рішення та висновків про те, чи було всієї сукупності доказів достатньо.

Констатація недостатності доказів має такі наслідки: відмову від процесуального рішення, яке передбачалося прийняти (наприклад, повідомлення про підозру); прийняття протилежного рішення (скажімо, виправдувального вироку); скасування (після перевірки дії) раніше прийнятого рішення (приміром, рішення про арешт).

Значення доказів у кримінальному процесі складно переоцінити, оскільки і об'єктивна істина в цілому, і окремі факти, обставини кримінального провадження встановлюються органами досудового розслідування, прокурором слідчим суддею і судом лише шляхом кримінального процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази і на їх підставі приймаються й обґрунтовуються процесуальні рішення. Цим зумовлюється те, що доказування має найбільшу вагу в усій діяльності органів і осіб, які здійснюють кримінальне провадження, осіб, яких вони залучають до цієї діяльності, а також те, що нормативне регулювання й теоретичне дослідження проблем доказування посідає важливе місце в кримінальному процесуальному праві, найважливішою складовою якого є доказове право, і в науці кримінального процесу, де провідну роль відіграє теорія доказів (учення про докази). У підсумку в кримінальному процесі як науці, навчальній дисципліні, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, оскільки вони є основним змістом кримінального процесу.

Контрольні запитання

1. Як відбувається формування доказів?
2. Що потрібно розуміти під доказом у кримінальному провадженні?
3. Назвіть основні ознаки доказування.
4. Які є джерела доказів у кримінальному процесі?
5. Розкрийте поняття «належність доказу».
6. Що потрібно розуміти під поняттям «допустимість доказу»? Які існують правила допустимості доказів?
7. Яких осіб не можна допитувати як свідків?
8. Які докази вважаються недопустимими?
9. Коли суд обов'язково визнає докази недопустимими?
10. Як оцінюються докази з погляду їх достовірності?
11. Розкрийте зміст ознаки доказів «достатність».

Рекомендована література

1. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.) / відповідальний за випуск Ю. П. Алєнін. – Одеса: Юридична література, 2013. – 504 с.

2. Власова Г. Допустимість і належність доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України / Г. Власова, Р. Сафроняк // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 26–32.

3. Гмирко В. Кримінально-судові докази: юридичне поняття чи дефініція? / В. Гмирко // Право України. – 2014. – № 10. – С. 26–36.

4. Заклюка А. В. Процесуальний зміст доказів / А. В. Заклюка // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015 – № 13 (2). – С. 112–114.

5. Кайло І. Ю. Належне документальне оформлення речових доказів як одна із умов їх допустимості / І. Ю. Кайло // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 15 (2). – С. 130–134.

6. Комісарчук Ю. А. Значення, класифікація та правила використання непрямих доказів у кримінальному процесі / Ю. А. Комісарчук, О. В. Ряшко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 2. – С. 374–381.

7. Кучинська О. Недопустимість доказів, зібраних під час затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою: деякі проблемні аспекти / О. Кучинська, А. Шаркова // *Право України*. – 2014. – № 10. – С. 75–82.
8. Лобойко Л. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів / Л. Лобойко // *Право України*. – 2014. – № 10. – С. 82–89.
9. Місце допустимості серед інших властивостей доказів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/part_3/45.pdf
10. Осетрова О. С. Про поняття, ознаки та класифікацію допустимості доказів в Україні / О. С. Осетрова // *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад., ТзОВ «Митна газета». – Л.: б. в., 2013. – Спецвипуск. – С. 69–76.
11. Письменний Д. П. Зміст та функціональне призначення доказів у кримінальному провадженні / Д. П. Письменний, М. Я. Никоненко // *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад., ТзОВ «Митна газета». – Л.: б. в., 2014. – № 3 (93). – Ч. 2. – С. 99–104.
12. Поняття доказів у кримінальному процесі: Вісник Національної академії прокуратури України. – № 1 (47) / О. Баулін. – К.: Національна академія прокуратури України, 2017. – С. 75–81.
13. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості / Д. Б. Сергєєва // *Юрист України*. – 2014. – № 1. – С. 89–95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2014_1_14
14. Прилуцький П. Поняття доказів у сучасному кримінальному процесуальному праві України / П. Прилуцький // *Право України*. – 2014. – № 10. – С. 36–44.
15. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/755-15/print1391691244472907>.
16. Теоретичні основи визначення поняття достовірності доказів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.jurnaluljuridic.in.uaarchive2017436.pdf
17. Тютюнник В. Проблеми виокремлення критеріїв допустимості доказів у кримінальному процесі / В. Тютюнник // *Право України*. – 2014. – № 10. – С. 64–75.
18. Шумило М. Докази досудового і судового провадження в КПК: співвідношення та їх функціональне призначення / М. Шумило // *Право України*. – 2013. – № 11. – С. 206–216.

- 3.1. Докази прямі і непрямі (побічні)
- 3.2. Докази первинні і похідні
- 3.3. Докази обвинувальні і виправдувальні
- 3.4. Докази особисті і речові

3.1. Докази прямі і непрямі (побічні)

Для забезпечення дотримання правил доказування в кримінальному процесі докази класифікуються за низкою підстав.

Докази можуть бути *прямі і непрямі (побічні)* – **залежно від того, чи встановлює доказ головний факт** – вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення, або **доказовий факт**, тобто якийсь побічний факт, що не входить до головного факту, але сукупно з іншими обставинами кримінального провадження є підставою для його встановлення.

Прямий доказ встановлює та доказує головний факт, прямо вказує на вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення.

Непрямі (побічні) докази встановлюють не головний факт, а доказовий факт, який, своєю чергою, є доказом головного факту.

Поділ доказів на прямі на непрямі (побічні) обумовлено існуванням різних способів встановлення тих чи інших обставин. Зв'язок прямого доказу з предметом доказування очевидний, він не потребує додаткового обґрунтування. «Об'єктивний зв'язок таких фактів з предметом доказування – це зв'язок частини і цілого... Тут задача зводиться лише до встановлення достовірності відомостей

про цей факт», – зауважує А. А. Хмиров¹. Непрямий доказ є складнішим. Зв'язок непрямого доказу з справою може здаватися випадковим і маловірогідним, тому доказування на підставі непрямих доказів вимагає не тільки встановлення їх зв'язку з предметом доказування, але і зв'язку між самими непрямыми доказами. Поділ доказів на прямі та непрямі (побічні) має значення виключно для доказування винуватості особи. Для доказування саме винуватості органи розслідування встановлюють і перевіряють чимало непрямих доказів. Оцінка доказу і прямого, і непрямого (побічного) може змінюватися залежно від предмета доказування. Наприклад, погроза вбивством є непрямим доказом у кримінальному провадженні про вбивство і прямим у кримінальному провадженні про вимагання, яке вчинено з погрозою застосування насильства.

Прямий доказ прямо пов'язує особу, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, з фактом цього кримінального правопорушення, вказує на обставини, що потрібно доказати прямо та безпосередньо.

Побічний доказ пов'язує обвинуваченого не з самим фактом кримінального правопорушення, а з будь-яким іншим, побічним фактом, з якого можна зробити висновок про вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення.

Класифікація доказів на прямі та побічні головним чином, залежить від того, що береться за основу класифікації. Характерною особливістю побічних доказів є те, що зв'язок суті побічного доказу з обставинами кримінального провадження завжди багатозначний. Побічний доказ не дає змоги зробити однозначний, категоричний висновок. Один побічний доказ не може слугувати надійним засобом встановлення будь-якої обставини. Доказування на ґрунті побічних доказів вимагає, щоб кожний факт підтверджувався іншим і був взаємопов'язаний з іншими доказами.

Орієнтовний перелік фактів, які в судовій практиці слугують побічними доказами:

– речові сліди кримінального правопорушення, тобто сліди, залишені кримінальним правопорушенням на різних предметах

---

¹Хмыров А. А. Косвенные доказательства / А. А. Хмыров. – М.: Юрид. лит., 1979. – С. 12.

(наприклад, плями крові на одязі підозрюваного у кримінальному провадженні про вбивство);

– сліди, залишені підозрюваним (приміром, слід ноги, виявлений на місці вчинення кримінального правопорушення й ідентифікований із слідом ноги обвинуваченого);

– наявність знарядь, необхідних для вчинення кримінального правопорушення (скажімо, виявлення у підозрюваного ключа, що відкриває приміщення, з якого вчинено крадіжку);

– наявність предметів, які були об'єктом злочинного посягання (наприклад, виявлення в обвинуваченого під час обшуку викрадених речей);

– перебування обвинуваченого на місці вчинення кримінального правопорушення тоді, коли воно було вчинено (скажімо, показання свідка, що він бачив підозрюваного біля того місця, де було вчинено вбивство, безпосередньо після вбивства);

– наявність мотиву для вчинення кримінального правопорушення (приміром, неприязні відносини між підозрюваним і потерпілим, сварка між ними тощо);

– дії обвинуваченого до вчинення кримінального правопорушення, які є підготовкою до вчинення кримінального правопорушення (наприклад, придбання зброї), дії обвинуваченого після вчинення кримінального правопорушення, які спрямовані на знищення його слідів;

– зміна способу життя підозрюваного, яка спричинена вчиненням кримінального правопорушення (скажімо, після розкрадання державного майна обвинувачений купує дорожочинні речі)¹.

Розглянемо використання побічних доказів на прикладі кримінального провадження про вбивство жінки похилого віку з корисливих мотивів.

Спершу підозрювали К. через те, що він мав судимість і на рукаві його куртки були виявлені сліди крові.

Для викриття підозрюваного використовувались такі докази:

– показання поштарки про те, що напередодні вбивства потерпіла отримала пенсію однією купюрою, що не часто траплялося у селищі;

---

¹Кримінальний процес України: навч.-метод. посібник / О. М. Гумін, Р. І. Сибірна, Л. О. Сергієнко, О. Є. Устюгова. – Львів, 2002. – С. 148.

– показання свідка, згідно з якими, підозрюваний напередодні вбивства просив позичити йому гроші;

– показання іншого свідка про те, що через декілька днів після вчинення злочину він бачив у підозрюваного вказану купюру.

Кожен із цих доказів міг бути і не пов'язаним із злочином, але сукупно вони дали змогу висунути версію про вчинення цього вбивства підозрюваним К.

Цю версію підтверджували й інші докази:

– під час огляду місця події був вилучений стілець із м'якою поверхнею;

– згідно з заключенням експерта, на м'якій поверхні стільця виявлені мікрочастинки слідів накладення сторонніх тканин;

– у підозрюваного вилучені брюки, в які він був одягнутий у день вбивства;

– порівняльне дослідження штанів підозрюваного та мікрочастинок слідів накладення сторонніх предметів на стільці показало їх повну ідентичність.

Ще одна група доказів була спрямована на спростування показань матері підозрюваного про те, що її син повернувся додому о 19 годині й більше з дому не виходив. Вбивство ж було вчинено близько 21 години:

– співмешканка підозрюваного показала, що ввечері, коли було вчинено вбивство, він приходив до неї і пішов близько 20 годин 30 хвилин;

– виготовлена під час огляду місця події схема свідчила про те, що шлях від будинку співмешканки до будинку матері підозрюваного проходить повз будинок убитої;

– в ході слідчого експерименту встановлено, що час пересування від будинку співмешканки до місця вчинення злочину займає від 20 до 25 хвилин.

Також послідовно були спростовані пояснення самого підозрюваного про те, що сліди в будинку потерпілої були ним залишені за два дні до вбивства, оскільки він заходив до неї поговорити про її сина. В будинку не був виявлений альбом із фотографіями, який підозрюваний нібито роздивлявся разом з потерпілою.

Сукупність взаємопов'язаних побічних доказів зумовила те, що К. був визнаний винним і його засудили до позбавлення

волі. Що ж стосується першого та найбільш підозрілого доказу – слідів крові на рукаві куртки, то, вона, як виявилось, не належала людині¹.

Отже, прямі докази стосовно певної обставини допускають єдине тлумачення, а побічні – декілька. Правильне розмежування доказів на прямі та побічні має важливе практичне значення й дає змогу уникнути помилок.

3.2. Докази первинні і похідні

За джерелом одержання відомостей про факти, за характером формування джерела доказів докази й їх джерела бувають первинними та похідними.

Первинними називають докази, які є першоджерелами відомостей про факт, який установлюється. Первинними доказами є: показання підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого про вчинені дії або особисто сприйняті обставини кримінального правопорушення, заключення експерта, спеціаліста, а також показання експерта, спеціаліста про результати проведених ними досліджень, речові докази, протоколи слідчих (розшукових) дій та протокол судового засідання, оригінали інших документів, які відображають відомості, що стосуються кримінального провадження.

До похідних доказів належать: показання осіб, які мають відомості, отримані від інших людей, копії документів, зліпки та відбитки, що відображають матеріальні сліди кримінального правопорушення.

Похідними називаються докази, які не є першоджерелами відомостей про факт, який встановлюється, а відомості, здобуті з інших джерел (наприклад, показання свідка про те, що він чув від іншої особи). Характерною особливістю похідних доказів є ретран-

---

¹ Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практическое пособие / В. А. Лазарев. – М., 2010. – С. 222–223.

сляція інформації, це означає, що похідний доказ формується після первинного та на його основі, містить менший обсяг інформації, оскільки частина її або не сприймається або викривляється під час передачі, але це не означає, що до нього можна ставитися з недовірою і халатністю.

Поділ доказів на первинні та похідні дає змогу врахувати специфічні властивості кожного з цього видів доказів. Тому в процесі доказування завжди все робиться для отримання первинних доказів. Похідні докази потребують сумлінної перевірки та зіставлення з іншими доказами, оскільки у разі дотримання умов, що гарантують точність і достатність інформації, яка в них утримується, вони повинні бути використані.

Щоразу під час передачі інформації відбувається її трансформація (і форми, і змісту). Водночас відбувається втрата певної частини інформації або її спотворення. Отже, похідний доказ завжди повинен викликати сумнів у своїй достовірності через відомі особливості ретрансляції інформації. Похідний доказ обов'язково вимагає пошук першоджерела інформації та використовується як засіб доповнення первинного.

Наведемо та розглянемо приклад.

Кримінальне провадження за обвинуваченням Д. у вбивстві. Д. мав алібі, яке повністю підтвердилось. Однак у судовому засіданні свідок А. сказала, що через декілька днів після вбивства Д. приходив до її чоловіка та розповідав йому не лише про обставини злочину, ним вчиненого, але й про місце, де він сховав збраряддя злочину, – ніж.

Перевірка показань цього свідка, які безперечно мали похідний характер, зумовили виявлення речового доказу – збраряддя вчинення злочину. За допомогою інших доказів було встановлено, що ніж належить обвинуваченому, а виявлені на ньому сліди крові – потерпілому. Чоловік свідка на одночасному допиті двох раніше допитаних осіб з нею підтвердив її показання.

Отже, поділ доказів на первинні та похідні має практичне значення, оскільки завдяки ньому визначаються правильні способи перевірки доказів. Водночас потрібно пам'ятати, що часто в процесі розслідування трапляються випадки, коли первинні докази встановлюються за допомогою похідних.

3.3. Докази обвинувальні і виправдувальні

Стосовно предмета обвинувачення докази класифікуються на *обвинувальні та виправдувальні*. Обвинувальними є докази, які викривають обвинуваченого або обтяжують його відповідальність. До них належать докази, на яких ґрунтується обвинувачення або які встановлюють обставини, що обтяжують відповідальність обвинуваченого. Обвинувальні докази є єдиним засобом установлення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Тому до них висуваються жорсткі вимоги відповідності процедури та закріплення закону. Обвинувальний вирок може ґрунтуватися тільки на достатній сукупності достовірних обвинувальних доказів, які отримані законним шляхом.

Виправдувальними є докази, які спростовують обвинувачення, встановлюють невинуватість обвинуваченого або меншу його винуватість, а також докази, які встановлюють обставини, що пом'якшують відповідальність. Найвагомішим прямим виправдувальним доказом є алібі, тобто перебування обвинуваченого під час учинення кримінального правопорушення в іншому місці. Доки алібі не спростовано, обвинувачення не може вважатися доведеним. Отже, виправдувальними є докази, які унеможливають притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Поділ доказів на обвинувальні та виправдувальні є умовним. Не варто вважати, що одні докази є лише обвинувальними, а інші – тільки виправдувальними. Трапляється, коли одне й те ж джерело доказів за своїм змістом в одній частині обвинувальне, а в іншій – виправдувальне.

Під час оцінки доказів потрібно також пам'ятати, що один і той самий доказ може бути різним. Наприклад, місце і час учинення злочину, за загальним правилом, належить до обвинувальних, оскільки встановлюють об'єктивну сторону складу злочину. Однак у разі наявності підозрюваного алібі, де вказуються точні час і місце, вони можуть відіграти роль виправдувального доказу. Мотив злочину – ревнощі є не лише непрямим обвинувальним

доказом вчинення злочину, але й виправдувальним, оскільки пом'якшує відповідальність кваліфікації вбивства як вчиненого при обтяжуючих обставинах.

Зважаючи на те, що виправдувальні докази використовуються для захисту підозрюваного (обвинуваченого), правомірно їх називати доказами захисту. Можливо, докази захисту в кримінальному процесі мають особливий статус, обумовлений положенням про те, що сторона захисту є слабшою порівняно зі стороною обвинувачення.

Отже, в основі поділу доказів на обвинувальні та виправдувальні є належність цих доказів до предмета обвинувачення. Доки докази не будуть отримані, розглянуті та не оцінені сукупно з іншими неможливо віднести їх до однієї чи іншої категорії.

3.4. Докази особисті і речові

За способом формування докази поділяються на *особисті та речові*. До особистих доказів належать усі види, передбачені КПК показань: свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста. Прийнято вважати, що інформація, яка зберігається в людській пам'яті, має знаковий характер, оскільки повідомлення, які передаються від однієї особи до іншої, є продуктом їх складної психічної діяльності. Образна картина події не може бути збережена, відновлена та передана в незмінному вигляді, тому завжди існують об'єктивні розбіжності в характері інформації, особливостях її утворення, збереження та передачі. Сформульовані людьми відомості про сприйняті ними події є словесно оформленим психічним образом цих подій.

Речовий доказ утворюється в результаті взаємодії кримінального правопорушення з матеріальним світом й є матеріальним об'єктом, який зберіг у собі сліди кримінального правопорушення у виді фізичних ознак, характеристик, властивостей.

Кримінальне правопорушення як об'єктивна реальність вступає у взаємодію з оточуючим середовищем, відображається

у вигляді слідів на матеріальних об'єктах або у свідомості людей. Отже, ця інформація стосується або речових доказів, які виникли в результаті фізичної, механічної, хімічної зміни виду, форми або властивості матеріального об'єкта, або особистих, які є відображенням фактів об'єктивної дійсності у свідомості людей. Особисті докази мають словесну форму, а речові – форму матеріального коду.

Практичне значення цієї класифікації полягає в тому, що доказова інформація в першому випадку отримується від людей, які по-різному сприймають, запам'ятовують, відтворюють обставини, які становлять інтерес для органів розслідування та суду. Під час збору та дослідження інформації, що містяться в предметах і документах, слідчий зосереджується на якості відображення доказової інформації.

Віддавна вчені намагалися вивчити механізм формування показань, виробити надійні способи одержання, перевірки й оцінки інформації, яка є цікавою для органів розслідування та судової влади. Це прагнення пояснюється науковим і практичним інтересом, значною кількістю слідчих і судових помилок, які пов'язані з доказами, що одержуються від потерпілих, свідків, підозрюваних та обвинувачених. Отримуючи ту чи іншу інформацію від вказаних суб'єктів кримінального процесу, слідчий не може ігнорувати з'ясування умов, за яких були сприйняті та збережені в пам'яті осіб обставини, що цікавлять слідство. А це, своєю чергою, вимагає знань і врахування психологічних процесів формування показань¹.

Відомо, що однією з форм сприйняття явищ зовнішнього світу є відчуття. Саме з них розпочинається формування показань, саме вони є початковим пізнавальним процесом. Сприйняття особою події кримінального правопорушення має свою специфіку: воно є зазвичай короткочасним; на нього впливають і зовнішні, і внутрішні чинники й індивідуальні особливості, а найперше, процес сприйняття є завжди складним.

---

¹ Грошевий Ю. Докази і доказування у кримінальному процесі: науково-практичний коментар / Ю. Грошевий, С. М. Стахівський. – К., 2007. – С. 108.

Після етапу сприйняття настає етап запам'ятовування, важливу роль у якому відіграє пам'ять людини й її здатність запам'ятовувати.

Зрозуміло, що для того, аби сприйнята інформація могла бути залучена та використана в процесі доказування, вона має бути відтворена.

Контрольні запитання

1. Назвіть основні підходи до розуміння поняття «доказ» у кримінальному процесі.
2. Які значення має поняття «доказ»?
3. Вкажіть підставу, за допомогою якої класифікуються прямі та непрямі докази.
4. Назвіть факти, що можуть слугувати побічними доказами.
5. Які докази називають первинними та похідними?
6. Зазначте головні ознаки обвинувальних і виправдувальних доказів.
7. Які показання належать до особистих доказів?
8. Розтлумачте поняття «речові докази».

Рекомендована література

1. Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: монографія / Р. В. Бараннік, В. П. Шибіко. – К.: КНТ, 2008. – 212 с.
2. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі / О. Баулін // Вісник Національної академії прокуратури України. – К.: Національна академія прокуратури України, 2017. – № 1 (47). – С. 75–81.
3. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормальної моделі / М. Є. Шумило // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2 (150).

ТЕМА

4

**ПОНЯТТЯ Й ЕЛЕМЕНТИ
ДОКАЗУВАННЯ**

- 4.1. Поняття та сутність доказування*
- 4.2. Збирання доказів*
- 4.3. Перевірка доказів*
- 4.4. Оцінка доказів*

4.1. Поняття та сутність доказування

За своєю гносеологічною суттю кримінальне процесуальне доказування – пізнавальна діяльність, наслідком здійснення якої є формування суб’єктивного образу об’єктивної дійсності про подію минулого, а за характером – діяльність і має розглядатися як:

– встановлення та дослідження обставин кримінального провадження, що входять до предмета доказування, тобто діяльність відповідних державних органів і учасників процесу з збирання (формування), перевірки й оцінки доказів;

– логічне формулювання й обґрунтування певної тези, висновків у процесуальних рішеннях у кримінальному провадженні. Доказування не має на меті пізнання закономірностей розвитку природи й суспільства, але стосовно встановлення окремих фактів, явищ дійсності воно має чимало спільного з науковим пізнанням, насамперед історичним. Ця специфіка зумовлена передусім об’єктом, завданням і засобами пізнання, колом його суб’єктів, процесуальними строками та процесуальною формою.

У кримінальному процесі як науці, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінального процесу. Для успішного вирішення

завдань кримінального судочинства слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані встановити, чи відбулася подія кримінального правопорушення, яке кримінальне правопорушення було вчинено, хто винуватий у його вчиненні, й інші обставини, що мають значення для законного та обґрунтованого вирішення кримінального провадження, захисту прав і законних інтересів учасників процесу. Кримінальне правопорушення для осіб, на яких законом покладено обов'язок розслідування і розгляду кримінального провадження, завжди є подією минулого, яку вони повинні встановити. Тому слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд під час провадження розслідування або судового розгляду матеріалів кримінального провадження повинні встановити факти, що належать до минулого, лише за допомогою тих слідів, які ця подія залишила. На підставі найрізноманітніших даних, фрагментарних уривчастих показань вони відновлюють цілісну картину події, що відбулася, тобто встановлюють обставини вчиненого кримінального правопорушення й осіб, які його вчинили.

Отже, **доказування** – це встановлення за допомогою доказів усіх фактів, обставин, що мають значення для вирішення кримінального провадження.

Процес доказування – це формування доказів та їх процесуальних джерел й обґрунтування висновків із метою встановлення максимально повно і точно, відповідно до дійсності, події кримінального правопорушення, винуватості особи у його вчиненні та всіх обставин, що визначають ступінь відповідальності цієї особи за вчинене, або впевнитись у протилежному, тобто у тому, що насправді кримінального правопорушення не було вчинено, особа невинувата.

Треба зазначити, що пізнання обставин кримінального правопорушення, на відміну від пізнання в інших сферах людської діяльності, відбувається за специфічною формою доказування, яка складається із збирання, перевірки й оцінки доказів і полягає в розумовій та практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду стосовно встановлення винуватості обвинуваченого й обґрунтування його вини.

Доказування як пізнання істини у кримінальному провадженні підпорядковується певним логічним правилам, згідно з якими проходить пізнання будь-яких явищ дійсності. Так, накопи-

чується певний фактичний матеріал, який підлягає аналізу, поділяється на частини, з'ясовуються окремі деталі, аспекти досліджуваних фактів, після чого робиться узагальнюючий, синтезуючий висновок про всі досліджувані події. На підставі тих даних, що є, формується певна гіпотеза, яку ретельно перевіряють. «Відображений у вирокі, який вступив в законну силу, результат кримінального процесу вважається як істинний». Отже, доказування має цілеспрямований характер, воно спрямоване на встановлення істини у кримінальному провадженні.

Щоб досягти цього, дослідження обставин справи повинно бути повним, об'єктивним, всебічним, неупередженим. Однак вказана мета з'являється тоді, коли в кримінальному провадженні ми маємо особу підозрюваного або обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

До встановлення такої особи діяльність органів досудового розслідування має пошуковий характер. На цьому етапі можливе висунення декількох варіантів пояснення обставин кримінального правопорушення, що розслідується. Такі можливі конкретні варіанти, можливі пояснення фактів, які підлягають дослідженню у кримінальному провадженні, називають версіями. Версія, яка виникає на основі вже існуючих доказів, дає змогу визначити тактику та стратегію в кожному з можливих напрямів і надає можливість її перевірки. Водночас версія потерпілого може відрізнятись від офіційної версії обвинувачення, захист має своє пояснення події, а суд може сформулювати свій, відмінний від інших, погляд на обставини кримінального провадження.

У ході досудового розслідування і судового розгляду мають бути сформовані всі можливі версії, що впливають з обставин кримінального провадження, їх потрібно ретельно перевірити, для чого необхідно зібрати докази стосовно кожної версії. Якщо в результаті такої перевірки версій усі вони, крім однієї, будуть спростовані і тільки одна набуде повного й об'єктивного підтвердження доброякісними і достовірними доказами, це дасть змогу слідству та суду дійти достовірного висновку, встановити матеріальну істину. «Версія перевіряється шляхом проведення слідчих дій і зіставлення з нею отриманих результатів. Версії, які не підтвердились у процесі перевірки, відпадають, а на основі отриманих даних висуюються та

перевіряються нові, і так доти, доки, одна з них не залишається єдиною можливою, підтвердженою доказами».

Доказування як один із видів кримінальної процесуальної діяльності має в ній найбільшу «питому вагу» та полягає в обґрунтуванні встановлених положень. Важливу роль у процесі доказування відіграють презумпції. Презумпція (*praesumptio*) – це слово латинського походження. Філософи називають презумпцією передбачення, яке ґрунтується на вірогідних посиленнях. У іншому значенні – це – положення, яке потрібно вважати істинним, доки правильність його не буде спростована. В окремих літературних джерелах презумпція визначається як загальне правило, яке виражає стійкі, неодноразово повторювані зв'язки між фактами й явищами.

Презумпція невинуватості обумовлює таку будову процесу, в якому тягар доказування лежить на стороні, яка висуває обвинувачення. Відповідно до цього правила, підозрюваний або обвинувачений вважається невинуватим доти, доки його вина не буде доведена у встановленому законом порядку та не буде постановлена вироком суду, який вступив у законну силу. Підозрюваний або обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість.

Процес доказування – це шлях відтворення реальної картини події кримінального правопорушення, з'ясування її сутності та формування на підставі цього відповідних процесуальних рішень, а також – це процес обґрунтування винуватості конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Цей процес формує комплекс процесуальних дій і відносин, які можна згрупувати в окремі порівняно самостійні елементи. Останні є важливими для аналізу внутрішнього змісту кримінального процесуального доказування.

У ч. 2 ст. 91 КПК зазначено, що *доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.*

Упродовж кримінального провадження слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд на певний його момент мають різний обсяг даних про обставини події кримінального правопорушення, осіб, причетних до його вчинення, інші обставини, що мають значення для кримінального провадження, певні процесуальні рішення можуть прийматися в умовах різного рівня інформаційної невизначеності (ймовірності), що є насамперед характерним для стадії

досудового розслідування. Органи, які ведуть кримінальний процес, повинні викласти свої висновки у рішенні, обґрунтувавши їх доказами так, щоб ні в кого не виникло сумнівів стосовно правильності цих висновків.

Обґрунтуванню підлягають висновки щодо:

– наявності чи відсутності обставин, які належало встановити (ст. 91 КПК);

– достовірності чи недостовірності доказів і їх джерел;

– належності та допустимості доказів;

– достатності доказів;

– їх юридично значущих властивостей;

– характеру необхідних у провадженні рішень.

Варто зазначити, що елементи процесу доказування не є етапами доказування. «Етап розглядається як проміжок у часі, що має свій початок і кінець, а елемент – як нерозривна частина одного цілого. Загальновідомо, що процес доказування і є тим нерозривним процесом пізнання, в якому вказані елементи повторюються, змінюючи один одного».

4.2. Збирання доказів

Зміст процесуального доказування розкривається через його елементи. Необхідним елементом доказування є збирання доказів.

Збирання доказів – це передбачені законом процесуальні дії слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, які спрямовані на виявлення, витребування й отримання доказів. ***Змістом збирання доказів*** є здійснення уповноваженим (компетентним) державним органом пошукових, пізнавальних дій із метою сприйняття інформації, що міститься в слідах кримінального правопорушення, її вилучення та закріплення в матеріалах кримінального провадження.

Під збиранням доказів у кримінальному процесі потрібно розуміти сукупність дій, спрямованих на пошук, виявлення, витребування, прийняття, одержання та процесуальне закріплення доказової інформації з дотримання встановленої законом процесуальної

форми, а також забезпечення збереження доказів та їх процесуальних джерел до вирішення кримінального провадження по суті.

Потрібно зважати на те, що особи, які беруть участь у провадженні, здійснюють збирання й подання доказів до суду не для їх подальшої оцінки судом, а для доведення правомірності своєї позиції.

Відповідно до ст. 93 КПК:

– збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у порядку, передбаченому КПК;

– сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК;

– сторона захисту, потерпілий представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

Слідчі (розшукові) дії є найдосконалішим механізмом отримання доказової інформації й відображення її в матеріалах кримі-

нального провадження. Процедура кожної слідчої (розшукової) дії детально регламентована законом.

Докази можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. На території України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені КПК або міжнародним договором (ст. 561 КПК).

За аналізом практичних даних, найчастіше за запитом про надання міжнародної правової допомоги, здійснюється надання інформації, зокрема:

- довідкової й отриманої у результаті перевірки за різними обліками (матеріалів, що характеризують особу);
- інформації про громадянство особи, про перетин державного кордону;
- даних стосовно транспортного засобу та його власника; відомостей про реєстрацію юридичної особи;
- залучення особи до провадження як потерпілого, цивільного позивача (відповідача);
- вручення письмового повідомлення про підозру;
- допити, обшуки, пред'явлення для впізнання учасників провадження;
- тимчасовий доступ до речей і документів;
- отримання зразків для експертизи (зразків почерку, слини, відбитків пальців рук);
- проведення експертизи; передання речових доказів і документів;
- здійснення заходів з встановлення місцезнаходження особи, транспортного засобу, юридичної особи.

Дотримання процесуальних вимог і криміналістичних рекомендацій стосовно проведення процесуальних дій (із метою збирання доказової інформації) на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги визначає доказове значення отриманих результатів.

У процесуальній літературі пропонують *технологію збирання доказів* розглядати як виявлення, фіксацію, вилучення, збереження доказів.

Виявлення доказів – це фізична та розумова діяльність слідчого, спрямована на пошук і відшукування слідів, об'єктів матеріального світу (речей, документів), що містять доказову інформацію та надалі можуть бути використані для вирішення кримінального провадження по суті. Пошук доказів необхідно здійснювати за допомогою способів, передбачених у ст. 93 КПК.

Зібрані докази повинні бути зафіксовані в процесуальній формі, що встановлюється законом, зокрема і за допомогою науково-технічних засобів.

Фіксація доказової інформації – це складова частина провадження процесуальних дій із виявлення, збирання доказів та їх джерел – докладно врегульована в КПК. Фіксація доказів розглядається як процесуальне оформлення цих доказів у протоколах (ст. 104 КПК) та додатках до протоколів (ст. 105 КПК). Вона, як і провадження вказаних дій, є виключною компетенцією слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. У разі необхідності їм надають допомогу спеціалісти і перекладачі.

У КПК міститься вичерпний перелік способів фіксації доказів та їх джерел. У ст. 103 КПК зазначено, що процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися:

- у протоколі;
- на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії;
- у журналі судового засідання.

Протокол є основним, найпоширенішим способом фіксації ходу і результату проведеної процесуальної дії у випадках, передбачених КПК. Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення.

Особою, яка проводила процесуальну дію, до протоколу долучаються додатки, а саме:

- спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;
- письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;
- стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;

– фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації й інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та або вилученні таких додатків.

При фіксації процесуальної дії кримінального провадження можуть бути застосовані технічні засоби (ст. 107 КПК). Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування, зокрема під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим.

Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне недійсність відповідної процесуальної дії й отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

Загальними вимогами, які визначають умови допустимості застосування в кримінальному процесі науково-технічних засобів і методів розслідування, є такі: дії з їх застосування правомірні, якщо вони передбачені законом, не суперечать йому, застосовувати їх можуть особи, спеціально на те уповноважені, можливість їх застосування безпосередньо визначається їх науковою обґрунтованістю, об'єктивністю і достовірністю одержуваних водночас результатів; вони не повинні суперечити етичним нормам, принижувати гідність осіб, стосовно яких застосовуються; їх застосування має відповідати вимогам безпеки.

Метою **вилучення** доказів є забезпечення можливості їх використання для доказування, приєднання їх до матеріалів криміна-

льного провадження і засіб збереження їх для слідства та суду. Від професійності поводження слідчого з доказами на цьому етапі, які надалі будуть спрямовані на експертні дослідження, залежатиме результативність таких досліджень. Важливим є дотримання не лише процесуальної форми вилучення доказів, але й розроблених криміналістичних рекомендацій стосовно правил вилучення доказів і застосування спеціальних знань у процесі проведення слідчих (розшукових) дій.

Збереження доказів є заходами щодо зберігання доказів або їх доказових властивостей. Його метою є забезпечення можливості використання їх у будь-який момент доказування. Заходи щодо збереження доказів можуть мати процесуальний характер (приєднання до матеріалів кримінального провадження) або бути техніко-криміналістичними (консервація об'єктів, покриття їх захисними плівками).

4.3. Перевірка доказів

Будь-який доказ для того, щоб він міг бути покладений в основу висновків слідства та суду, повинен бути перевірений.

Перевірка доказів – це діяльність, спрямована на підтвердження (заперечення) інформації, що міститься в них. **Перевірити доказ** – означає зібрати дані, на основі яких можна зробити висновок про його належність, достовірність і допустимість. Докази можуть бути перевірені тільки за допомогою інших доказів.

Предметом перевірки доказів є, по-перше, встановлення достовірності (правдивості) інформації, що міститься в них, і, по-друге, визначення їх допустимості. Під час перевірки можна прямо чи побічно підтвердити правильність доказової інформації, встановити справжність джерел цієї інформації, законність способів її отримання тощо.

Усі зібрані докази підлягають ретельній і всебічній перевірці. *Метою перевірки* є з'ясування достовірності зібраних доказів для встановлення фактів, які мають значення для кримінального

провадження. Вона пролягає у перевірці належності до матеріалів кримінального провадження, допустимості та достовірності зібраних речових джерел інформації або тих, що збираються, документів й інших доказів. Зазвичай перевірка розпочинається з визначення надійності джерел інформації у кримінальному провадженні. Найперше встановлюється, чи входить це джерело фактичних даних до переліку, який міститься в процесуальному законі, й чи може воно, згідно з цим, бути джерелом у кримінальному провадженні. Надалі з'ясовуються умови формування доказів, для того, щоб ці умови могли бути враховані під час визначення достовірності фактів, що перевіряються. Крім того, потрібно перевірити відсутність у свідків особистої зацікавленості у вирішенні справи, встановити компетентність експертів і спеціалістів тощо. Водночас з'ясовуються й аналізуються інформаційні властивості зібраних матеріалів або тих, що збираються, встановлюються, чи дотримані процесуальні правила зберігання доказів, зіставляються докази, що перевіряються, з іншими. Перевірка доказів здійснюється також за допомогою збирання нових доказів, які підтверджують або заперечують достовірність тих, що вже зібрані.

Способами перевірки доказів є:

- дослідження самого доказу;
- відшукання нових доказів, що підкріплюватимуть або спростовуватимуть цей доказ;
- зіставлення доказу з іншими доказами, що є в матеріалах кримінального провадження;
- встановлення джерел доказів.

Отже, перевірка доказів поєднує в собі і практичну, і розумову діяльність. Основний спосіб перевірки доказів – отримання інших доказів і розширення їх сукупності задля можливості зіставлення доказів між собою. Кожний новий доказ слугує і засобом перевірки наявних доказів, і сам перевіряється ними.

Перевірка доказів та їх джерел здійснюється:

- за допомогою розумової діяльності;
- шляхом проведення нових чи додаткових практичних дій: слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, передбачених законом.

Розглянемо детально способи перевірки доказів та їх джерел. Як зазначалося, розпочинається перевірка із з'ясування надійності

процесуального джерела. Наприклад, якщо джерелом доказу є документ, то необхідно перевірити компетентність осіб, від яких виходить цей документ, наявність у ньому необхідних реквізитів, чи є документ оригіналом або копією, чи немає в ньому видимих слідів підробки. Водночас потрібно з'ясувати законність порядку одержання процесуального джерела, оскільки будь-яке порушення процедури, передбаченої законом, ставить під сумнів використання доказів, що містяться в джерелі.

Зміст кожного доказу аналізується з позицій його допустимості, належності, достатності та достовірності. Проте необхідно пам'ятати, що перевірка кожного окремого доказу не завжди дає тверде переконання стосовно його достовірності. Тому порівняння цього доказу з іншими доказами допомагає з'ясувати неповноту чи неправдивість відомостей, суперечності, причини таких суперечностей, а відтак установити надійність одержаної інформації.

Однак порівняння кожного окремого доказу з іншими є можливим за наявності певної сукупності доказів у провадженні. Перевірка кожного окремого доказу, відсіювання тих, що визнаються недостовірними, разом із своїми процесуальними джерелами, є необхідною умовою утворення сукупності доказів. Така сукупність доказів утворюється поступово в результаті діяльності органів досудового розслідування щодо збирання і перевірки доказів та їх процесуальних джерел. Кількість необхідних у провадженні доказів заздалегідь визначити неможливо, адже це залежить від конкретної слідчої ситуації. Варто зазначити, що оцінка лише окремих доказів не може стати основою для будь-якого висновку в провадженні, оскільки оцінка доказів, відповідно до ст. 94 КПК, має ґрунтуватися на всебічному, повному та неупередженому розгляді всіх обставин провадження у їх сукупності. Водночас потрібно акцентувати, що сукупність доказів – це не лише кількісна характеристика доказів та їх процесуальних джерел. У кримінальному провадженні слідчий повинен мати взаємопов'язану, внутрішньо узгоджену систему доказів. Кожен доказ не тільки повинен стосуватися обставин, що входять до предмета доказування, а й мати зв'язок із іншими доказами, що є у кримінальному провадженні.

Іншим способом перевірки доказів та їх процесуальних джерел є проведення додаткових або нових процесуальних дій.

До таких дій доцільно віднести слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії й інші процесуальні дії, передбачені законом.

Може виникнути така ситуація, що в результаті аналізу кожного окремого доказу чи порівняння доказів у їх сукупності не вдалося визначитися з їх допустимістю, належністю та достовірністю для досягнення мети доказування, або ж дослідження доказів й їх джерел свідчить про їх неповноту, суперечливість одержаної інформації. В такому випадку орган, який проводить досудове розслідування, вправі провести будь-які дії, передбачені КПК, залежно від конкретної слідчої ситуації. Наприклад, перевіряючи докази, в яких у показаннях потерпілого слідчий виявив неповноту. Щоб усунути цю прогалину він може провести додатковий допит потерпілого. Інформацію, одержану в результаті допиту потерпілого, можна перевірити й іншим способом, наприклад, призначити експертизу, допитати інших учасників кримінального провадження, за допомогою яких можуть бути не тільки перевірені наявні докази, але і одержані нові.

Отже, перевірка доказів є первинним і обов'язковим елементом після виявлення та закріплення доказів, необхідною й істотною передумовою їх подальшої оцінки.

Взаємозв'язок перевірки з оцінкою доказів та їх джерел полягає у тому, що перевірка завжди передує оцінці, а в процесі оцінки орган розслідування може повернутися до додаткової перевірки доказової інформації. Перевірка доказів відрізняється від оцінки, а це вкотре свідчить про те, що зазначені складові є самостійними елементами єдиного процесу доказування. Так, перевірка здійснюється логічним, тобто розумовим способом, а також за допомогою практичних дій, оцінка – є винятково розумовою діяльністю.

4.4. Оцінка доказів

Оцінка доказів – це здійснювана в логічних формах розумова діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка полягає в тому, що вони, керуючись законом, розглядають за своїм внутрішнім пере-

конанням кожний доказ окремо та всю сукупність доказів, визначаючи їх належність, допустимість і достовірність; висувають необхідні слідчі (судові) версії, вирішують, чи підтверджуються вони, встановлюють, чи є підстави для прийняття процесуальних рішень і проведення слідчих (судових) дій; доходять висновку про доведеність або недоведеність окремих обставин кримінального провадження із наведенням аналізу доказів у відповідних процесуальних рішеннях. Така діяльність відбувається безперервно, протягом усього процесу доказування, зокрема під час збирання і перевірки доказів, і визначає формування висновків про доведеність (чи недоведеність) обставин, які становлять предмет доказування у справі.

Розглянемо поняття та зміст «внутрішнього переконання» – це тверда впевненість, яка сформувалася під час провадження у слідчого, прокурора, слідчого судді, суду стосовно правильності оцінки всіх наявних у кримінальному провадженні доказів і всіх встановлених фактів. Це не є інтуїція, не є просте відчуття. Внутрішнє переконання – це вивідне знання, що характеризується впевненістю в його надійності та готовністю діяти відповідно до нього. З одного боку, воно – суб'єктивне, тому що є переконанням конкретного суб'єкта кримінального судочинства, з іншого – воно має об'єктивну основу – наявність доказів у матеріалах кримінального провадження. Внутрішнє переконання в оцінці доказів необхідно розглядати в двох аспектах: як метод оцінки доказів і як результат такої оцінки. Як метод оцінки доказів внутрішнє переконання гарантується незв'язаністю слідчого, прокурора, слідчого судді та суду оцінкою доказів, що надана іншим суб'єктом на будь-якій стадії процесу; відсутністю правил стосовно переваги одного виду доказів над іншими.

Внутрішнє переконання як результат оцінки доказів означає переконання слідчого, прокурора, слідчого судді та суду в достовірності доказів і правильності висновків, до яких вони дійшли в ході кримінального процесуального доказування. Але, враховуючи змагальну конструкцію сучасного кримінального процесу України, може йтися про деяку специфіку формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування за наявності обставин, з якими кримінальний процесуальний закон пов'язує обов'язковість врахуван-

ня процесуальної позиції сторін під час прийняття рішень слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом.

Під час оцінки доказів суб'єкти, які ведуть кримінальний процес, повинні керуватися законом, тобто і оцінка, і інші елементи доказування повинні відбуватися в порядку, з дотриманням правил, а також в умовах, передбачених процесуальним законом. Оцінку доказів закон пов'язує з діяльністю органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду. Проте це не означає, що докази не оцінюються іншими учасниками процесу. Ними можуть висловлюватися міркування стосовно сили та значення доказів й їх сукупності. Але оцінка доказів слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом пов'язана з прийняттям певних рішень у кримінальному провадженні, а оцінка доказів учасниками процесу може лише враховуватися під час їх постановлення.

У ст. 94 КПК зазначено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Оцінка доказів відбувається відповідно до законів і правил логіки й охоплює такі елементи, як аналіз, синтез, порівняння.

Аналіз доказів означає:

– розчленування всієї сукупності зібраних у кримінальному провадженні доказів на окремі докази, відокремлення кожного доказу від інших доказів;

– розчленування кожного доказу на складові частини;

– співставлення окремих елементів кожного доказу одного з одним і кожного доказу з іншими доказами.

Синтез доказів означає отримання й узагальнення висновків із зібраних у кримінальному провадженні доказів, встановлення на підставі доказів фактів і обставин кримінального провадження, що розслідуються і розглядаються судом.

Розумова діяльність не може регулюватися кримінальним процесуальним законом, вона відбувається відповідно до законів мислення та психології. Водночас оцінка доказів має важливе зна-

чення, оскільки докази оцінюються слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом за своїм внутрішнім переконанням, виключно на підставі закону. Ніякі докази не мають наперед встановленої сили. Сукупно ці правила покладені в основу вільної оцінки доказів. Вільна оцінка доказів – це оцінка, яка здійснюється суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, але вона не пов'язана з формальними приписами та не допускає жодного примусу до прийняття того чи іншого рішення.

Коли йдеться про суб'єктів вільної оцінки доказів, то насамперед маємо на увазі суддю, який представляє незалежну судову владу. Його свобода гарантується: змагальністю кримінального судочинства, який звільняє суддю від обов'язку доказування, відсутністю зобов'язання прийняти відповідне рішення, відсутністю задалегідь встановленої сили доказів. Водночас внутрішнє переконання судді має бути засновано на сукупності доказів, які є в кримінальному провадженні. Це означає, що воно повинно бути об'єктивним.

Оцінка доказів відбувається на всіх етапах процесуальної діяльності, пронизує всі докази й обставини, що доказуються. Саме ця, заснована на доказах, діяльність дає змогу суб'єкту доказування встановити існування необхідних фактів. Оцінка доказів має ґрунтуватися на розгляді всіх обставин сукупно та бути викладена у формі мотивованого висновку про те, чому деякі докази покладені в основу рішення, а інші – відхилені.

Формування й аргументування висновків у кримінальному провадженні як елемент доказування на стадії досудового розслідування відбувається за допомогою викладення відповідної тези (резолютивна частина процесуального документа) й наведення її обґрунтованості в описово-мотивувальній частині процесуального рішення (проміжного або підсумкового). На судових стадіях формування й обґрунтування висновків у кримінальному провадженні здійснюється в межах визначеного обвинувачення в обвинувальному висновку та заперечень на нього у процесуальних документах і усних промовах учасників судових розглядів.

Доказування має кримінально-правове та кримінальне процесуальне значення. Кримінально-правове значення полягає в тому, що тільки завдяки доказуванню можна встановити, чи відбувся

злочин і якою є його кваліфікація; доказування забезпечує реалізацію такої кримінально-правової категорії, як кримінальна відповідальність.

Кримінальне процесуальне значення доказування відображене у таких положеннях:

- правильне його здійснення дає змогу забезпечити реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу;

- усі питання, які виникають під час провадження у кримінальному провадженні, можна вирішити лише на підставі достовірно встановлених під час доказування обставин;

- участь заінтересованих суб'єктів у доказуванні є гарантією реалізації принципів кримінального процесу;

- докази є підставою для прийняття всіх процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Щодо значення кримінального процесуального доказування, то його не можливо перебільшити. Адже, розглядаючи процес доказування у кримінальному провадженні, йдеться найперше про те, що вирішується доля людини. І від того, наскільки правильно буде зібрано й оцінено весь доказовий матеріал, залежить правильність, законність вирішення справи та призначення відповідної міри покарання.

Отже, доказування є сукупністю практичних дій і мислення, фізичної та розумової діяльності суб'єктів кримінального процесу. Можна зазначити, що доказування здійснюється всіма учасниками кримінальних процесуальних відносин, але обсяг обставин, що підлягають доведенню, та механізм участі в цьому процесі, залежать від процесуальних функцій кожного із суб'єктів кримінального процесу. Елементами доказування є збирання, перевірка й оцінка доказів і їх джерел. На практиці ці елементи взаємопов'язані один з одним. Вирізняються ж вони з єдиного процесу доказування в наукових, навчальних, нормотворчих і практичних цілях.

Контрольні запитання

1. У чому полягає процес доказування?

2. Які є елементи процесу доказування?
3. Що таке версія у кримінальному процесуальному доказуванні?
4. Назвіть порядок формування версій.
5. Які є способи збирання доказів?
6. Що являє собою перевірка доказів?
7. Визначте поняття «перевірка доказів».
8. У чому полягає оцінка доказів?
9. Як відбувається аналіз доказів?
10. Що означає синтез доказів?

Рекомендована література

1. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.) / відповідальний за випуск Ю. П. Аленін. – Одеса: Юридична література, 2013. – 504 с.

2. Аленін Ю. Цивільний позов у кримінальному провадженні: особливості доказування та вирішення / Ю. Аленін, В. Пожар // *Право України*. – 2014. – № 10. – С. 116–124.

3. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК / В. Берназ // *Право України*. – 2013. – № 11. – С. 173–180.

4. Бобечко Н. Р. Доказування у стадії касаційного провадження згідно КПК / Н. Р. Бобечко // *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Л.: б. в., 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – К. 1. – С. 108–120.

5. Вапнярчук В. В. Місце кримінального процесуального доказування як ознака його об'єктивної сторони / В. В. Вапнярчук // *Вісник Запорізького національного університету*. – 2015. – № 2 (2). – С. 223–229.

6. Гловюк І. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею / І. Гловюк // *Право України*. – 2014. – № 10. – С. 97–106.

7. Гринюк В. Отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні: деякі проблемні питання / В. Гринюк // *Право України*. – 2015. – № 1. – С. 143–152.

8. Калужна О. Тактика збирання речей і документів як доказів у кримінальному провадженні / О. Калужна // *Вісник Національної академії прокуратури України*. – 2015. – № 2 (40). – С. 83–90.

9. Комісарчук Ю. А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування / Ю. А. Комісарчук // *Науковий вісник Львівського держав-*

ного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2011. – Вип. № 4. – С. 333–343.

10. Комісарчук Ю. А. Поняття, зміст і способи перевірки доказів у кримінально-процесуальному доказуванні / Ю. А. Комісарчук, С. О. Сорока // Митна справа. – 2012. – № 2(80). – С. 232–237.

11. Комісарчук Ю. А. Особливості визначення поняття та змісту оцінки доказів / Ю. А. Комісарчук // Митна справа. – 2012. – № 1 (79). – Ч. 2. – С. 40–45.

12. Малюга Р. В. Доказування в кримінальному процесі: проблеми визначення структурних елементів / Р. В. Малюга // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 11. – С. 280–283.

13. Окремі аспекти повернення предметів та речей, які було визнано речовими доказами, після набрання вироком суду законної сили: загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал / С. Терещук. – К.: Підприємництво, господарство і право, 2017. – С. 219–222.

14. Палюх А. І. Особливості реалізації прокурором своїх процесуальних повноважень під час доказування на досудовому розслідуванні / А. І. Палюх // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – № 3. – С. 310–318.

15. Рогатинська Н. З. Деякі проблеми щодо доказування та його елементів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України / Н. З. Рогатинська // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – № 2 (2). – С. 229–234.

16. Хараберюш І. Ф. Специфіка та необхідність використання спеціальної техніки щодо отримання доказів / І. Ф. Хараберюш // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4 (64). – С. 562–569.

17. Шило О. Особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні / О. Шило // Право України. – 2014. – № 10. – С. 89–97.

18. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування / О. Яновська // Право України. – 2014. – № 10. – С. 124–133.

ТЕМА
5

**ПРЕДМЕТ І МЕЖІ
ДОКАЗУВАННЯ**

5.1. Поняття і значення предмета доказування

5.2. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні

5.3. Межі доказування

**5.1. Поняття і значення
предмета доказування**

Предмет доказування в теорії зазвичай співвідносять із сукупністю обставин, які підлягають доказуванню.

В юридичній літературі є різні підходи до визначення предмета доказування та його місця в структурі доказування. На думку одних науковців, – це коло обставин, які потрібно встановити в кримінальному провадженні.

Інші науковці вважають, що предмет доказування – це система обставин, які виражають властивості та зв'язки досліджуваної події, що є суттєвими для правильного вирішення кримінального провадження, реалізації в кожному конкретному випадку завдань судочинства.

З'ясування обставин предмета доказування дає змогу встановити конкретні завдання, напрями й обсяг розслідування. Визнати особу винною у вчиненні кримінального правопорушення і застосувати до неї заходи впливу допускається лише за умови встановлення об'єктивної істини. Жодних винятків із цього правила закон не передбачає. У кримінальному судочинстві пізнання об'єктивної

дійсності відбувається по мірі руху кримінального провадження, причому процесуальні акти, які приймаються один за одним, відображають певні етапи досягнення істини. Коли йдеться про встановлення істини у кримінальному провадженні, то мається на увазі не процес її встановлення, а результат.

Відносний характер істини, яка встановлюється в кримінальному провадженні, пояснюється такими обставинами:

– по-перше, чинний кримінальний процесуальний закон (ст. 91 КПК) визначає коло обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, тобто закон чітко визначає межі пізнавальної діяльності слідчого. Всі інші обставини, які характеризують кримінальне правопорушення, залишаються поза цією діяльністю;

– по-друге, під час визначення поняття «злочин» у КК та під час характеристики елементів складу злочину до уваги беруться найсуттєвіші обставини, які дають змогу відокремити один злочин від іншого;

– по-третє, пізнання події кримінального правопорушення відбувається через відчуття, в конкретному випадку, слідчого, у свідомості якого формується власна модель цієї події, яка ніколи повністю не відповідає тому, що відбувалось насправді.

Предмет доказування пов'язаний із нормами та правовими інститутами кримінального права. Аксіомою є положення про те, що кримінально-правові норми визначають параметри доказування у кримінальному процесі. Так, правильне встановлення предмета доказування обумовлює правильну кваліфікацію злочину, яка має і кримінально-правове, і кримінальне процесуальне значення. Саме це дозволяє зробити висновок про відносний, а не абсолютний, характер істини, яку встановлюють у процесі досудового розслідування.

Отже, правильне визначення предмета доказування є надзвичайно важливим, оскільки і його звуження, і розширення мають свої негативні наслідки. Неповнота й однобічність досудового розслідування, як засвідчує практика, є однією з найпоширеніших підстав для скасування вироку, під час перевірки його законності й обґрунтованості в апеляційному або касаційному порядку. Доказуванню повинні підлягати лише ті факти й обставини, що дійсно

мають значення для правильного вирішення матеріалів кримінального провадження.

Предмет доказування прийнято ототожнювати з сукупністю перелічених у правовій нормі (ст. 91 КПК) обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Всі ці обставини мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. У кожному кримінальному провадженні мають бути встановлені:

- подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

- винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

- вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

- обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

- обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукуванні, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчиненого кримінального правопорушення;

- обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Обов'язок доказування цих обставин покладається на слідчого, прокурора та, в установлених законом випадках, – на потерпілого. Обов'язок доказування даних щодо розміру процесуальних ви-

трат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає (ст. 92 КПК).

Обставини, що зазначені у ст. 91 КПК, – це лише загальний предмет доказування. Відповідно до кожного кримінального провадження, особа, яка проводить досудове розслідування, має самотійно обрати ті обставини, на яких він буде більшою мірою зосереджуватися. Тобто слідчий є процесуально самотійним щодо визначення обсягу доказів, який необхідно зібрати для підтвердження винуватості особи або інших обставин.

Обставини загального предмета доказування конкретизуються у законі стосовно проваджень про кримінальні правопорушення неповнолітніх (ст. 485 КПК), про застосування примусових заходів виховного та медичного характеру (ст.ст. 501, 505 КПК).

Так, під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 КПК, також з'ясовують:

– повні та всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними;

– ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
– умови життя та виховання неповнолітнього;
– наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Під час кримінального провадження стосовно застосування примусових заходів виховного характеру з'ясовуються такі питання:

– чи мало місце суспільно небезпечне діяння;
– чи вчинено діяння неповнолітнім у віці від одинадцяти років до настання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за це діяння;
– чи слід застосовувати до нього примусовий захід виховного характеру й якщо слід, то який саме.

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні стосовно застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються:

- час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення;

- вчинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою;

- наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування;

- поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення і після нього;

- небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;

- характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням.

У ст.ст. 91, 485, 501, 505 КПК зміст предмета доказування визначається стосовно кримінального провадження, яке здійснюється на всіх стадіях процесу, крім стадії виконання судових рішень. Ця стадія немає єдиного предмета дослідження, яке провадить суд. Зміст кожного питання, яке ним розглядається (про умовно дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким тощо), визначає особливий предмет доказування.

Отже, визначений у ст. 91 КПК предмет доказування, є загальним, єдиним для всіх стадій кримінального процесу, за винятком стадії виконання судових рішень. У конкретних кримінальних провадженнях обставини, що входять до предмета доказування, індивідуалізуються.

Предмет доказування становить систему обставин, які є взаємопов'язані. Однак зауважимо, що це лише загальна характеристика обставин, що підлягають доказуванню. Неможливо передбачити в правовій нормі всі обставини, які можуть мати значення для правильного вирішення кримінального провадження. Предмет доказування є специфічним процесуальним визначенням

предмета пізнання в кримінальному провадженні. Тому, якщо предмет доказування для всіх кримінальних проваджень однаковий, то, як зазначалося, обставини, що підлягають доказуванню в кожному кримінальному провадженні, є різними.

Найважливіше значення предмета доказування полягає в тому, що він забезпечує цілеспрямованість кримінальної процесуальної діяльності.

5.2. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні

У кримінальному провадженні слідчий зобов'язаний встановити всі юридично значущі обставини, що входять до предмета доказування. Наявність доказової інформації про обставини, які підлягають доказуванню, характеризує слідчу ситуацію, що склалась у конкретний момент. Вибір і проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій залежить від того, які обставини, що підлягають доказуванню, встановлені, з яких джерел вони отримані, та що необхідно встановити й виконати в конкретному кримінальному провадженні.

Кримінальний процесуальний закон координує весь процес розслідування. Законом встановлені: завдання розслідування та зміст предмета доказування. Отже, відомості про обсяг доказів надають слідчому можливість висувати та перевіряти слідчі версії.

По суті предмет доказування – це юридично значущі обставини розслідуваного кримінального правопорушення, встановлення яких є необхідною умовою прийняття підсумкових рішень у кримінальному провадженні. Основним змістом предмета доказування завжди є фактичні обставини, які відповідають елементам складу злочину.

Стосовно кожного кримінального провадження повинно бути встановлено, що **подія, діяння дійсно мали місце. Місце та час** вчинення кримінального правопорушення як елемент події кримінального правопорушення підлягає встановленню у кожному випа-

дку незалежно від того, чи мають ці елементи значення для кваліфікації дій. Встановлення часу вчинення кримінального правопорушення відповідає на питання про можливість його вчинення за певний проміжок часу чи в певний час.

Важливе значення має визначення місця події з метою встановлення свідків, перевірки даних, одержаних під час досудового розслідування, та й визначення підслідності і підсудності кримінального провадження.

Такий злочин, наприклад, як ухилення від призову у зв'язку з мобілізацією, в якому **час** (військовий) є ознакою складу злочину. Важливе кримінальне правове значення **фактор часу** набуває і тоді, коли від цього залежить вирішення питання про те, чи досяг обвинувачений на момент вчинення кримінального правопорушення віку, з настанням якого настає кримінальна відповідальність, а також (при змінах у законодавстві) про те, який кримінальний закон повинен бути застосований у кримінальному провадженні.

Спосіб вчинення злочину є комплексом вчинених у певній послідовності дій, які призвели до злочинного результату. Не встановивши способу вчинення кримінального правопорушення, іноді неможливо встановити і його подію (наприклад, вбивство, вчинене шляхом отруєння).

Під іншими обставинами, що становлять поняття події кримінального правопорушення, маються на увазі його наслідки, які не охоплюються поняттям шкоди (витрати на стаціонарне лікування після отриманих тілесних ушкоджень), заходи, які здійснює обвинувачений з знищення слідів кримінального правопорушення, й інші обставини, необхідність встановлення яких вимагає кримінальний процесуальний закон про швидке, повне і неупереджене дослідження фактичних обставин кримінального провадження.

Винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, **форма вини і мотиви** – процесуальне вираження елементів суб'єктивної сторони складу злочину. Доки вина не доведена, особа не вважається такою, що вчинила злочин.

Також передбачена необхідність встановлення форми вини, мотиву та мети вчинення кримінального правопорушення, що фактично свідчить про встановлення суб'єктивної сторони складу злочину. Доведення вини, тобто психічного, внутрішнього ставлення

особи до вчиненого кримінального правопорушення та його наслідків, є найскладнішим завданням. Висновок про наявність вини може бути зроблений лише на основі тих елементів предмета доказування, що характеризують об'єктивні ознаки складу злочину.

Обов'язковим елементом предмета доказування є *мотив* вчинення кримінального правопорушення. Мотив має значення обов'язкового елемента складу злочину або є його кваліфікуючою ознакою. Мотивація особи дає можливість зрозуміти ступінь його суспільної небезпеки та врешті може вплинути на вибір судом міри покарання або можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Стосовно деяких кримінальних проваджень, то для правильного їх вирішення необхідно доказати, що ця особа володіє так званими ознаками спеціального суб'єкта кримінального правопорушення або що вона діяла в специфічних умовах.

Кожне кримінальне правопорушення має свої специфічні ознаки, індивідуальні форми здійснення. Тому необхідно встановлювати наявність обставин, що *пом'якшують* або *обтяжують* покарання.

Вказані обставини необхідно достовірно та повно встановити для вирішення питання про можливість застосування адміністративної відповідальності, умовного засудження, для правильного визначення міри покарання.

Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, повинні бути встановлені та відповідно доказані, оскільки це має значення для правильного вирішення кримінального провадження, для того, щоб суду було зрозуміло, ким є обвинувачений (вік, соціальний статус особи, його поведінка в побуті, на роботі, ставлення до своїх обов'язків, наявність або відсутність попередніх судимостей, індивідуальні особливості, які можуть вплинути на його подальшу поведінку).

Обставини, що стосуються особи обвинуваченого, деякою мірою збігаються з обтяжуючими та пом'якшуючими обставинами, але вони ширші, оскільки до них включаються взагалі всі обставини, що сукупно характеризують особу обвинуваченого.

Під час здійснення кримінального провадження необхідно *встановити вид і розмір шкоди*, завданої кримінальним правопо-

рушенням. Окрім того, слідчий, прокурор і суд зобов'язані роз'яснити потерпілому право на цивільний позов та вжити заходів для накладення арешту на майно і вклади обвинуваченого та відшкодування потерпілому шкоди. Тому необхідно довести причинний зв'язок заподіяної шкоди й суспільно небезпечного діяння. Розмір шкоди може впливати на кваліфікацію діяння, тому ця обставина має бути ґрунтовно з'ясована.

Як зазначає Р. В. Малявіна, відшкодування збитків або усунення шкоди виявляється у наданні підозрюваним (або третьою особою) коштів на лікування потерпілого, ремонт або придбання пошкодженого або зруйнованого майна, утримання непрацездатних осіб померлого тощо. Також це відшкодування може виявлятися у публічному вибаченні, наданні відповідною особою послуг, нематеріальної допомоги, результати якої повністю відшкодовують завдані збитки.

Підтвердженням відшкодування можуть бути чеки, квитанції, інші офіційні папери, які підтверджують надання винною особою коштів, послуг тощо з метою усунення шкоди. Всі ці документи долучаються до матеріалів кримінального провадження. Також до джерел доказів, які підтверджують усунення шкоди, можна віднести протокол допиту потерпілого (чи окрема заява), в якому особа повідомляє, що винний надав кошти на відшкодування збитків у повному обсязі.

Треба зауважити, що слідчий не може бути впевнений, що винна особа відшкодувала збитки лише із слів потерпілого, адже є ймовірність, що підозрюваний певним способом тиснутиме на особу потерпілого, в результаті чого слідчий отримає заяву потерпілого про повне відшкодування шкоди. В будь-якому випадку рішення про повне відшкодування збитків приймається лише слідчим на основі всіх наявних доказів і після їх детального вивчення й оцінки.

Окрім характеру та розміру шкоди, завданої злочинцем, необхідно також з'ясувати, чи перебував потерпілий від злочину на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я й які витрати у зв'язку з цим поніс.

Під час здійснення кримінального провадження можуть бути встановлені *обставини, що є підставою для звільнення від кримі-*

нальної відповідальності або покарання. Так, наприклад, у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із діяльним каяттям слідчим має бути доведено такі обставини: щире каяття, активне сприяння розслідуванню, повне відшкодування збитків або усунення шкоди.

Застосування цього інституту має наслідком скасування кримінально-правових правовідносин, що виникли між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, та компетентними органами держави. З цього моменту в суб'єктів кримінально-правових правовідносин зникають права й обов'язки, якими вони наділені у зв'язку з їх виникненням. Що стосується особи, то вчинене нею раніше діяння вважається таким, що не має будь-яких юридичних наслідків. Однак підставою звільнення від кримінальної відповідальності або покарання не завжди є визнання особи невинною. Водночас кримінальне провадження стосовно такої особи закривається за nereабілітуючими обставинами.

Реабілітуючими ж є такі обставини закриття кримінального провадження, за якими особа визнається невинною у вчиненні кримінального правопорушення, в зв'язку з чим відновлюється її добре ім'я та репутація. У разі закриття кримінального провадження з реабілітуючих обставин повинні бути відновлені порушені права громадянина, відшкодована шкода, заподіяна незаконним застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження.

У кримінальному провадженні також необхідно встановити обставини, **які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації**, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках,

передбачених в Особливій частині КК. Це означає, що спеціальна конфіскація може бути застосована у разі вчинення будь-якого злочину, в санкції статті якого буде передбачена така конфіскація.

У законі також наведено перелік випадків, коли застосовується спеціальна конфіскація (ст. 96² КК). Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності й інше майно:

- одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна. Ці обставини повинні бути доведені в ході кримінального провадження;

- призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;

- були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;

- були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Якщо речі та майно було перетворено в інше майно, то конфіскації підлягає перетворене майно. Також у законі вказано, що при відсутності майна (гроші, цінності та ін.) на момент вирішення судом справи, суд має право винести рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Якщо майно обвинуваченим, підозрюваним було передано іншій особі (фізичній чи юридичній), конфіскацію можливо застосувати тільки тоді, коли особа, що отримала вказане майно, знала або повинна була знати, що таке майно одержано внаслідок вчинення злочину. Звісно, що в цьому випадку можливе деяке зловживання з боку правоохоронних органів, адже вирішуватиме це питання слідчий із «заінтересованою» особою, яка отримала таке майно.

У ст. 100 КПК зазначено, що питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів, які були надані суду, вирішується судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Такі докази і документи повинні зберігатися до набрання рішенням законної сили. У разі

закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів вирішується ухвалою суду на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно із ст.ст. 171–174 КПК. Під час вирішення питання про спеціальну конфіскацію насамперед має бути вирішене питання про повернення грошей, цінностей та іншого майна власнику (законному володільцю) та/або про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У разі відсутності у винної особи майна, на яке може бути звернене стягнення, крім майна, яке підлягає спеціальній конфіскації, збитки, завдані потерпілому, цивільному позивачу, відшкодовуються за рахунок коштів від реалізації конфіскованого майна, а частина, що залишилася, переходить у власність держави.

У разі, якщо власник (законний володільць) грошей, цінностей та іншого майна, був встановлений після застосування спеціальної конфіскації та не знав і не міг знати про їх незаконне використання, він має право вимагати повернення належного йому майна або коштів з державного бюджету, отриманих від реалізації такого майна.

Перелік *юридичних осіб*, до яких можуть бути застосовані *заходи кримінально-правового характеру*, встановлено у ст. 96⁴ КК. Так, згідно з ч. 1 цієї статті, заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених пп. 1 і 2 ч. 1 ст. 96³ КК, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

Заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених пп. 3 і 4 ч. 1 ст. 96-3 КК, можуть бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встано-

вленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права (ч. 2 ст. 96-4 КК).

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 відсотків в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то ця юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочином, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління (ч. 3 ст. 96-4 КК).

Отже, чинним кримінальним законодавством України встановлений вичерпний перелік юридичних осіб, до яких можуть бути або, навпаки, не можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Особливість цього переліку полягає у тому, що заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані лише до визначених у законі юридичних осіб і тільки у разі вчинення їх уповноваженими особами від їх імені та в їх інтересах конкретних, встановлених відповідно у пп. 1 і 2 або 3 і 4 ч. 1 ст. 96-3 КК, злочинів. До юридичних осіб можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, а не покарання.

5.3. Межі доказування

Із предметом доказування пов'язане поняття меж доказування (дослідження) обставин кримінального провадження. Предмет і межі доказування співвідносяться між собою як мета та засіб її досягнення. Межі доказування визначають глибину, ступінь дослідження обставин кримінального провадження, коло, обсяг доказів і їх джерел, необхідних для цього. Межі доказування – обсяг доказового матеріалу (доказів і їх джерел), який забезпечує надійне, достовірне встановлення всіх обставин, які входять до предмета доказування, правильне вирішення кримінального провадження і життя процесуальних заходів для запобігання кримінальним правопорушенням.

Отже, *межі доказування* – це такі межі доказової процесуальної діяльності, які констатують:

- повноту версій, які перевіряються;
- «глибину» дослідження обставин, що підлягають встановленню;
- обсяг доказів і їх джерел, обов'язкових для визнання наявності або відсутності цих обставин;
- достатність обґрунтування висновків у кримінальному провадженні.

Загалом межі доказування – це межі дослідження обставин кримінального правопорушення, за якими доказування стає непотрібним і втрачає сенс.

Цілі доказування вважаються досягнутими, коли з необхідним ступенем надійності встановлені всі обставини, які підлягають доказуванню. Відповідно, межі доказування визначаються як повнота встановлення цих обставин і глибина їх дослідження. Поняття необхідної та достатньої сукупності доказів забезпечує надійність висновків про доведеність кожного факту. Межі доказування не досягнуті, якщо в матеріалах кримінального провадження немає доказів якої-небудь обставини, яка має значення або доведеність цієї обставини викликає сумнів або наявні докази не дають змоги встановити цю обставину з належною глибиною і повнотою.

Звуження меж доказування призводить до негативних наслідків, а саме до неповноти розслідування та неповного дослідження обставин предмета доказування. Тому дуже важливими є зібрання та дослідження такої сукупності доказів, які дають змогу вичерпно з'ясувати всі обставини, що підлягають доказуванню. З іншого боку, розширення меж доказування також містить небезпеку, оскільки невинувато витрачається час і затягуються строки розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

До невинуватого розширення меж доказування належать відомості про факти, які:

- не відносяться до обставин кримінального провадження;
- встановлюють обставини, які достовірно встановлені;
- встановлюють обставини, пізнання яких у цьому кримінальному провадженні не вимагає процесуального доказування;
- фіксують заздалегідь відому неможливість одержання доказів певного виду;
- не допускаються через процесуальні вимоги доказування.

Правильне визначення меж доказування – необхідна умова забезпечення достатньої глибини пізнання відповідних обставин, а також необхідної надійності та переконливості результатів такого пізнання.

На кожній стадії кримінального процесу може відбуватися уточнення меж доказування. Це залежить, з одного боку, від можливості й обґрунтованої необхідності зміни слідчим і прокурором кваліфікації кримінального правопорушення під час розслідування або змісту висуненого обвинувачення загалом, з іншого – рухливість меж доказування пов'язана із змагальною конструкцією здійснення кримінального судочинства, яка на тій чи іншій стадії має більше або менше значення.

У процесуальній літературі доволі часто виникає питання про відповідність меж доказування на стадіях досудового розслідування та судового розгляду. Так, на стадії судового розгляду суд має сприятливіші умови для всебічної перевірки й оцінки доказів. Гласність судового розгляду, безпосереднє дослідження всіх доказів та їхніх процесуальних джерел, одночасна участь усіх зацікавлених у вирішенні кримінального провадження осіб дає змогу критично розглянути всі обставини кримінального провадження, збільшує достовірність доказів, упевненість в їх доброякісності. Межі доказування можуть і не змінюватись.

Водночас за волевиявленням сторони обвинувачення та сторони захисту можуть бути змінені межі доказування на стадії судового розгляду відповідно до ст. 349 КПК щодо обсягу доказів, які досліджуватимуться, стосовно тих обставин кримінального провадження, які ніким із сторін не оспорується, але такого інституту на стадії досудового розслідування кримінальне процесуальне законодавство не містить.

Отже, **межі доказування** – це межі пізнавальної діяльності слідчого та суду, які визначаються моментом, коли мета доказування виявляється досягнутою, тобто, коли з необхідним ступенем надійності встановлені обставини, що підлягають доказуванню. В цей момент доказування припиняється, тому що необхідність у ньому відпадає.

Із межами доказування пов'язано поняття відносності. Відносність доказування – це його здатність встановлювати обставини,

які стосуються матеріалів кримінального провадження. Такою здатністю доказ наділений через його інформаційне наповнення. Відносними є докази, які:

- встановлюють обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення;
- встановлюють винуватість особи, форму вини та мотиви;
- які характеризують особу обвинуваченого;
- що характеризують спричинену шкоду й її розмір.

Доказ є відносним, якщо він вказує на факт, який безпосередньо входить до предмета доказування, а так само на суміжні факти, на підставі яких встановлюється головний факт. Тому важливо бачити зв'язок суміжних фактів не тільки між собою, але і з головним фактом. Призмою, крізь яку докази розглядаються на предмет оцінки їх відносності, є версія. Що більше висунуто та перевірено версій, то повніше будуть досліджені обставини кримінального правопорушення.

Отже, предмет доказування засновує систему обставин, що підлягають доказуванню, це відомості та факти про обставини події кримінального правопорушення, на встановлення яких спрямована доказова діяльність органів досудового розслідування прокуратури та суду. Предмет доказування визначає кінцеву мету кримінального провадження. Правильне встановлення предмета доказування, своєю чергою, обумовлює правильну кваліфікацію злочинного діяння, впливаючи на всі питання кримінальної відповідальності. Структура обставин предмета доказування є основою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Межі доказування залежать насамперед від предмета доказування. Саме на цій основі вирішується по кожному кримінальному провадженні питання, які докази повинні бути зібрані, перевірені, оцінені й які процесуальні дії і як мають бути проведені.

Під межами доказування слід розуміти необхідну та достатню сукупність доказів, зібраних у кримінальному провадженні, які забезпечують правильне його вирішення. Якщо поняття предмета доказування виражає, що повинно бути виявлено, встановлено у кримінальному провадженні, то поняття меж доказування виражає межі, обсяг і глибину дослідження всіх істотних обставин кримінального провадження.

Контрольні запитання

1. На кого покладається обов'язок доказування обставин у кримінальному провадженні?
2. Що таке предмет доказування у кримінальному провадженні?
3. Які обставини підлягають доказуванню у кримінальному провадженні?
4. Вкажіть обставини, які з'ясовуються під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми.
5. Які обставини необхідно встановити у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
6. Назвіть питання, які з'ясовують під час кримінальних проваджень стосовно застосування примусових заходів медичного характеру.
7. Що таке межі доказування у кримінальному провадженні?
8. Як співвідносяться предмет і межі доказування?

Рекомендована література

1. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.) / відповідальний за випуск Ю. П. Алєнін. – Одеса: Юридична література, 2013. – 504 с.
2. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК / В. Берназ // Право України. – 2013. – № 11. – С. 173–180.
3. Козленко А. А. Особливості доказування події кримінального правопорушення / А. А. Козленко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 10. – № 2 (2). – С. 149–151.
4. Комісарчук Ю. А. Предмет доказування у кримінальних справах про контрабанду наркотичних засобів / Ю. А. Комісарчук, С. О. Сорока // Науковий вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 8. – С. 212–220.
5. Комісарчук Ю. А. Деякі проблемні питання щодо визначення та значення предмету доказування у кримінальному провадженні / Ю. А. Комісарчук, О. В. Ряшко // Митна справа. – 2013. – № 3. – Кн. 1. – Ч. 2. – С. 351–355.

6. Окремі аспекти кримінальної процесуальної складової при кваліфікації злочинів: науковий журнал «Право і безпека». – № 1 (64) / О. О. Юхно. – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. – С. 78–83.

7. Особливості кримінального провадження щодо юридичної особи: науково-методичні рекомендації / К. Л. Бугайчук, А. М. Ященко, І. В. Лешукова та ін. – Х.: ХНУВС, 2015. – 60 с.

8. Федосова О. В. Обставини, які підлягають встановленню у ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми / О. В. Федосова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 1 (70). – С. 305–313.

ТЕМА**6****СУБ'ЄКТИ
ДОКАЗУВАННЯ**

6.1. Поняття суб'єктів доказування у кримінальному провадженні та їх види

6.2. Слідчий суддя, суд й суддя як суб'єкти доказування у кримінальному провадженні

6.3. Сторона обвинувачення як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні

6.4. Сторона захисту як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні

6.1. Поняття суб'єктів доказування у кримінальному провадженні та їх види

У чинному КПК не визначено поняття та не надано класифікації суб'єктів доказування у кримінальному провадженні. Проте у Главі 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» КПК визначено правовий статус державних органів, їх посадових осіб, а також фізичних та юридичних осіб, встановлено права й обов'язки цих суб'єктів, порядок їх реалізації під час здійснення кримінального провадження на всіх його стадіях.

У теорії кримінального процесуального права їх прийнято називати суб'єктами кримінального процесу. Це державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес, або залучаються до нього, вступають у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки. Всі особи, які вступають у процесуальні правовідносини, незалежно від підстав і обсягу їх прав, повноважень чи обов'язків, стадії кримі-

нального процесу, в котрій вони беруть участь, чи тривалості їх участі в процесі, є суб'єктами кримінального процесу. До кримінальних процесуальних відносин особи залучаються по-різному. Перші – через необхідність захищати свої права та законні інтереси (потерпілий, цивільний позивач тощо); другі – через свої посадові обов'язки (слідчий, прокурор, суддя та ін.); треті – за дорученням чи угодою (представник, захисник тощо); четверті – притягаються до участі в процесі у примусовому порядку (підозрюваний, обвинувачений, підсудний). Усі суб'єкти процесу характеризуються тим, що вони:

- беруть участь у провадженні на підставах і у порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом, за умови, що немає обставин, за яких закон унеможливує їхню участь у провадженні;

- мають визначені права й обов'язки (закон встановлює порядок їх реалізації);

- діють у кримінальному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому порядку;

- вступають у процесуальні правовідносини;

- несуть відповідальність за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників.

У п. 25 ст. 3 КПК вказано, що учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Суб'єктів кримінального провадження, виходячи із процесуальної функції, що вони виконують (обвинувачення, захисту, правосуддя), ми умовно поділяємо на такі групи:

- особи, які беруть участь у процесуальній дії, – ст.ст. 104, 107 КПК;

- учасники кримінального провадження – ст.ст. 27, 113, 237 КПК та ін.;

– учасники судового провадження – ст.ст. 34, 107, 317, 347 КПК та ін.;

– сторони кримінального провадження – ст.ст. 22, 26, 68, 69, 71 КПК та ін.;

– фізичні особи 36, 39 КПК.

У положенні ч. 2 ст. 91 КПК вказано, що доказування полягає у збиранні, перевірці й оцінці доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. З огляду на диспозицію цієї норми, можна дійти висновку, що всі суб'єкти кримінального провадження, котрі беруть участь у збиранні, перевірці й оцінці доказів, фактично беруть участь у процесі доказової діяльності та є суб'єктами кримінального процесуального доказування.

Згідно із ч. 1 ст. 93 КПК, збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК. Воно полягає у виявленні й фіксації у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку матеріальних та ідеальних слідів злочину або інших фактичних даних, що мають доказове значення для кримінального провадження.

Отож, з огляду на зазначене, можна вважати, що особливості здійснення кримінального процесуального доказування визначаються саме діяльністю суб'єктів кримінального провадження, які виконують функції обвинувачення, захисту та здійснення правосуддя (вирішення справи).

Функція обвинувачення – це діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка спрямована на викриття особи у скоєнні кримінального правопорушення, встановлення її винуватості, а також обставин, що обтяжують її відповідальність. Згідно з п. 19 ст. 3 КПК, сторонами кримінального провадження з боку обвинувачення є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник.

Функція захисту – це діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка спрямована на спростування обвинувачення, встановлення невинуватості особи і пом'якшення її відповідальності. Ця функція виконується стороною захисту: підозрюваним, обвинуваченим (підсудним), засудженим, виправданим, особою, стосовно

якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхніми захисниками та законними представниками (п. 19 ст. 3 КПК).

Функція здійснення правосуддя – це діяльність суду (судді), присяжних (коли судовий розгляд ведеться з їх участю) з дослідження всіх зібраних під час кримінального провадження доказів і прийняття рішення про винуватість чи невинуватість конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення, а також її покарання й інших питань, передбачених КПК.

Ми вважаємо, що поняття здійснення правосуддя охоплює й такий вид судової діяльності, як судовий контроль за процесом здійснення досудового розслідування, який проводиться слідчим суддею. Такий судовий контроль спрямований не на вирішення питання про кримінальну відповідальність, а на створення умов для підготовки провадження судового розгляду і на захист у кримінальному процесі прав людини, передбачених Конституцією України та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України у встановленому законом порядку. Однак такі підготовчі судові дії є частиною всієї судової діяльності в конкретному кримінальному провадженні, які, як й інші її складові, спрямовані на вирішення головного питання кримінального процесу, що стосується кримінальної відповідальності. І в цьому аспекті судовий контроль є елементом правосуддя.

А те, що судовий орган розпочинає роботу на стадії досудового розслідування, засвідчує лише про високий ступінь розвитку діяльності правосуддя й її системний характер.

Вибір тієї чи іншої функції суб'єкта доказування зумовлено характером його процесуального інтересу (публічним або особистим (своїм чи чужим)). Наявність інтересу є другим критерієм, який повинен братися до уваги під час встановлення кола суб'єктів доказування. Зазвичай вказані різновиди процесуального інтересу характерні суб'єктам, які виконують основні процесуальні функції (наведені вище). Хоча можливе існування інтересу й у суб'єктів, які виконують функцію сприяння здійсненню правосуддя (наприклад, як свідок може бути викликаний і допитаний заінтересований родич підозрюваного, обвинуваченого). Щоправда, у такому разі

варто зауважити, що це радше виняток, ніж правило. Однак навіть у таких випадках, на нашу думку, це не дає підстав для віднесення цього учасника процесу до суб'єктів доказування, оскільки суперечитиме першому критерию.

Під час визначення поняття «суб'єкт доказування» потрібно відштовхуватися й від поняття «доказування» або «процес доказування». Кримінальне процесуальне доказування – це єдність практичної та розумової діяльності. Тобто діяльність з встановлення та дослідження обставин провадження (доказування-пізнання) і логічне обґрунтування та підтвердження фактами й міркуваннями (судженнями) висунутого тезису (доказування-обґрунтування).

Відповідно до такого розуміння цього поняття, суб'єктами доказування потрібно вважати тих учасників кримінального провадження, які беруть участь у пізнавальній та обґрунтовальній діяльності. Причому, якщо аналізувати перший (пізнавальний) аспект доказування, то потрібно мати на увазі, що суб'єктами доказування є ті, які не тільки пізнають обставини кримінального провадження, а й надають їм статусу доказів із допомогою посвідчувальної діяльності, тобто формують доказову основу своєї правової позиції.

Під час розгляду кримінального процесуального доказування як діяльності, що полягає у збиранні, перевірці й оцінці доказів із метою встановлення обставин, котрі мають значення для кримінального провадження (тобто з погляду етапів його здійснення, – саме в цьому розумінні про доказування йдеться в ч. 2 ст. 91 КПК), необхідно мати на увазі, що повноваженнями на збирання, перевірку (дослідження) й оцінку доказів наділені і сторони кримінального провадження та потерпілий (ст.ст. 93, 94 КПК), і слідчий суддя й суд (ст. 351–361, 94 КПК).

Роль кожного суб'єкта кримінального провадження у здійсненні доказової діяльності є різною. Так, відповідно до ст. 92 КПК, обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених КПК випадках, – на потерпілого.

Реалізація сторонами обов'язку доказування є спростуванням припущення про невинуватість особи, а тому теоретично й практично воно пов'язане зі змістом принципу презумпції невинуватості, під якою розуміють вимогу, згідно з котрою підозрюваний, об-

винувачений або підсудний вважається невинуватим, доки його винуватість у вчиненні злочину не буде доведена у порядку, передбаченому законом, і встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Презумпція невинуватості закріплена у Конституції України (ст. 62). Вона впливає також із конституційної вимоги забезпечення доведеності вини (п. 3 ст. 129 Конституції України) і низки норм КПК, зокрема ч. 1 ст. 17 КПК, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Як зазначалось, обов'язок доказування покладається на сторону обвинувачення. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи. Крім того, згідно з цим положенням, підозра, обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, отриманих незаконним шляхом. А це, своєю чергою, означає, що обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і постановлюється лише за умови, що під час судового розгляду вина обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення доведена. Отже, тільки повна доведеність обвинувачення є підставою для постановлення обвинувального вироку і призначення покарання. Якщо вина обвинуваченого не доведена, то має бути винесено виправдувальний вирок, за яким особа визнається невинуватою. У разі ж виникнення сумнівів стосовно доведеності вини особи, суд відповідно до ч. 4 ст. 17 КПК усі сумніви повинен тлумачити на користь такої особи.

У ч. 5 ст. 17 КПК зазначено, що поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою.

Суд, слідчий суддя, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечуючи кожному право на справедливий суд і повагу до інших прав та свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, затвердженими Верховною Радою України, під час судового розгляду

з метою прийняття законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення здійснює безпосереднє дослідження доказів, наданих стороною кримінального провадження, виходячи з меж судового розгляду.

Отже, суб'єктами доказування є ті учасники кримінального провадження, які виконують одну з основних кримінальних процесуальних функцій. Суб'єкти ж, які здійснюють функцію сприяння здійсненню правосуддя, тобто діяльність, що спрямована на надання допомоги під час кримінального провадження (свідок, експерт, понятий, перекладач, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник), на нашу думку, повинні вважатися суб'єктами, які залучаються до доказування, але не є його суб'єктами.

Суб'єктами доказування є учасники кримінального провадження, які, відстоюючи свій чи правовий інтерес, здійснюють пізнавальну або обґрунтовальну доказову діяльність, що спрямована на виконання однієї з основних кримінальних процесуальних функцій.

6.2. Слідчий суддя, суд й суддя як суб'єкти доказування у кримінальному провадженні

Слідчий суддя, суд й суддя у кримінальному провадженні вирішують лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень КПК (ч. 3 ст. 26 КПК). Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК).

Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», **суд** – це державний орган, який здійснює правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 КПК, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя.

Під час здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях суд реалізує свою участь у процесі доказування шляхом безпосереднього дослідження доказів у судовому засіданні. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК.

Засади змагальності та процесуальної рівності сторін кримінального провадження, закріплені у КПК, фактично роблять суд лише арбітром під час реалізації своїх повноважень сторонами. **Роль суду** на стадії судового розгляду полягає у керівництві ходом судового засідання, забезпеченні додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійсненні учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконанні ними обов'язків, спрямуванні судового розгляду на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження (ч. 1 ст. 321 КПК).

Однак таке правове становище суду не дає можливості встановити істину в кримінальному провадженні, оскільки, якщо суд обмежуватиметься лише контролем за процедурою реалізації своїх прав і виконанням покладених обов'язків на сторони кримінального провадження, то він відстоюватиме інтереси тільки однієї сторони. Сторона захисту повинна захистити підсудного від кримінальної відповідальності або пом'якшити її, а сторона обвинувачення – притягнути винного до кримінальної відповідальності, причому часто трапляються випадки, коли кваліфікації вчиненого винним злочину проводиться «із запасом», що необґрунтовано обтяжує покарання обвинуваченого.

Тож суд під час вирішення справи й ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого рішення не має бути пасивним спостерігачем за правовим змаганням сторін, забезпечуючи лише дотримання його процедури (правил) та процесуальних прав сторін. Він повинен мати змогу за допомогою сторін, а також незалежно від них, дослідити надані ними докази всіма процесуальними засобами, зокрема судовими діями, які передбачені законом. Саме тому в КПК надано право головуючому та суддям протягом усього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення й доповнення його відповідей (ч. 1 ст. 351 КПК), ставити запитання свідкам, потерпілим (ч. 11 ст. 352 КПК), спеціалістам (ч. 2 ст. 360 КПК), за своєю ініціативою повторно допитати свідка чи потерпілого (ч. 13 ст. 352, ч. 2 ст. 353 КПК), призначити і провести одночасний допит двох і більше допитаних учасників провадження (ч. 14 ст. 352 КПК), пред'явити свідкові, потерпілому чи обвинуваченому особу або річ для впізнання (ст. 355 КПК), викликати й допитати в судовому засіданні експерта з метою роз'яснення його висновку (ст. 356 КПК), оглянути речові докази (ст. 357 КПК), оголосити протоколи та інші документи, долучені до матеріалів провадження (ч. 1 ст. 358 КПК), оглянути певне місце (наприклад, місце події) (ч. 1 ст. 361 КПК) України. Власне, за допомогою перелічених судових дій головуючий спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 321 КПК), передбачених ст. 91 КПК.

Застосування вказаних судових дій дають суду змогу в процесі провадження судового слідства дослідити обставини, що мають значення для цього кримінального провадження, та усунути суперечності в трактуванні доказової інформації.

Вказана діяльність належить до доказової, тому що суд здійснює оцінку доказів за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК).

Аналіз кола повноважень слідчого судді дає змогу виокремити повноваження, що безпосередньо спрямовані на збирання

й оцінку доказів під час здійснення ним судового контролю за проведенням досудового розслідування. Це стосується повноважень слідчого судді із забезпечення доказів.

Так, у ч. 1 ст. 225 КПК передбачено, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше допитаних осіб. До інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, можна віднести найближчий переїзд особи на постійне проживання до віддалених країн, повернення чи тимчасовий приїзд з яких до України, а так само проведення слідчих дій, в яких на запит правоохоронних органів України в порядку надання міжнародної правової допомоги значно ускладнені, існування загрози впливу на свідка чи потерпілого з боку зацікавлених осіб із метою схилення до відмови від показань або зміни показань на користь однієї із сторін кримінального провадження тощо.

Окрім того, слідчий суддя вирішує питання про залучення експерта. У разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді (ч. 1 ст. 244 КПК). Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе, що:

– для вирішення питань, котрі мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залуче-

ного стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок із питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт унаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

– вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

Сутність повноважень слідчого судді із забезпечення доказів полягає у тому, що слідчий суддя особисто проводить слідчу дію або визнає необхідним її проведення для забезпечення отримання доказів, які не можуть бути отримані сторонами чи стороною, або їх отримання утруднено.

Окрім того, до повноважень із збирання та перевірки доказів можна віднести повноваження слідчого судді за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питань, передбачених ст.ст. 151, 156, 172, 193 КПК (тобто при розгляді клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, про відсторонення від посади, про арешт майна, про застосування запобіжного заходу). Під час розгляду клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження слідчий суддя для прийняття правильного рішення зобов'язаний встановити обставини, що входять до локального предмета доказування, для чого йому і надані повноваження, зокрема і за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення відповідних питань. Водночас для забезпечення належного встановлення цих обставин КПК зобов'язує сторони кримінального провадження подати слідчому судді докази обставин, на які вони посилаються (ч. 5 ст. 132 КПК), додавати до клопотання копії матеріалів, якими обґрунтовуються його доводи; указувати у клопотанні перелік свідків, яких необхідно допитати. Під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу підозрюваний має право давати показання, заявляти клопотання про виклик та допит свідків, показання яких можуть мати значення

для вирішення питання про застосування запобіжного заходу (ч. 2 ст. 193 КПК). У цьому випадку сторони, що звертаються із клопотанням до слідчого судді, здійснюють доказування у другому значенні – вони повинні обґрунтувати наявність підстав для прийняття відповідного рішення і надати докази для підтвердження своїх вимог.

Усе це вказує на можливість слідчого судді збирати та перевіряти докази; водночас перевірку здійснюють за допомогою аналізу кожного доказу окремо, а також шляхом зіставлення одного доказу з іншими, це аналітична, розумова діяльність; окрім того, перевірка провадиться практичним шляхом – проведенням нових слідчих дій, витребуванням нових предметів і документів. Що стосується оцінки доказів, то вона є заключним і найбільш складним та відповідальним етапом доказування. Проте, оскільки вона є розумовою діяльністю, то здійснюється протягом усього процесу доказування, пронизує його; зазвичай на завершальному етапі оцінка виступає у своєму «чистому вигляді», коли суб'єкт займається виключно осмисленням, аналізом доказів. Оцінка доказів – це розумова діяльність суб'єктів доказування з вирішення питання про належність, допустимість, достовірність доказів. Оцінка доказів, що передують прийняттю процесуального рішення, охоплює також висновок стосовно достатності сукупності доказів для прийняття такого рішення. Ст. 94 КПК вимагає від слідчого судді оцінювати кожний доказ з погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом. Тобто слідчий суддя прямо зазначений як один із суб'єктів, зобов'язаних оцінювати докази у кримінальному провадженні.

Отже, викладене вказує на те, що слідчий суддя має повноваження із збирання, перевірки й оцінки доказів. Хоча слідчий суддя прямо у ст. 93 КПК не зазначений суб'єктом, який має право збирати докази, на наявність у нього цих повноважень указують інші положення КПК. Зважаючи на те, що збирання, перевірка й оцінка доказів є елементами процесу доказування, потрібно визнати, що слідчий суддя є суб'єктом доказування у кримінальному провадженні.

6.3. Сторона обвинувачення як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні

Ч. 1 ст. 92 КПК покладає обов'язок доказування на сторону обвинувачення. З метою виконання цієї норми посадові особи, які належать до сторони обвинувачення, уповноважені здійснювати збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК (ч. 2 ст. 93 КПК).

Проте слід зауважити, що сторона обвинувачення зобов'язана всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК).

До сторони обвинувачення належить прокурор. *Прокурор* – це суб'єкт кримінального процесу, що бере участь у всіх його стадіях, здійснюючи при цьому нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування у формі процесуального керівництва і підтримуючи державне обвинувачення у суді.

Згідно з ст. 36 КПК, прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові й інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Участь прокурора в суді є обов'язковою, крім випадків, передбачених КПК. Прокурор, який здійснюватиме повноваження

прокурора у конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування. У разі необхідності керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів. У цьому випадку, прокурор здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні від його початку до завершення. Якщо прокурор, який у відповідному кримінальному провадженні здійснює повноваження прокурора, не може їх здійснювати у зв'язку із його відводом, тяжкою хворобою, звільненням із органів прокуратури або з іншої поважної причини, що унеможливило його участь у кримінальному провадженні, повноваження прокурора покладаються на іншого прокурора керівником відповідного органу прокуратури. У виняткових випадках повноваження прокурора можуть бути покладені керівником органу прокуратури на іншого прокурора цього органу прокуратури через неефективне здійснення прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Враховуючи те, що процесуальне керівництво є самостійним напрямом діяльності прокурора у кримінальному провадженні, спрямованим на забезпечення швидкого, повного, неупередженого та всебічного досудового розслідування, важливе місце посідає діяльність прокурора щодо збирання, перевірки доказів і надання їм належної оцінки.

Зважаючи на те, що саме прокурор вирішує питання наявності достатніх доказів для повідомлення особі про підозру в кримінальному провадженні, направлення клопотання або обвинувального акта для розгляду суду, вчинення інших процесуальних дій, прокурора наділено широким колом повноважень щодо збирання доказів у кримінальному провадженні.

Повноваження прокурора щодо збирання доказів поділяють за функціональним принципом на три категорії: координуючу, безпосередню, наглядову.

Координуюча діяльність прокурора полягає у визначенні напрямку проведення досудового розслідування, встановленні меж збирання доказів у кримінальному провадженні, спрямуванні діяльності слідчих та оперативних підрозділів на встановлення

всіх необхідних обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, для прийняття законного й обґрунтованого рішення.

Із метою виконання координуючої ролі прокурор надає вказівки слідчому на проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Шляхом використання координуючих повноважень процесуальний керівник визначає коло обставин, які підлягають доказуванню у конкретному кримінальному провадженні, визначає виконавців окремих процесуальних дій, забезпечує швидке та повне збирання всіх необхідних доказів у кримінальному провадженні.

До безпосередньої діяльності зі збирання доказів належить передбачене п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК право прокурора особисто проводити слідчі (розшукові) дії та приймати процесуальні рішення, а також підтримувати державне обвинувачення в суді. Так, наприклад, прокурором може бути проведено додатковий допит підозрюваного, який дає неправдиві показання з метою протидії досудовому розслідуванню й ухилення від кримінальної відповідальності. Безпосередня участь прокурора у проведенні слідчих (розшукових) дій дає змогу забезпечити належну перевірку тих обставин учинення кримінального правопорушення, які вірогідно будуть предметом розбіжностей під час судового розгляду.

Наглядова діяльність прокурора щодо збирання доказів полягає у забезпеченні законності збирання доказів слідчими й оперативними підрозділами. До такої діяльності можна віднести погодження клопотань слідчого про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів, арешт тощо), погодження клопотань слідчого про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також вивчення шляхів отримання доказів, перевірку таких доказів з огляду на їх допустимість, належність, достовірність і достатність, проведення перевірок належного зберігання речових доказів тощо

Стороною обвинувачення є також *органи досудового розслідування*. Так, відповідно до ст. 38 КПК органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи:

- органів Національної поліції;
- органів безпеки;

- органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;
- детективів і внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;
- Державного бюро розслідувань.

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. Орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування.

Стороною обвинувачення є також керівник органу досудового розслідування. У п. 8 ст. 3 КПК зазначено, що такий керівник органу досудового розслідування – це начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань та його заступники, які діють у межах своїх повноважень.

Керівники органів досудового розслідування, перелік яких наведено в п. 8 ст. 3 КПК, мають і організаційні, і контрольно-процесуальні повноваження, реалізація яких визначає їх роль у процесі доказування.

Організаційні повноваження керівника відповідного органу досудового розслідування визначено у відомчих нормативних актах.

Завдання керівника органу досудового розслідування полягає в тому, щоб організувати роботу очолюваного ним слідчого підрозділу щодо швидкого, повного й неупередженого досудового розслідування кожного кримінального правопорушення, підслідного цьому органу розслідування. Для виконання цього завдання його наділено необхідними повноваженнями. Письмові вказівки керівника органу досудового розслідування, як і письмові вказівки прокурора, є обов'язковими для виконання слідчим, якщо вони не суперечать рішенням і вказівкам прокурора слідчому. Керівник

органу досудового розслідування, на відміну від прокурора, має право здійснювати повне досудове розслідування, користуючись повноваженнями слідчого. Письмові доручення та вказівки прокурора є обов'язковими для виконання керівником органу досудового розслідування.

Аналіз повноважень керівника органу досудового розслідування, зазначених у ч. 2 ст. 39 КПК, свідчить, що цей суб'єкт здійснює не лише організаційні повноваження, а й контрольні.

Так, керівник органу досудового розслідування має право відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування з власної ініціативи або з ініціативи прокурора за наявності підстав, передбачених КПК для відводу, або в разі неефективного досудового розслідування, про що вносить вмотивовану постанову; давати слідчому письмові вказівки; погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених КПК; вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства, у разі їх допущення слідчим тощо (ст. 39 КПК).

Стороною обвинувачення є також слідчий органу досудового розслідування. Слідчий – посадова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством, здійснювати досудове розслідування у кримінальному провадженні. Згідно з п. 17 ст. 3 КПК, слідчий це – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Згідно з ч. 1 ст. 40 КПК, слідчий органу досудового розслідування несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій.

Відповідно до ч. 3 ст. 40 КПК, у випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності

ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні.

У ч. 5 ст. 40 КПК зазначено, що слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Загалом слідчий – це основний суб'єкт доказування на стадії досудового розслідування.

Вимога повноти, швидкості, неупередженості дослідження обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, обов'язкова для органу досудового розслідування, який повинен зібрати всі докази, необхідні й достатні для вирішення кожного питання, які повинен розглянути суд при постановленні вироку.

Питання про положення органу розслідування як суб'єкта доказування пов'язано з питанням щодо процесуальної функції, яку вони виконують у кримінальному судочинстві.

Діяльність органів розслідування спрямована на викриття винуватих у вчиненні злочинів, а не на встановлення нейтральних для справи обставин. Але ця діяльність не повинна бути обвинувальною, розслідування повинно провадитись об'єктивно, неупереджено та всебічно.

Закон вимагає, щоб у обвинувальному акті (ст. 191 КПК) наводились докази, які підтверджують винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. У обвинувальному акті повинна бути сформульована обвинувальна теза та поданий аналіз доказів з обґрунтуванням того, чому докази на користь обвинуваченого, що зібрані у матеріалах кримінального провадження, не можуть бути визнані такими, що спростовують обвинувачення.

Виконання слідчим обов'язку доказування контролюється прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням і забезпечується можли-

вістю застосування санкцій трьох видів: процесуальних, дисциплінарних і кримінально-правових.

Прокурор стосовно працівників органів досудового розслідування має право самостійно застосувати дисциплінарні санкції або розпочинати кримінальні провадження у випадках, коли порушення обов'язку доказування за своїм характером є злочином.

Поряд із дисциплінарними і кримінально-правовими санкціями як самостійний захід можуть бути застосовані процесуальні санкції. Невиконання або неналежне виконання працівниками органів досудового розслідування обов'язку доказування призводить до того, що прийняті рішення у справі є незаконними, що є підставою для їх скасування.

При виконанні вказівок прокурора щодо провадження слідчих дій, витребування доказів і прийнятті рішень у справі суб'єктом доказування є слідчий, а не прокурор.

Виконання обов'язку доказування колом осіб у одному кримінальному провадженні можливо при: розслідуванні злочину групою слідчих; направленні слідчим доручення оперативним підрозділам; передачі справи від одного органу досудового розслідування іншому.

Неправильно стверджувати, що всі уповноважені посадові особи, які проводять слідчі дії у кримінальному провадженні, на однакових підставах і в однаковому обсязі здійснюють обов'язок доказування.

Остаточні висновки, включаючи констатацію доказаності злочину, участі у ньому підозрюваного, обвинуваченого, його винуватості тощо, робить тільки та посадова особа, яка прийняла справу до свого провадження. Всі інші особи – прокурор, слідчі, оперативні працівники, які брали участь у розслідуванні, несуть обов'язок доказування лише стосовно тих конкретних обставин, які вони досліджували й стосовно тих конкретних слідчих дій, які проводили.

Необхідно мати на увазі, що відповідальність за достовірне і повне встановлення всіх обставин справи, включаючи ті, які були встановлені іншими посадовими особами, несе слідчий, в провадженні якого знаходиться кримінальне провадження. Саме тому він повинен перевірити обставини, встановлені іншими особами, якщо

вони викликають обґрунтовані сумніви. З цією метою він має право провести повторно слідчі (розшукові) дії.

Повноваження слідчого щодо доказування у кримінальному процесі визначають як складну об'єктивно-суб'єктивну діяльність, що складається із взаємопов'язаних елементів (етапів) і полягає в пізнанні обставин учинення кримінального правопорушення, процесуальному отриманні доказів і обґрунтуванні ними рішень у кримінальному процесі.

Серед суб'єктів кримінального провадження у процесі доказування роль слідчого посідає особливе місце, оскільки на нього, відповідно до ч. 1 ст. 92 КПК, покладається обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК.

Оперативні підрозділи також можна віднести до сторони обвинувачення, адже, згідно з ч. 1 ст. 41 КПК, оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. А, відповідно до ч. 2 ст. 41 КПК, під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Вони не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора. Стороною захисту є підозрюваний і обвинувачений. Так, згідно з ч. 1 ст. 42 КПК, підозрюваним є: особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 КПК, повідомлено про підозру або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Повноваження оперативних підрозділів у процесі доказування визначаються й Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Зокрема, відповідно до ст. 7 цього Закону у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ, який здійснює ОРД, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та

груп, відповідальність за які передбачена КК, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК. У разі, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ), що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює ОРД, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчує проведення ОРЗ, після чого направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК, до відповідного органу досудового розслідування.

У ст. 99 КПК зазначено, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Комплексний аналіз наведених норм дає підстави вважати, що забезпечення доказування оперативними підрозділами може відбуватися і під час досудового розслідування, і до його початку. Так, до початку досудового розслідування оперативні підрозділи здійснюють доказову діяльність у межах ОРД, а під час кримінального провадження – у межах виконання доручень слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас використання отриманих ними фактичних даних як доказів у кримінальному процесі можливе лише після їх оцінки й перевірки слідчим, прокурором.

Роль оперативних підрозділів у процесі доказування також полягає у тому, що вони можуть створювати умови для отримання слідчим доказів у кримінальному провадженні. Відомості, здобуті оперативними підрозділами, дають змогу не лише своєчасно й обґрунтовано провести слідчі (розшукові) дії, але й належно підготуватися до її проведення. Така інформація значно допомагає успішному проведенню слідчих (розшукових) дій. Приміром, такі відомості, отримані оперативним підрозділом, дають можливість доречно визначити місце та час обшуку, підготувати слідчо-оперативну

групу, технічні засоби, спланувати послідовність дій на місці обшуку і тактику проведення слідчих (розшукових) дій, попередити можливий напад на учасників слідчої (розшукової) дії.

Отже, забезпечення доказування оперативними підрозділами відбувається і через надання слідчому інформації, що сприяє йому в отриманні доказів.

Зважаючи на засади публічності (ст. 25 КПК), прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення й особи, яка його вчинила. Виступаючи стороною обвинувачення вказані суб'єкти при здійсненні доказування у кримінальному провадженні є стороною обвинувачення.

Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК, стороною обвинувачення у разі здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є також *потерпілий*, його представник і законний представник.

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення стосовно неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди й у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілим не може бути особа, якій моральної шкоди завдано як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства.

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливує

подання нею відповідної заяви, то вказані положення поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано декілька осіб.

Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлилював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Якщо особа не подала заяву про вчинення стосовно неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Це положення не поширюється на провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення).

Потерпілого (його представника) можна розглядати як суб'єкта доказування, що має протилежний підозрюваному процесуальний інтерес у кримінальному провадженні. Водночас права, якими він наділений, забезпечують обвинувальний характер його діяльності, але він може обрати й інший її напрям. На практиці інколи трапляються випадки, коли потерпілий сприяє з'ясуванню обставин, що свідчать на користь підозрюваного.

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК, потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відпо-

відних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК.

Заподіяна кримінальним правопорушенням шкода потерпілому тягне, відповідно до закону, визнання його цивільним позивачем. Це породжує для нього право вимагати від винуватого або осіб, які несуть за нього майнову відповідальність, усунення шкоди шляхом відшкодування. Правовим засобом захисту майнових інтересів потерпілого є заява у кримінальному провадженні цивільного позову й участь у його доказуванні, а також вжиття органом досудового розслідування заходів з забезпечення цивільного позову.

Обмеження меж участі в доказуванні тільки питаннями, пов'язаними з цивільним позовом, практично поширюється лише на підприємства, установи, організації, що є у кримінальному провадженні цивільними позивачами. Визнання цивільним позивачем фізичної особи не позбавляє цю особу прав потерпілого. Тому цивільний позивач (фізична особа), беручи участь у доказуванні, має право не тільки досліджувати факти, що належать до події кримінального правопорушення, подавати докази, які визначають розмір майнової шкоди, а й доказувати суспільну небезпечність обвинуваченого.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

- документами, передбаченими ст. 50 КПК, – якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

- копією установчих документів юридичної особи – якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

– довіреністю – якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом із нею залучається її законний представник.

Законний представник – самостійний учасник процесу доказування і не пов'язаний з позицією особи, яку він представляє, і захисника. Участь захисника не звільняє законного представника обвинуваченого від виконання його функцій.

Питання участі законного представника потерпілого у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями ст. 44 КПК.

Загальним для цієї категорії суб'єктів є те, що вони мають юридичний обов'язок представляти законні інтереси інших учасників судочинства, застосовуючи всі передбачені законом засоби. Отже, якщо вони взяли відповідне доручення, то їхнім обов'язком є участь у доказуванні. У такому разі їхнє процесуальне становище є аналогічним із становищем захисника.

6.4. Сторона захисту як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні

Відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК, збирання доказів здійснюється стороною захисту. До сторони захисту належать: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники (п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК).

Згідно з ч. 2 ст. 42 КПК, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 КПК, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень.

Відповідно до ч. 2 ст. 42 КПК, обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК.

Право підозрюваного, обвинуваченого на захист (ст. 59 Конституції України) складається з низки конкретних процесуальних повноважень. Більшість із них реалізується підозрюваним, обвинуваченим шляхом участі у доказуванні на різних стадіях кримінального судочинства у передбачених законом формах.

Участь підозрюваного, обвинуваченого у доказуванні представляє спосіб захисту його законних інтересів, а також одночасно сприяє всебічному, повному й об'єктивному дослідженню всіх обставин учинення кримінального правопорушення, встановленню істини.

Особа, яка не вчиняла злочину, беручи участь у доказуванні, допомагає слідчому встановити свою невинуватість. Це дозволяє органам досудового розслідування зосередити зусилля на встановленні дійсного злочинця.

Обвинуваченому гарантується право на захист не будь-яких, а тільки законних інтересів, які збігаються з інтересами всебічного дослідження обставин кримінального правопорушення та встановлення істини.

Право на захист – це не привілеї підозрюваного, обвинуваченого, а необхідна умова встановлення істини у кожному кримінальному провадженні.

Участь обвинуваченого у доказуванні як форма реалізації права на захист складається з таких процесуальних прав, передбачених у ч. 3 ст. 42 КПК.

Важливою формою участі підозрюваного, обвинуваченого у доказуванні є його право заявляти відводи особі, яка провадить розслідування, прокуророві, судді, секретарю судового засідання,

перекладачеві, експертові. Зрозуміло, що об'єктивність і всебічність судочинства будуть забезпечені тільки тоді, коли особи, які володіють доказами або мають до них доступ, ні прямо, ні побічно не будуть зацікавлені у результатах справи.

Підозрюваний, обвинувачений не зобов'язаний давати показання, тому, на відміну від свідка і потерпілого, він не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показання і давання завідомо неправдивих показань. Недопустимі будь-які форми примусу підозрюваного, обвинуваченого до давання показання, зокрема незаконні обіцянки, обман, пред'явлення неіснуючих доказів, оскільки цим порушується право вільно вирішувати питання про участь у процесі доказування.

Підозрюваний, обвинувачений не зобов'язаний давати показання стосовно участі у вчиненні злочину інших осіб, він має право відмовитися від давання показань і не відповідати на запитання. Він не зобов'язаний за власною ініціативою представляти органу розслідування докази, якщо тільки органи не використають своє право примусового вилучення доказів.

Згідно з ч. 2 ст. 43 КПК, засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. В ч. 3 ст. 43 КПК зазначено, що виправданий, засуджений має права обвинуваченого, передбачені ст. 42 КПК, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

Стороною захисту є також законний представник підозрюваного, обвинуваченого. Так, згідно з ч. 1 ст. 44 КПК, якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана в встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом із ним залучається його законний представник. У ч. 2 ст. 44 КПК вказано, що як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни, піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Що стосується ролі законного представника в процесі доказування, то, згідно з ч. 5 ст. 44 КПК, він користується процесуальни-

ми правами особи, інтереси якої представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику.

Стороною захисту є також **захисник**. Діяльність захисника у процесі доказування – одна з основних гарантій забезпечення права на захист, вона сприяє всебічному, об'єктивному досудовому слідству і справедливому вироку.

Захисник – важливий учасник кримінального провадження, на якого законом покладаються функції не тільки з надання юридичної допомоги, а й захисту прав та інтересів осіб, яких захищають. Участь захисника в кримінальній процесуальній діяльності без наділення його можливістю брати участь у розслідуванні стає безпредметною, а отже, участь захисника в доказуванні є необхідною

Згідно з ч. 1 ст. 45 КПК, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого в Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю.

Захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу. Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою. Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, проведення процесуальної дії відкладається або для її проведення залучається захисник у порядку, передбаченому ст. 53 КПК.

Одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п'яти захисників одного обвинуваченого. Відповідно до ч. 4 ст. 46 КПК, захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

Захисник, як і підозрюваний, обвинувачений, не несе обов'язку доказування щодо надання доказів на підтвердження обставин, що виправдовують обвинуваченого або пом'якшують покарання. Так, захиснику достатньо лише вказати їх, а слідчий повинен дослідити ці обставини.

Обсяг прав захисника визначається моментом вступу у провадження і завданнями тієї процесуальної стадії, на якій він провадить свою діяльність.

Відповідно до ч. 5 ст. 46 КПК, захисник має право брати участь у проведенні допиту й інших процесуальних дій, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

Захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого. Захисник зобов'язаний прибувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у випадках, коли він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової

допомоги, – також і цей орган (установу). Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу, охоронювану законом таємницю.

Захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у разі:

- коли є обставини, які, згідно з КПК, виключають його участь у кримінальному провадженні;

- незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника;

- умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке виявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК тощо;

- коли він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним.

Захисник може будь-коли бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. У випадках, передбачених ч. 1 цієї статті, слідчий, прокурор вносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення

захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні. Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, й є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Установлення будь-яких додаткових вимог, крім пред'явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення до участі в кримінальному провадженні не допускається.

Договір із захисником має право укласти особа, передбачена в ч. 1 ст. 45 КПК, а також інші особи, які діють в її інтересах, за її клопотанням або за її наступною згодою.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії в порядку, передбаченому ст. 49 КПК, виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прийти для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе. Запросити захисника до участі в окремій процесуальній дії має право і сам підозрюваний, обвинувачений. Якщо потреби у проведенні невідкладних процесуальних дій за участю захисника немає і коли неможливе прибуття захисника, обраного підозрюваним, обвинуваченим, протягом двадцяти чотирьох годин, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому залучити іншого захисника. Під час проведення окремої процесуальної дії захисник має ті ж самі права й обов'язки, що й захисник, який здійснює захист протягом кримінального провадження. Захисник і до процесуальної дії, і після неї має право зустрічатися з підозрюваним, обвинуваченим для підготовки до проведення процесуальної дії або обговорення її результатів.

Здійснення захисту під час проведення окремої процесуальної дії не покладає на захисника обов'язку надалі здійснювати захист у всьому кримінальному провадженні або на окремій його стадії. Підозрюваний, обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його.

Відмова від захисника або його заміна повинна відбуватися виключно в присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Така відмова або заміна фіксується у протоколі процесуальної дії. Відмова від захисника не приймається у випадку, коли його участь є обов'язковою. У такому випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК, для здійснення захисту за призначенням.

Згідно з ч. 3 ст. 93 КПК, сторона захисту, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Отже, серед суб'єктів збирання доказів законодавець значає захисника, проте, з огляду на ці норми, можна зробити висновок, що окремою нормою не визначено процесуальні права захисника.

Тому, незважаючи на обмеженість у нормах КПК прав захисника у збиранні доказів, новим Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» права адвоката-захисника щодо збирання відомостей про факти, що мають значення для кримінального провадження та можуть бути використані як докази, істотно розширено, визначено комплекс гарантій реалізації цих прав.

Так, здійснюючи захист у кримінальному провадженні, що є адвокатською діяльністю (п. 2 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону), адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги (ч. 1 ст. 20 цього Закону).

Зокрема адвокат має право збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою (п. 7 ч. 1 ст. 20 зазначеного Закону). А також, збираючи доказову інформацію, адвокат наділений правом фіксувати процесуальні дії, у яких він бере участь, перебіг судового засідання у порядку, передбаченому законом (п. 8 ч. 1 ст. 20 цього Закону), одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань (п. 10 ч. 1 ст. 20 вищезазначеного Закону), користуватись іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами (п. 11 ч. 1 ст. 20 Закону).

Водночас на практиці виникають проблеми щодо реалізації вказаних прав, оскільки КПК права адвоката-захисника, наприклад, на отримання та вилучення речей і документів, проведення опитування осіб, фіксування процесуальних дій та судового процесу, застосування технічних засобів та інші права не закріплено. Не передбачено і процесуального порядку здійснення зазначених дій, що надалі ускладнюватиме процедуру використання зібраних даних для збирання доказової інформації та впливатиме на визнання їх допустимими у відповідному кримінальному провадженні.

Ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових дій) та інших процесуальних дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядають в порядку, передбаченому ст. 220 КПК).

Водночас клопотання сторони захисту, відповідно до ст. 220 КПК, для слідчого чи прокурора не є обов'язковими і підлягають спершу розгляду та вирішенню відповідними суб'єктами (ч. 3 ст. 93 КПК).

Отже, із зазначеного випливає, що, відповідно до норм КПК, захисника як суб'єкта сторони захисту визнано уповноваженим суб'єктом доказування, зокрема щодо збирання доказів.

Контрольні запитання

1. Назвіть учасників кримінального провадження, які повинні здійснювати доказування.

2. Які є повноваження слідчого, керівника досудового розслідування, слідчого судді, прокурора в доказуванні?

3. У чому полягає участь у доказуванні підозрюваного, захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача?

4. На кого покладається обов'язок доказування у кримінальному провадженні?

5. В яких випадках обов'язок доказування у кримінальному провадженні покладається на потерпілого?

6. Які є способи збирання доказів потерпілим у кримінальному провадженні?

7. У чому полягає обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат й обставин, які характеризують обвинуваченого у кримінальному провадженні?

8. Який порядок збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні?

9. Як реалізується процесуальна діяльність слідчого стосовно збирання доказів у кримінальному провадженні?

10. У чому полягає збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні?

11. Який процесуальний порядок ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій як засобів отримання доказів у кримінальному провадженні?

12. Який процесуальний порядок розгляду слідчим клопотань сторони захисту та потерпілого стосовно проведення слідчих (розшукових) дій як засобів отримання доказів у кримінальному провадженні?

Рекомендована література

1. Азаров М. Ю. Захист учасників кримінального судочинства від тиску та посягань організованих злочинних угруповань, як гарантія здійснення правосуддя / М. Ю. Азаров // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2012. – № 1 (27). – С. 3–12.
2. Александренко О. В. Особливості процесу доказування у сучасних умовах діяльності правоохоронних органів / О. В. Александренко // *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів: зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 берез. 2012 р.)*. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 106–109.
3. Андреев Р. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення / Р. Андреев // *Вісник прокуратури*. – 2013. – № 4. – С. 52–67.
4. Ахундова А. А. Участь захисника в змагальному кримінальному процесі / А. А. Ахундова // *Взаємодія слідчого зі спеціалістами експертних підрозділів ОВС у ході дослідчої перевірки: проблемні питання: зб. матер. наук.-практ. семінару*. – НАВС, 2012. – С. 4–5.
5. Басиста І. В. Початкові рішення слідчого, що приймаються на досудовому слідстві: теоретичні основи / І. В. Басиста // *Криміналістичний вісник*. – 2011. – № 2. – С. 16–23.
6. Басиста І. В. Процесуальні рішення слідчого, що виражаються у формі постанови: окремі проблемні аспекти / І. В. Басиста // *Криміналістичний вісник*. – 2012. – № 1. – С. 56–63.
7. Белоусова К. Відмова від державного обвинувачення та зміни обвинувачення прокурором у суді у світлі реформування кримінального процесуального законодавства / К. Белоусова, О. Калачова // *Вісник прокуратури*. – 2012. – № 12. – С. 45–51.
8. Біленко Б. Новели в процесуально-правовому статусі захисника згідно з новим КПК України / Б. Біленко // *Юридичний журнал*. – 2012. – № 9. – С. 77–78.
9. Валевач Н. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді / Н. Валевач // *Вісник прокуратури*. – 2012. – № 4–5. – С. 87–100.
10. Вапнярчук В. Сторона кримінально-процесуального доказування / В. Вапнярчук // *Вісник Акад. правових наук України*. – Х.: Право, 2012. – № 1 (68). – С. 217–223.
11. Гандзій Я. О. Потерпілий у кримінальному процесі / Я. О. Гандзій // *Актуальні питання правової науки у XXI столітті: тези доп. підсумкової наук.-теорет. конф. (м. Київ, 12 квіт. 2012 р.)*. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 21–23.
12. Гончаренко В. Г. Захист. Аксіологічний аспект / В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко // *Адвокат*. – 2013. – № 5. – С. 3–10.
13. Дунаєва А. В. Кримінально-процесуальна діяльність слідчого щодо розшуку обвинуваченого: порівняльний аналіз законодавства / А. В. Дунаєва //

Українська академія внутрішніх справ; Науковий вісник НАВС: наук. журнал. – К.: НАВС, 2012. – № 3. – С. 18–27.

14. Кучинська О. Забезпечення права на захист та кваліфіковану правову допомогу в кримінальному впровадженні / О. Кучинська // Юридична Україна. – 2012. – № 4. – С. 65–70.

15. Лупеко Д. Участь прокурора у кримінальному впровадженні на підставі угод / Д. Лупеко // Вісник прокуратури. – 2012. – № 11. – С. 21–26.

16. Любич В. Перенесення тягаря доказування на обвинуваченого: проблеми та перспективи / В. Любич // Юридичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 96–101.

17. Ляш А. О. Захисник як суб'єкт доказування в судових стадіях кримінального процесу / А. О. Ляш, В. С. Благодир // Адвокат. – 2012. – № 10. – С. 19–22.

18. Марчук Н. Щодо визначення поняття «прокурор» в кримінальному впровадженні / Н. Марчук // Вісник прокуратури. – 2012. – № 8. – С. 3–11.

19. Попелюшко В. О. Оскарження захисником рішень, дій чи бездіяльності органів досудового слідства та прокурора / В. О. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 10. – С. 12–16.

20. Рожнова В. Про забезпечення права учасників кримінального процесу на подання доказів у контексті реформування кримінально-процесуального законодавства України / В. Рожнова // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 4. – С. 139–143.

21. Рожнова В. В. Умови належного виконання учасниками кримінального процесу своїх обов'язків / В. В. Рожнова // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів: зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 берез. 2012 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 122–124.

22. Сафроняк Р. Процесуальне становище сторони обвинувачення / Р. Сафроняк // Вісник прокуратури. – 2013. – № 4. – С. 67–74.

23. Сафроняк Р. Учасники кримінального процесу та їх процесуальне становище у контексті КПК України 2012 року / Р. Сафроняк // Вісник прокуратури. – 2012. – № 11. – С. 33–43.

24. Спусканюк Ю. Повноваження прокурора в стадії досудового розслідування у зв'язку з реформуванням кримінально-процесуального законодавства України / Ю. Спусканюк // Вісник прокуратури. – 2012. – № 7. – С. 89–93.

25. Удалова Л. Д. Начальник слідчого відділу як суб'єкт кримінально-процесуального доказування / Л. Д. Удалова, Г. М. Мамка. – К.: Скіф, 2013. – 134 с.

26. Хахуцяк О. Ю. Участь законного представника неповнолітнього обвинуваченого / О. Ю. Хахуцяк // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів: зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 берез. 2012 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 143–145.

27. Цімох М. П. Деякі питання діяльності слідчого судді у досудовому розслідуванні відповідно до вимог нового Кримінально-процесуального кодексу України / М. П. Цімох, В. П. Гусева // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2. – С. 241–250.

28. Шорін М. Організація роботи прокурорів у кримінальному впровадженні / М. Шорін // Вісник прокуратури. – 2013. – № 5. – С. 62–68.

ПОКАЗАННЯ СВІДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ

- 7.1. Показання свідка в кримінальному провадженні
- 7.2. Показання потерпілого в кримінальному провадженні
- 7.3. Перевірка й оцінка показань свідка та потерпілого у кримінальному провадженні

7.1. Показання свідка в кримінальному провадженні

Показання свідка – це повідомлення фізичної особи, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, і яка викликана для давання показань в усній або письмовій формі під час допиту.

Показання свідка є найпоширенішим джерелом доказів у кримінальному судочинстві. Можна однозначно стверджувати, що немає жодного кримінального провадження, у якому б не містилось показань хоча б одного свідка, отриманих під час допиту.

А. Я. Вишинський зазначив, що «показання свідка – це найважливіший засіб розкриття таємниці доконаного злочину, свідок – це найважливіше джерело формування внутрішнього суддівського переконання, основи всього сучасного судочинства»¹.

Показання свідка, як й інші докази, є окремим видом доказів. Тому головні ознаки цього доказу впливають із загальних ознак,

---

¹ Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – М., 1950. – С. 268.

притаманних усім доказам, а саме: допустимості, належності, достовірності, достатності. Показання свідка має відповідати всім цим вимогам.

Методологічне значення для визначення сутності показань свідка як кримінального процесуального доказу має загальне вчення сучасного доказового права про свободу оцінки доказів слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом за своїм внутрішнім переконанням (ст. 94 КПК).

Належність показань свідка визначається логічним зв'язком відомостей, що містяться в них, з обставинами, які повинні встановлюватися для правильного вирішення кримінального провадження. Належність показань свідка встановлює предмет та межі допиту свідка і на досудовому, і на судовому слідстві.

У кримінальному провадженні, де рішення приймаються за внутрішнім переконанням, важливою юридичною характеристикою доказу є його **допустимість**. Показання повинно бути отримано в передбаченому кримінальним процесуальним законом порядку під час допиту свідка в ході досудового розслідування чи судового слідства. Допит повинен бути проведений органом держави, уповноваженим на те кримінальним процесуальним законом.

Ознака **достовірності** має гносеологічну природу, що також є в понятті показання свідків. Недостовірність показань свідка не є вадою, що характерна тільки цьому виду доказів, жоден із них не є досконалим. Недостовірність – технічна проблема, а не інституційна. Вона вирішується процесуальними засобами. Судовий розгляд – основний метод вирішення, а перехресний допит – головний прийом. Формальні гарантії достовірності показань свідка утворюють спеціальні інститути, що становлять «обрядову» сторону судочинства: присяга входить до однієї з них. Коли був інститут відводу свідків, який зараз навряд чи можна застосувати, але замість нього з'явився перехресний допит. Зрештою матеріально-правовою гарантією достовірності показань свідка є кримінальна відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань і відмову від дачі показань.

Показання свідків мають такі **властивості**:

– вони є важливим засобом встановлення обставин кримінального правопорушення;

- свідок – джерело формування суддівського переконання;
- давання показань – найважливіший державний і громадянський обов'язок;
- за своїм змістом показання свідка може стосуватися фактів особисто або не особисто відомих свідку;
- покарання є усним.

Особливість показань свідків як окремого виду доказів полягає в незамінності свідка. Свідок породжується подією, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження. Незамінність свідка є важливим моментом у характеристиці сутності розглянутого виду доказів. Незамінність свідка означає, що відомий доказовий факт може встановлюватися показаннями конкретного свідка.

Свідок не може бути замінений і тоді, коли одна й та ж обставина може бути посвідчена не лише цією особою, а й іншими особами, але також й іншими доказами. У таких випадках у органу, який здійснює провадження, з'являється можливість для більш ретельної та всебічної перевірки доказів і достовірного встановлення обставин. Лише тоді, коли свідки повторюються і для суду чи досудового розслідування стає очевидною достатність зібраних доказів, зокрема показань свідків, які визначають певний факт, може бути прийнято рішення про відмову в проведенні допиту інших свідків.

Оскільки свідок незамінний, йому відомі істотні обставини у провадженні, його має бути викликано на допит саме в статусі свідка і не повинно залучатися до провадження як іншого учасника (понятого, перекладача, експерта, спеціаліста та ін.). Здатність до засвідчення унеможлиблює притягнення його до виконання функцій обвинувачення, захисту, правосуддя і є підставою для відводу (п. 1 ч. 1 ст. 75, п. 2 ч. 1 ст. 77 КПК).

Свідок не користується правом допиту того чи іншого учасника процесу, він не має права ставити їм запитання. На стадії досудового розслідування і на судових стадіях свідок зобов'язаний лише давати показання та відповідає в кримінально-правовому порядку за відмову від виконання своєї функції й за дачу завідомо неправдивого показання. Всі процесуальні права свідка, надані йому КПК, пов'язані з виконанням процесуального обов'язку – надати суду факти.

Дотримання вимоги незамінності свідка є істотним для забезпечення швидкості, повноти та неупередженості і досудового розслідування, і судового розгляду й є гарантією виконання завдань кримінального провадження.

До особливостей показання свідків належать також характер засвідчення на досудовому розслідування і в судовому розгляді. Свідок повинен у своїх показаннях викладати тільки факти. Показання має характеризуватися неупередженою, об'єктивною розповіддю про факт, який спостерігав свідок. Що докладніше та ґрунтовніше викладається свідком відомий йому факт, то цінніше його показання.

Закон виходить із презумпції достовірності, неупередженості, безпристрасності показань свідка, з припущення про добросовісність свідка, його здатності правильно сприймати, а потім відтворювати на досудовому розслідуванні й на судовому розгляді відомості про обставини, які стали йому відомі.

Потрібно пам'ятати, що свідок – це звичайна людина, яка може керуватися своїми судженнями. Також чимало людей вносять суб'єктивний момент в інтерпретацію подій, викладають їх так, як це характерно членам певного соціального співтовариства, які поділяють певні системи цінностей. Люди несвідомо у своїх показаннях спотворюють дійсність, але й іноді свідомо суб'єктивно оцінюють ситуацію.

За загальним правилом, свідок повинен наводити в своїх показаннях лише факти, оцінка яких належить до компетенції органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Як зауважують науковці, призначення свідків на суді – давати факти, а не висловлювати думки. А це означає, що положення, через яке потерпілий, свідок зобов'язані передати слідству та суду сприйняті ними факти, що стосуються конкретного кримінального провадження, є невід'ємною властивістю природи показань свідків. Тягар доказування протилежного є на тій стороні, яка сумнівається у достовірності показань цього свідка, вона повинна надати конкретні дані на користь свого твердження, здійснити за допомогою перехресного допиту перевірку показань свідків. Хто спростовує презумпцію добропорядності свідка і його здатності правильно засвід-

чувати факти, то бере на себе відповідний тягар доказування. Глибина дослідження показань свідка, яку можна називати також межами допиту свідка, обумовлюється конкретними обставинами, за якими надані показання у кримінальному провадженні. Зрозуміло, що в кожному конкретному випадку ця глибина може бути різною.

Свідок може бути допитаний про особу підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та про свої взаємини із ними й іншими свідками. На практиці деяких органів досудового розслідування та суду на початковій стадії допиту свідка з'ясовують у нього його ставлення до потерпілого, підозрюваного й обвинуваченого, та у яких стосунках вони перебувають.

З'ясування питань, що стосуються репутації учасників процесу, їх загальної характеристики, завжди було характерним кримінальному судочинству.

Розподіл свідків на свідків захисту й обвинувачення впливає з ч. 3 ст. 23 КПК та ч. 6 ст. 352 КПК. Так, у судовому розгляді свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту – захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений (прямий допит). Під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання.

Сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом.

За сприйняттям явищ навколишньої дійсності показання свідка можуть формуватися декількома способами. Зокрема, свідок може безпосередньо спостерігати за подією кримінального правопорушення, щодо яких дає показання, дізнатися про неї від інших осіб (показання з чужих слів) або з документів.

Про обставини, що мають значення для кримінального провадження, свідку може стати відомо і поза межами кримінального провадження, і у зв'язку із проведенням процесуальної діяльності після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Наприклад, від осіб, які були допитані як підозрювані чи свідки або залучені як поняті.

Показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи. Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів.

Під час прийняття цього рішення суд зобов'язаний враховувати:

- значення пояснень і показань, у разі їх правдивості, для з'ясування певної обставини й їх важливість для розуміння інших відомостей;

- інші докази стосовно питань, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 97 КПК, які подавалися або можуть бути подані;

- обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру до них – переконливість відомостей про факт надання первинних пояснень;

- складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані;

- співвідношення показань із чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання;

- можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту.

Суд має право визнати неможливим допит особи, якщо вона:

- відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу;

- відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду дати показання;

- не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку;

- перебуває за кордоном та відмовляється давати показання.

Суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами. Також суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо підозрюваний, обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана.

Показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 ст. 97 КПК. У будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

Закон не передбачає будь-яких вікових обмежень для свідків. У разі необхідності як свідки можуть бути допитані малолітні. Допит осіб, які користуються дипломатичною недоторканністю, проводиться лише на їх прохання або за їх згодою.

Свідок як джерело доказової інформації створюється обставинами події, що розслідується, і тому є незамінним. У зв'язку з незамінністю свідка закон забороняє сумісність обов'язків свідка з іншими процесуальними функціями (слідчого, прокурора, судді, експерта тощо). Тому, якщо виникає необхідність допитати як свідка будь-кого з осіб, що ведуть судочинство або виконують інші функції у процесі, то цей суб'єкт підлягає відводу, тобто звільненню від інших процесуальних обов'язків (ст.ст. 54, 58, 60 КПК). Участь у провадженні законних представників підозрюваного й обвинуваченого не унеможливує їх допит як свідків.

У разі неявки без поважних причин свідок може бути підданий приводу. Крім того, суд за такі дії має право накладати на свідка грошове стягнення.

За злісне ухилення від явки в суд, в органи досудового розслідування свідок несе відповідальність згідно з ч. 1 ст. 185³ або ст. 185⁴ КпАП.

За відмову від дачі показань про відомі обставини у кримінальному провадженні, а також за давання завідомо неправдивих показань свідок несе кримінальну відповідальність за ст.ст. 384, 385 КК.

Згідно з ч. 1 ст. 63 Конституції України, а також п. 6 ч. 1 ст. 691 КПК, особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. У разі, якщо зазначені особи погодились давати показання, вони несуть відповідальність за давання завідомо неправдивих показань.

За розголошення без дозволу слідчого даних досудового розслідування свідок несе кримінальну відповідальність за ст. 387 КК.

Можна визначити загальні способи встановлення психологічного контакту між особою, яку допитують, і особою, котра допитує:

- створення належної обстановки допиту;
- допит наодинці;
- коректна поведінка слідчого як представника держави, що виконує важливі державні функції;
- демонстрування доброзичливості, неупередженого ставлення до особи, яку допитують, пробудження інтересу до слідчого як партнера по спілкуванню;
- демонстрування вміння вислухати до кінця, не підвищувати тон;
- проведення попередньої бесіди на абстрактну тему;
- звернення до логічного мислення;
- роз'яснення цілей і завдань допиту;
- створення обстановки, що стимулює інтерес до допиту та його результатів.

У разі встановлення психологічного контакту не можна допускати:

- тривалого очікування допиту;
- виникнення надмірної зацікавленості, співчуття;
- нездійснених обіцянок, використання брехні, закликів до дій, що суперечать нормам моралі, тощо.

7.2. Показання потерпілого в кримінальному провадженні

Показання потерпілого – це повідомлення особою, якій злочином заподіяна фізична, моральна або майнова шкода, даних про відомі їй обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, які зроблені та зафіксовані у встановленому законом порядку під час допиту.

Згідно зі ст. 55 КПК, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода й у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Права й обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права й обов'язки.

Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства. За наявності очевидних і достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливило подання нею відповідної заяви, положення чч. 1–3 ст. 55 КПК поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи

членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано декілька осіб. Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлиблював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок. Це положення не поширюються на провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення).

На практиці є непоодинокі випадки, коли особа, що потерпіла від кримінального правопорушення, тривалий час, а то й зовсім не визнається потерпілою і її допитують як свідка. Потерпілою ж вона визнається лише перед виконанням вимог ст. 290 КПК, тобто перед відкриттям матеріалів досудового розслідування й оголошенням підозрюваному про закінчення досудового розслідування, і то лише після звернення потерпілого зі скаргами в органи прокуратури на бездіяльність органу досудового розслідування з цього питання, в результаті чого така особа позбавлена можливості своєчасно і повною мірою реалізувати свої законні права й інтереси щодо відшкодування шкоди від учиненого кримінального правопорушення.

Потерпілий може бути визнаний таким і йому повинні бути надані відповідні процесуальні права одночасно з початком досудового розслідування, коли встановлено факт кримінального правопорушення, яким заподіяно йому шкоду.

Під моральною шкодою, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», розуміють втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативний явищ, запо-

діяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до чинного законодавства, моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

Майнова шкода – це втрата, привласнення, знищення або пошкодження майна потерпілого внаслідок заподіяння потерпілому шкоди від кримінального правопорушення.

Предмет показань потерпілого визначений у ч. 1 ст. 95 КПК. Потерпілий може бути допитаний про обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, в тому числі про факти, що характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого) і його взаємини з ним. Не можуть бути доказами повідомлення потерпілим даних, джерело яких – невідоме.

Особливості показань потерпілого:

– вони виходять від особи, чії права були порушені кримінальним правопорушенням, а отже – заінтересованої у вирішенні кримінального провадження. Ця обставина може впливати на об'єктивність її показань;

– потерпілий, бажаючи помститися за завдану йому шкоду, може перебільшувати винність підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення;

– на потерпілого може впливати підозрюваний (обвинувачений) або пов'язані з ним особи, які намагаються домогтися від нього дачі неправдивих показань;

– під час оцінки показань потерпілого необхідно враховувати, що він як активний учасник кримінального процесу має право ознайомлюватися з усіма матеріалами закінченого кримінального провадження на досудовому розслідування, присутній при дослідженні обставин у суді, та у зв'язку з цим може коригувати свої показання.

Часто потерпілий є єдиним очевидцем події кримінального правопорушення, у зв'язку з чим передусім у ході його допиту виявляється, чи відбулася подія, за якою розпочате досудове розслідування, та які факти можуть свідчити про характер суб'єктивної сторони злочину. Навіть не бачивши події, яка розслідується, потерпілий може повідомити важливі обставини, які сприятимуть розслідуванню кримінального правопорушення. Водночас значення показань потерпілого у конкретному кримінальному провадженні залежить від обсягу та характеру фактичних даних, якими він володіє.

Після прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення та початку досудового розслідування або винесення постанови про визнання особи потерпілою, вона має право давати показання про обставини вчиненого підозрюваним кримінального правопорушення.

Виклик і допит потерпілого проводяться за правилами, які визначені у ст.ст. 133–139 КПК (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик). Перед початком допиту потерпілий попереджається тільки про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України. Після цього слідчий з'ясовує стосунки між потерпілим і підозрюваним і пропонує потерпілому розповісти про все відоме йому у кримінальному провадженні. Потерпілому забороняється ставити запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (навідні запитання).

Загальні правила проведення допиту потерпілого визначені у ст. 224 КПК, а особливості допиту потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні у ст. 225 КПК та під час судового розгляду по суті кримінального провадження у ст. 353 КПК.

В окремих випадках повні й точні показання потерпілий може надати під час повторного допиту. Це пояснюється тим, що потерпілий неодноразово згадує обставини події кримінального правопорушення, зокрема окремі його деталі, обставини, про які він повідомив під час першого допиту. Тому після першого допиту потерпілому необхідно роз'яснити, що, коли він згадає будь-які обставини, пов'язані з кримінальним правопорушенням, то про

це необхідно терміново повідомити слідчому під час досудового розслідування.

Підстави для проведення повторного допиту:

– зміна процесуального статусу особи на досудовому розслідуванні;

– зміна стадії кримінального провадження;

– передання кримінального провадження від слідчого до слідчого (передання за підслідністю, при об'єднанні двох чи більше кримінальних проваджень в одне провадження чи виділенні в окреме);

– повторний допит як спосіб перевірки алібі;

– повторний допит у разі наявності показань, які суперечать іншим матеріалам кримінального провадження;

– врахування психічного й емоційного стану, який може призвести до ненавмисного спотворення інформації на першому допиті (наприклад, потерпілий одразу після нападу на нього може ненавмисно перекручувати сприйняті події, коли безпосереднє враження від попередніх подій мине, показання допитуваного будуть повними, чіткими);

– виявлення фізичних недоліків, які могли вплинути на об'єктивність показань;

– необхідність застосування технічних засобів для фіксації показань, якщо при першому допиті їх не було використано й є підстави думати, що допитуваний може змінити показання;

– необхідність проведення повторного допиту може бути зумовлена проблемами, що виникли на першому допиті з вини слідчого або через відсутність належної інформації про зв'язок предмета допиту з обставинами кримінального провадження;

– повторний допит може проводитися через обставини, які ускладнювали при першому допиті можливість збирання, дослідження й оцінки доказів через несприятливі метеорологічні та інші умови;

– специфічною формою проведення повторного допиту є одночасний допит двох і більше осіб, проведення якого має чимало спільного з тактикою проведення допиту;

– поширення повторні допити набули при відновленні втрачених матеріалів кримінального провадження, де знову здійснюється процес доказування;

– у багатьох випадках обстановку повторного допиту можна визначити як конфліктну ситуацію, тому необхідно мати на увазі, що до тактики повторного допиту залучається все, що застосовується під час допиту в конфліктній ситуації.

Цілі надання інших доказів під час допиту потерпілого:

– з метою надання допомоги сумлінному допитуваному для згадування забутого;

– задля орієнтації допитуваного у викладенні показань про факти, які цікавлять слідство;

– для деталізації та конкретизації показань допитуваного з метою виключення залежності встановлення істини від обраної ним позиції;

– з метою викриття допитуваного, який надає неправдиві показання;

– для зміни позиції допитуваного, який відмовляється надавати правдиві показання, та формування у нього позиції, спрямованої на дачу повних і правдивих показань.

7.3. Перевірка й оцінка показань свідка та потерпілого у кримінальному провадженні

Особливості перевірки й оцінки показань свідка

Необхідність перевірки й оцінки показань свідка зумовлена тим, що органам досудового розслідування та суду потрібно встановити насамперед достовірність цих показань через доволі високий ризик надання завідомо неправдивих фактичних даних свідком, що стосуються обставин кримінального провадження.

Причини, через які надаються завідомо неправдиві показання, можуть бути різними, зокрема:

– наявність споріднених зв'язків між потерпілим чи підозрюваним, обвинуваченим;

– неприязні стосунки свідка з потерпілим чи підозрюваним, обвинуваченим;

– особиста зацікавленість свідка у вирішенні кримінального провадження, наприклад, у зв'язку із його причетністю до вчинення кримінального правопорушення;

– наявність зовнішнього впливу на свідка, зокрема погрози застосування насильницьких дій з боку підозрюваного, обвинуваченого, або навпаки обіцянка винагороди за давання неправдивих показань.

Тому насамперед для встановлення достовірності та перевірки показань свідка необхідно з'ясувати, які є взаємини свідка з потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим. Наявність таких зв'язків та встановлення зацікавленості свідка не дає нам можливості сумніватися у показаннях таких осіб, оскільки будь-який доказ підлягає подальшій перевірці й оцінці.

Окрім випадків зацікавленості свідка у вирішенні кримінального провадження, що супроводжується наданням завідомо неправдивих показань, у слідчій та судовій практиці поширені випадки, коли свідок не свідомо помиляється через наявність певних чинників, які вплинули на процес його сприйняття події кримінального правопорушення.

Зокрема у науковій літературі виокремлюють об'єктивні (ті, які не залежать від властивостей людини, якості сприйняття та інших психічних процесів, але безпосередньо залежать від навколишнього середовища) й суб'єктивні групи чинників формування показань свідків.

До об'єктивних чинників формування показань доцільно віднести:

- кримінальне правопорушення (вид, характер тощо);
- тривалість сприйняття події кримінального правопорушення;
- складність ситуації, в якій свідок сприймає подію кримінального правопорушення;
- відстань до об'єкта (події), що сприймається;
- характер процесу сприйняття;
- погодні умови, температура повітря;
- характер освітлення під час сприймання події правопорушення;

– маскуванню особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення, своєї зовнішності й дій;

– особливості допиту особи (йдеться про відтворення інформації як складової формування показань) тощо.

До суб'єктивних чинників формування показань свідка необхідно віднести такі:

– стан здоров'я особи;

– особливості психіки особи (зокрема, особливості пізнавальних, емоційних, вольових процесів і станів, а також психічні властивості особистості);

– соціальний статус особи;

– відносини з учасниками сприйнятої злочинної події;

– внутрішнє ставлення до сприйнятої події, окремих його обставин тощо¹.

Особливої перевірки показань свідка потребують показання з чужих слів, які в науці розглядаються як похідний вид доказів. Здійснюється така перевірка шляхом допитів тих осіб або дослідження документів, на які вказав свідок у своїх показаннях. У разі неможливості встановлення першоджерела, такі показання братися до уваги не можуть, окрім випадків, передбачених ст. 97 КПК.

Для правильної оцінки показань свідка, їх необхідно зіставити і між собою, і з іншими доказами, що є у кримінальному провадженні. В результаті проведення таких дій можна встановити, що ті чи інші фактичні дані, що містяться в показаннях свідка, суперечать одне одному, взаємовиключають одне одного, логічно суперечать між собою.

Ці ж самі наслідки можуть настати і в разі зіставлення показань свідка з іншими доказами у кримінальному провадженні. Ними можуть бути показання інших осіб, речові докази, протоколи слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, документи, висновки експертиз та документи у кримінальному провадженні.

---

¹ Мазур М. Р. Особливості формування показань свідка в кримінальному провадженні / М. Р. Мазур // Науково-інформаційний вісник. – 2015. – № 12. – С. 141–147.

Встановивши в ході зіставлення показань свідка з іншими доказами суперечності, доцільно з'ясувати причину цього, оскільки без установлення такого факту не можливо правильно оцінити показання свідка та відповідно визначити їх значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Оцінка показань свідка як й інших доказів пов'язана із їх перевіркою. Не перевіривши доказ, ні слідчий, ні прокурор, ні суд не можуть їх включати в обґрунтування під час прийняття процесуальних рішень.

Особливості перевірки й оцінки показань потерпілого

Знання особливостей процесу формування показань потерпілого є важливим для перевірки й оцінки його показань. Основна відмінність процесу формування показань потерпілого від інших видів показань, що дає змогу виокремити його специфіку, полягає в тому, що формування цих показань визначається обставинами події вчиненого кримінального правопорушення. Особливості обставин події безпосередньо відображені у кількісному наборі, характері й інтенсивності дії об'єктивних і суб'єктивних чинників, що детермінують процес формування показань. Процес формування показань потерпілого як безпосереднього учасника події кримінального правопорушення, будучи відображенням подій конкретного просторово-часового відрізка, не може бути відокремлений від ситуації злочинного посягання, події й обстановки, що йому передують і наслідкам після кримінального правопорушення. З'ясування особливостей ситуації злочинного посягання, об'єктивних і суб'єктивних чинників, що детермінують процес формування показань потерпілого, дає змогу адаптувати дані про загальнопсихологічні закономірності сприйняття для потреб криміналістичної тактики і виокремити особливості тактики допиту потерпілого. Тактичні прийоми допиту потерпілого розробляються не тільки на підставі положень досвіду слідчої, судової й експертної практики, але і на даних інших наук: логіки, інформатики, кібернетики, теорії ігор й насамперед даних психології.

Щоб потерпілий міг повідомити повні та достовірні відомості про подію кримінального правопорушення, він повинен:

– точно і повно сприйняти їх органами чуття (слухом, зором тощо);

- запам'ятати сприйняте, утримати у своїй пам'яті;
- згадати;
- упізнати і правильно відтворити.

Повнота й точність сприйняття потерпілого залежать від двох основних чинників: об'єктивних умов формування показань та суб'єктивних закономірностей і чинників сприйняття.

Об'єктивні умови формування показань потерпілого. До об'єктивних умов формування показань належать умови сприйняття події кримінального правопорушення, які не залежать від свідомості та волі потерпілого. Це зовнішні характеристики події кримінального правопорушення й умови навколишнього середовища. Традиційно до них належать і закономірності функціонування аналізаторів людини, їх характеристики.

До об'єктивних умов, що утворюють ситуацію учинення діяння і формування показань, належать:

- тривалість періоду, протягом якого відбувається сприйняття ситуації події кримінального правопорушення (довгострокове сприйняття, короткочасне сприйняття);
- складність ситуації, в якій сприймається процес кримінального правопорушення (проста, складна);
- інтенсивність сприймаючої події;
- відстань до сприйманої події або об'єкта;
- характер сприйманого процесу (динамічний, статичний);
- температура навколишнього середовища;
- метеорологічні явища, що супроводжують процес сприйняття;
- характер освітлення під час сприйняття події (нормальне, недостатнє);
- маскуванню підозрюваним своєї зовнішності та дій (голос, одяг, хода тощо).

Процес формування показань розпочинається з відчуття і сприйняття, основу котрих становить діяльність органів чуття, які в психофізіології називають аналізаторами.

Сприйняття – цілісне відображення предметів, явищ, ситуацій і подій в їх чуттєво доступних часових і просторових зв'язках і відношеннях. Сприйняття є динамічним процесом і пов'язане з розумінням та осмисленням предметів й явищ. Основою сприй-

няття є обстеження об'єкта та побудова його образу, тобто встановлення відносин між частинами і властивостями об'єкта сприйняття.

Сприйняття може бути поділено на види за різними підставами:

– за модальністю рецепторів: звукові, зорові, слухові, дотикові, сприйняття простору, сприйняття часу;

– за специфікою сприйманого об'єкта: величини і форми об'єкта, сприйняття людини людиною, сприйняття мови;

– за рівнем участі волі в процесі сприйняття: мимовільне сприйняття, довільне сприйняття.

Суб'єктивні умови формування показань потерпілого на основі їх залежності від ситуації кримінального правопорушення й особистості потерпілого можна поділити на дві групи:

– суб'єктивні умови, в основі яких є психічні закономірності. Це вияв загальних закономірностей сприйняття, уваги, пам'яті та мислення, характерних будь-якій людині, а не специфічні вияви закономірностей психіки конкретного потерпілого;

– суб'єктивні умови, що залежать від ситуації, тобто умови, що є ситуативними і безпосередньо залежать від ситуації конкретного посягання на потерпілого, його родичів, його майно тощо й особистісних особливостей конкретного потерпілого. Очевидно, що ситуативний характер формування показань пов'язаний зі специфікою вияву в тій чи іншій ситуації особистісних властивостей потерпілого (наприклад, емоційна стійкість, сприйнятливність до болю тощо).

До особистісних суб'єктивних чинників формування показань потерпілого можна віднести:

– вплив емоцій на формування показань потерпілого;

– вплив алкогольного і наркотичного сп'яніння на формування показань потерпілого;

– вплив болю, хворобливих станів і нервових розладів на формування показань потерпілого.

Стосовно оцінки показань потерпілого, то вона є схожою на оцінку показань свідка, але із урахуванням особливостей формувань цих показань для потерпілого.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття «показання свідка».
2. Що є предметом показань свідка?
3. Які особливості формування показань свідка?
4. Назвіть особливості перевірки показань свідка.
5. Вкажіть особливості оцінки показань свідка.
6. Дайте визначення поняття «показання потерпілого».
7. Що є предметом показань потерпілого?
8. Назвіть особливості формування показань потерпілого.
9. Які чинники впливають на формування показань потерпілого?
10. Вкажіть особливості перевірки показань потерпілого.
11. Які особливості оцінки показань потерпілого?

Рекомендована література

1. Ващук О. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні / О. Ващук // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. – 2016. – Vol. 3. – Iss. 6. – С. 258–262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2016_3_6_40
2. Ващук О. П. Складові емоційного стану потерпілого та їх вплив на його показання / О. П. Ващук // *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. – 2015. – Т. 16. – С. 335–341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npronyua_2015_16_36
3. Гловюк І. Депонування показань свідка, потерпілого за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. / І. Гловюк // *Юридичний вісник*. – 2014. – № 6. – С. 274–281 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_6_48
4. Дехтяр О. Г. Межі використання показань свідка, потерпілого як похідного доказу судом першої інстанції / О. Г. Дехтяр // *Європейські перспективи*. – 2013. – № 7. – С. 85–89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_7_17
5. Колесник І. А. Тактика нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків / І. А. Колесник // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. – 2010. – Вип. 10. – С. 113–118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2010_10_20
6. Колеснікова І. А. Причини виникнення добросовісних помилок у показаннях потерпілих / І. А. Колеснікова // *Теорія та практика судової експер-*

тизи і криміналістики. – 2015. – Вип. 15. – С. 105–113 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpek_2015_15_16

7. Колеснікова І. А. Проблеми виникнення ілюзій у показаннях потерпілих під час сприйняття події злочину / І. А. Колеснікова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право. – 2015. – Вип. 20. – С. 181–184 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2015_20_44

8. Лозинська Ю. І. Стан наукової розробки питань достовірності показань свідка та засобів її з'ясування в кримінальному провадженні / Ю. І. Лозинська // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2017. – Вип. 1. – С. 245–254 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2017_1_29

9. Мазур М. Р. Особливості формування показань свідка в кримінальному провадженні / М. Р. Мазур // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. – 2015. – № 12. – С. 141–147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2015_12_22

10. Сольонова О. О. Оцінка показань потерпілого під час досудового розслідування / О. О. Сольонова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2016. – Вип. 3 (2). – С. 129–132 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_3\(2\)_33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_3(2)_33)

11. Якимовський Л. Л. Особливості суб'єктивних ознак завідомо неправдивого показання свідка / Л. Л. Якимовський // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 1097–1102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

ТЕМА
8

**ПОКАЗАННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО
Й ОБВИНУВАЧЕНОГО
ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ**

- 8.1. Показання підозрюваного в кримінальному провадженні*
- 8.2. Показання обвинуваченого в кримінальному провадженні*
- 8.3. Перевірка й оцінка показань підозрюваного та обвинуваченого*

**8.1. Показання підозрюваного
в кримінальному провадженні**

З'ясовуючи поняття показань підозрюваного й обвинуваченого як джерел доказів у кримінальному судочинстві, потрібно брати до уваги надбання теорії науки кримінального процесу та криміналістики і норм кримінального процесуального законодавства України – положення стосовно окремих його інститутів, її змістовних складових й ознак кримінального провадження. Ми розглянемо такі із них:

- зміст поняття «підозрюваний» та «обвинувачений» у кримінальному провадженні;
- їх процесуальний статус;
- умови процесуального характеру, які визначають можливість визнання показань джерелами доказів у конкретному кримінальному провадженні;
- обставини, котрі враховують під час оцінки показань підозрюваного й обвинуваченого в ході кримінального процесуального доказування.

У ст. 95 КПК зазначено, що показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Аналізуючи цю норму Закону і виходячи з усталеного розуміння поняття «відомості», можна зробити висновок, що показання – це певні факти, дані про кого-, що-небудь-, відомості¹. А враховуючи положення ст. 84 КПК щодо відомостей як показань, то слід мати на увазі, що в межах кримінального провадження такими відомостями повинні бути фактичні дані, котрі стосуватимуться предмета доказування (ст. 91 КПК) й інших обставин, котрі мають значення для правильного вирішення кримінального провадження або є обов'язковими для встановлення, зважаючи на особливий характер самого кримінального провадження (кримінальні провадження щодо: окремої категорії осіб; неповнолітніх; застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру тощо).

Показання обов'язково отримуються під час проведення процесуальної дії – допиту. Загальні правила та порядок проведення допиту в кримінальному провадженні передбачені: на стадії досудового розслідування ст. 224 КПК; на стадії судового розгляду – ст. 351 КПК, з обов'язковим врахуванням положень ст. 23 КПК². Зауважуючи на положення вказаних норм КПК, можемо зробити висновок, що Закон передбачає отримання показання підозрюваного в усній чи письмовій формі, а обвинуваченого лише в усній формі.

Отже, показання підозрюваного й обвинуваченого – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час проведення допиту підозрюваним на стадії досудового розслідування, а обвинуваченим усно на стадії судового розгляду стосовно відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для правильного вирішення цього кримінального провадження.

---

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – С. 176.

² Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Р. І. Благуті та Є. В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – С. 53–94.

Отже, *показання підозрюваного* – це відомості, повідомлені ним на допиті, що проведений під час досудового розслідування відповідно до вимог ст. 224 КПК, про обставини розслідуваного кримінального правопорушення, які підлягають обов'язковому встановленню або мають значення для правильного його вирішення.

Для з'ясування *змісту* показань підозрюваного потрібно встановити його процесуальний статус.

Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 КПК, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень – ч. 1 ст. 42 КПК.

Отже, набуття особою статусу підозрюваного можливе лише у таких випадках:

- особі повідомлено про підозру в порядку ст.ст. 276–279 КПК;

- особу затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення у порядку, передбаченому ст.ст. 207–211 КПК;

- особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак немає фізичної можливості їй вручити таке повідомлення через невстановлення місця перебування цієї особи й слідчий вжив усіх заходів, передбачених КПК, для його встановлення.

У кожному з вказаних випадків особа набуває комплекс прав та обов'язків. Так, згідно з ч. 3 ст. 42 КПК, підозрюваний має право:

- знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;

- бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК, а також отримати їх роз'яснення;

- на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави

у випадках, передбачених КПК, та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;

- не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;

- давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;

- вимагати перевірки обґрунтованості затримання;

- у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями ст. 213 КПК;

- збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;

- брати участь у проведенні процесуальних дій;

- під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

- застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

- заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

- заявляти відводи;

- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК;

- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК;

– вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

– користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

А, згідно з ч. 7 ст. 42 КПК, підозрюваний зобов'язаний:

– прибувати за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб;

– виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

– підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді.

З огляду на зазначені підстави й умови набуття статусу підозрюваного та зміст комплексу процесуальних прав і обов'язків, а також змістовно-предметну спрямованість процесу доказування в кримінальному провадженні (обставини, передбачені для з'ясування ст. 91 КПК, а також індивідуальні особливості предмета доказування в конкретному кримінальному провадженні), можна визначити зміст його показань.

Так, підозрюваного можна допитати про:

– обставини вчиненого кримінального правопорушення;

– фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, зокрема зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент його допиту;

– вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

– наявність чи відсутність обставин, котрі можуть впливати на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення;

– наявність чи відсутність обставин, котрі можуть пом'якшувати чи обтяжувати покарання в майбутньому (під час вирішення кримінального провадження по суті);

– обставини, які не передбачають кримінальної відповідальності або є підставою закриття кримінального провадження;

– відомості, котрі можуть підтверджувати чи спростовувати обставини, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

– інші обставини, котрі мають значення для правильного вирішення кримінального провадження (наявність невідомих для органів досудового розслідування на момент допиту підозрюваного інших осіб, котрі могли вчиняти це кримінальне правопорушення або мати опосередковане відношення щодо його вчинення);

– обставини, котрі дають змогу з'ясувати мотиви та мету вчинення кримінального правопорушення, форму вини.

Що стосується такої підстави набуття статусу підозрюваного, як «особу затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення», то в цьому випадку є специфічний предмет допиту такої особи, а водночас і зміст його показань.

Таку особу допитують про обставини її затримання при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, чи про обставини її затримання безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безпосереднього переслідування такої особи. Це зумовлено специфікою обмеження у відомостях причетності особи до вчинення кримінального правопорушення. Предмет допиту підозрюваного в цьому випадку стосуватиметься обставин затримання особи, факту й обставин перебування особи на місці його вчинення, мети та підстав втечі з місця події і з'ясування цих обставин у контексті обставин, що підлягають доказуванню у вказаному кримінальному провадженні.

Наступним елементом кримінального провадження, котрий має вплив на визначення змісту показань підозрюваного, є зміст

тих процесуальних документів, котрі є підставою для визнання особи підозрюваною в цьому кримінальному провадженні. Такими документами є: 1) протокол затримання (зокрема і зміст рапорту уповноваженого працівника, котрий здійснив безпосереднє затримання підозрюваного, і зміст показань осіб, які затримували підозрюваного); 2) повідомлення про підозру; 3) клопотання про застосування запобіжного заходу після затримання особи без ухвали про дозвіл на затримання. Такі документи встановлюють переважно зміст тих обставин, про які також може бути допитаний підозрюваний. Окрім зазначених, до таких обставин можуть бути віднесені:

- обставини, що повідомили особи, котрі здійснювали затримання підозрюваного;

- обставини про факт наявності чи утворення слідів на тілі, одязі чи місці події, що вказують на підозрюваного як особу, котра вчинила кримінальне правопорушення;

- причини та мотиви переховування від органів досудового розслідування та/або суду;

- причини і мотиви щодо знищення, переховування або спотворення будь-яких із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;

- обставини чи умови, які підтверджують або спростовують факт і можливість незаконного впливу на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;

- факти й обставини перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином;

- факти й обставини вчинення іншого кримінального правопорушення чи продовження вчинення кримінального правопорушення, в якому особу підозрюють.

На зміст показань підозрюваного має також безпосередній вплив комплекс його прав та обов'язків, а саме те, що давати показання – це право підозрюваного, а не його обов'язок. Підозрюваний може давати як завідомо неправдиві показання, свідомо не давати показання чи пояснення стосовно окремих фактів й обставин, або й зовсім відмовитись давати показання. Це пов'язано з свободою вибору лінії захисту в кримінальному провадженні, що гарантується вимогами закону щодо засад кримінального провадження (заса-

ди презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини – ст. 17 КПК; свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї – ст. 18 КПК; забезпечення права на захист – ст. 20 КПК тощо).

Показання підозрюваного є і джерелом доказів, згідно з ч. 2 ст. 84 КПК, і засобом захисту його прав та законних інтересів. Підозрюваний вправі, а не зобов'язаний давати показання. Законом не передбачено його відповідальності за дачу завідомо неправдивих показань, що зумовлює особливості тактики проведення допиту та ставлення до оцінки таких показань.

Чіткого визначення показань підозрюваного в КПК не сформульовано, очевидно він визначається змістом того документа, котрим підозрюваний вводиться в процес провадження¹. Тобто в кожному конкретному кримінальному провадженні потрібно виходити з обсягу того доказового матеріалу, котрий має слідчий, – у випадку вирішення питання про затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, наявних перевірених доказів по факту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення у порядку ст.ст. 208, 209 КПК, а також у разі оголошення особи про підозру, котрі є в основі такого рішення.

Підозрюваний повідомляється, в чому він підозрюється, така підозра за своєю природою обґрунтована та сформульована не так чітко, як обвинувачення. Дані, на основі яких виникає й формується підозра, отримуються в процесі доказування на стадії досудового розслідування і в тому обсязі, який наявний на цьому етапі провадження. Такий обсяг повинен бути достатнім. Достатність формується на основі внутрішнього переконання слідчого та встановлених обставин вчинення кримінального правопорушення у конкретному кримінальному провадженні. Тому можна стверджувати, що вони є лише ймовірними, неповними відомостями про кримінальне правопорушення й особу, котра його вчинила. З огляду на це, й показання підозрюваного не можуть мати у всіх випадках деталізований чи вичерпний вигляд.

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – С. 286.

Потрібно пам'ятати, що поняття «підозрюваний» є ширшим за своїм значенням від поняття «обвинувачений» у кримінальному провадженні, адже будь-який обвинувачений є підозрюваним, але не кожен підозрюваний стає обвинуваченим, лише та особа, стосовно якої обвинувальний акт переданий до суду стає таким¹. У ході досудового розслідування одного і того ж кримінального правопорушення може бути декілька різних підозрюваних, а на завершальному етапі цієї стадії залишиться лише один.

8.2. Показання обвинуваченого в кримінальному провадженні

Аналізуючи норми кримінального процесуального законодавства, а саме ст. 351 КПК, можна зробити висновок, що *показання обвинуваченого* – це зафіксоване у журналі судового засідання усне повідомлення про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також по суті пред'явленого особі обвинувачення.

У теорії науки кримінального процесу зміст показань обвинуваченого в кримінальному провадженні також визначається не однаково. Приміром, існує бачення, що показання обвинуваченого – це повідомлення, зроблене в порядку процесуального закону особою стосовно інкримінованого кримінального правопорушення та всіх інших відомих йому обставин події й доказів, що є у провадженні², або повідомлення особою фактичних даних щодо кримінального правопорушення, у якому обвинувачується особа, інших відомих їй обставин кримінального провадження, зроблене під час допиту у встановленому законом порядку³.

---

¹ Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2-х т. / М. С. Строгович. – М., 1968. – Т. 1. – С. 233.

² Ляш А. О. Докази і доказування у кримінальному судочинстві / А. О. Ляш, С. М. Стахівський; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – К.: Університет «Україна», 2006. – С. 40.

³ Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под. ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М.: Юридическая литература, 1969. – С. 583.

Розбіжності у визначенні змісту поняття показань обвинуваченого вимагають виокремлення характерних йому ознак, котрі б розкривали зміст цього поняття та відмежовували його від споріднених понять, зокрема від змісту інституту «показання підозрюваного». З огляду на аналіз норм КПК України й наукових позицій, можна виокремити такі характерні особливості змісту поняття показань обвинуваченого, що впливають із його внутрішньої природи. Такими іманентними ознаками є:

- показання обвинуваченого отримуються усно, керуючись ч.1 ст. 23 КПК;

- суб'єктом показань є особа, обвинувальний акт стосовно якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК;

- показання обвинуваченого формуються під впливом процесуального статусу особи, котра їх дає, – під впливом комплексу прав та обов'язків, передбачених КПК;

- предмет показань обвинуваченого визначаються ч. 1 ст. 351 КПК й є відомостями щодо кримінального провадження;

- показання обвинуваченого надаються у відповідному порядку ним особисто та добровільно під час судового засідання в кримінальному провадженні.

Отже, керуючись засадою безпосередності дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК), суд досліджує докази безпосередньо, а показання учасників кримінального провадження отримує усно. Цим положенням визначається форма показань обвинуваченого як джерела доказів у кримінальному провадженні, а також обставини, котрі впливають на допустимість таких відомостей, як доказів у ньому, мається на увазі, що порушення цього правила тягтиме і порушення процедури (порядку) отримання доказів у кримінальному провадженні, що може бути підставою визнання показань обвинуваченого не в усній формі як недопустимого доказу (ч. 2 ст. 86 КПК). Стосовно форми показань обвинуваченого в наукових дослідженнях закономірно виникають думки щодо безумовності такої форми¹. Можуть виникати випадки можливості

---

¹ Острійчук О. П. Показання обвинуваченого як окремий вид процесуального джерела доказів в кримінальному провадженні / О. П. Острійчук // Актуальні проблеми держави та права. – 2013. – № 2. – С. 322.

дачі показань обвинуваченого не в усній формі під час судового засідання: наявних фізичних вад в особи обвинуваченого, що не дають змоги йому давати показання усно. Це можливо в таких випадках: коли особа має фізичні вади, які не дозволяють їй розмовляти взагалі (глухонімі, особи, в яких є фізичні вади з порушенням органів, за допомогою котрих здійснюється мовлення, тощо): коли особи тимчасово не можуть давати показання усно через тимчасові фізичні ушкодження або стан здоров'я (хвороба, травма чи отримане фізичну ушкодження під час кримінального провадження, затримання особи тощо). В першому випадку показання даються особою за допомогою мовою жестів, тобто мовою, в якій букви позначені певними видами жестів рук. Дача показань обвинуваченим у такому випадку не виходить за межі розуміння усності в кримінальному провадженні. Потрібно лише пам'ятати, що мова жестів в цьому випадку підпадає під поняття мови, якою володіє обвинувачений, і яка є відмінною від мови, котрою здійснюється кримінальне провадження, а отже необхідною є обов'язкова участь перекладача (в цьому випадку сурдоперекладача) в судовому засіданні. А також, у вказаному випадку обов'язковою є участь захисника в такому кримінальному провадженні, на підставі п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК. Що ж стосується випадків тимчасової втрати можливості давати показання усно, то, на жаль, прямої норми для вирішення такого питання у законі немає. Оскільки неможливість давати показання усно є тимчасовою, то суд повинен: отримати підтвердження від медичних установ про таких факт, з'ясувати строк протяжності підстав і прийняти рішення про перенесення судового засідання. Якщо ж суд дійде висновку, що перенесення судового засідання може зашкодити правильному вирішенню провадження, то він повинен вжити заходів для забезпечення права обвинуваченого на захист і розглянути провадження по суті.

Наступним із зазначених елементів змісту показань обвинуваченого є суб'єктність. Давати показання обвинуваченого може лише особа, котра набула статусу обвинуваченого. Порядок набуття статусу обвинуваченого передбачено у ч. 2 ст. 42 та ст. 291 КПК. Аналізуючи їх зміст, можна зробити висновок, що особа набуває статусу обвинуваченого чи змінює статус підозрюваного на обвинуваченого з моменту затвердження обвинувального акта прокуро-

ром чи складенням такого акта прокурором і направлення його разом із додатками до суду. Моментом направлення обвинувально-го акта до суду буде підписання прокурором супровідного листа про направлення відповідних документів до суду. Надалі особа, стосовно якої і був складений обвинувальний акт, набуває статусу обвинуваченого. До вказаних дій особа має статус підозрюваного на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні.

Окрім тих прав, котрі збігаються у підозрюваного й обвинуваченого, і про які зазначалось, обвинувачений також має право:

- брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

- збирати та подавати суду докази;

- висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;

- виступати в судових дебатах;

- ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;

- оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення й ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення;

- отримувати роз'яснення щодо порядку підготовки та використання досудової доповіді, відмовлятися від участі у підготовці досудової доповіді;

- брати участь у підготовці досудової доповіді, надавати представнику персоналу органу пробації інформацію, необхідну для підготовки такої доповіді, ознайомлюватися з текстом досудової доповіді, подавати свої зауваження й уточнення (ч. 4 ст. 42 КПК).

В окремих випадках обвинувачений (утім як і підозрюваний) мають й інші права, зокрема це стосується іноземців, котрі тримаються під вартою. За таких умов вони набувають додаткового права – на зустріч із представником дипломатичної чи консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення (ч. 5 ст. 42 КПК).

Підозрюваному, обвинуваченому вручається пам'ятка про його процесуальні права й обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення, – ч. 8 ст. 42 КПК, – пам'ятка про процесуальні права обвинуваченому вручається під його особистий підпис. Оскільки ознайомлення обвинуваченого з його процесуальними правами й обов'язками є дією процесуальною, дією, котра є однією з обов'язкових вимог до виконання уповноваженими суб'єктами для дотримання засади забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, то про це складається протокол. Власне, підпис обвинуваченого у протоколі й є підтвердженням про ознайомлення останнього з його процесуальними правами та обов'язками в кримінальному провадженні.

У разі неможливості підписання обвинуваченим протоколу через наявну фізичну ваду або з інших причин, що не дають змоги йому фактично поставити свій особистий підпис на документі, то ознайомлення з правами та обов'язками обвинуваченого здійснюється у присутності його законного захисника, який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписати обвинуваченим – ч. 5 ст. 104 КПК.

Якщо про такі наявні фізичні вади обвинуваченого було відомо на стадії досудового розслідування, то слідчий чи прокурор зобов'язані були забезпечити обов'язкову участь захисника в цьому кримінальному провадженні ще до складання обвинувального акта та направлення його до суду. Такі дії слідчий чи прокурор повинні були вчинити на підставі п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК, у порядку, передбаченому ст. 49 КПК.

А, якщо обвинувачений відмовляється від підписання протоколу про ознайомлення його з процесуальними правами й обов'язками, хоч і має фізичну змогу підписати такий протокол, то про це зазначається у протоколі. У ч. 6 ст. 104 КПК передбачено надання можливості такій особі дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання і такі пояснення підлягають занесенню до протоколу. Факт відмови від підписання обвинуваченим повинен бути підтвердженим підписом його захисника, а в разі його відсутності – підписами понятьх.

Предмет показань обвинуваченого визначається насамперед змістом обвинувачення, зокрема процесуального документа – обвинувального акта. В судовому засіданні розглядається обвинувачення, яке попередньо визначене прокурором й узгоджене судом за змістом і межами. Закон визначає, що судовий розгляд проводиться стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта – ч. 1 ст. 337 КПК.

Зі змісту цієї норми випливає декілька важливих моментів, що впливають на зміст предмета показань обвинуваченого. Судовий розгляд повинен бути проведений у межах змісту обвинувального акта, котрий, своєю чергою, повинен містити чіткі та однозначні відомості про фактичні обставини кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, – пп. 5–7 ч. 2 ст. 291 КПК. Згідно з п. 5 ч. 3 ст. 314 КПК, на підставі обвинувального акта у підготовчому судовому засіданні суд приймає рішення про призначення судового розгляду.

Отже, КПК, визначаючи межі судового розгляду, орієнтує суд на конкретну цілеспрямовану діяльність, а обвинуваченому гарантує, що він не буде засуджений за злочин, який йому до цього не ставився у вину, що є істотною гарантією права обвинуваченого на захист, визначаючи опосередковано межі питань, котрі можуть входити до дослідження в судовому засіданні в ході його допиту. Адже в ході судового розгляду кримінального провадження суд не наділений правом змінити висунуте стосовно особи обвинувачення. Суд не вправі під час судового провадження у будь-який спосіб поставити питання про внесення змін прокурором до обвинувачення. Така заборона впливає із засади змагальності сторін як конституційної засади (п. 4 ч. 2 ст. 129 Конституції України) – розмежування у кримінальному провадженні функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи, а також заборону виконання цих функцій у кримінальному судочинстві одним і тим же суб'єктом процесуаль-

ної діяльності. Суд, дотримуючись правил допиту обвинуваченого (ст. 351 КПК), не може виходити за межі пред'явленого обвинувачення, не може дозволити цього й іншим сторонам судового розгляду – стороні обвинувачення і стороні захисту, це також визначає і межі обставин, про які допитуватимуть обвинуваченого.

Виходити за межі можна лише у випадках, водночас змінивши обсяг чи зміст обставин, що входять до предмета показань обвинуваченого:

– прокурор як сторона обвинувачення змінив обвинувачення, висунув додаткове обвинувачення, відмовився від підтримання державного обвинувачення – ч. 2 ст. 337 КПК;

– суд може вийти за межі обвинувачення з метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини й її основоположних свобод, і лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовної котрої здійснюється провадження, – ч. 3 ст. 337 КПК.

Недодержання положень ст. 337 КПК щодо меж судового розгляду може бути визнано істотним порушенням кримінального процесуального закону і стати підставою для скасування вироку судом в апеляційній інстанції.

Окрім обставин, котрі є основою конкретного обвинувального акта, до предмета показань обвинуваченого входять також і інші обставини, котрі є об'єктом предмета доказування в цьому кримінальному провадженні.

Зміст показань обвинуваченого визначаються, по перше, необхідністю захищатись від обвинувачень у вчиненні кримінального правопорушення, тому основу показань обвинуваченого становлять пояснення з відповідних питань; по друге, презумпція невинуватості, згідно з якою на обвинувачення не може бути покладено обов'язок доказування своєї невинуватості у вчиненні кримінального правопорушення.

Тому за бажанням обвинуваченого він може вийти за межі предмета допиту обвинуваченого, який формується для сторони обвинувачення та суду змістом обвинувального акта, про що зазначалось. Обвинувачений може давати показання про обставини, що передували кримінальному правопорушенню, про відносини

з потерпілим, свідками іншими обвинуваченим тощо. Тобто про будь-які обставини, котрі, на його думку, мають вплив на правильність вирішення кримінального провадження. Обвинувачений здійснює свій захист не тільки шляхом повідомлення певних даних, що стосуються обставин кримінального правопорушення, а й за допомогою пояснень цих фактів¹.

Окрім форми показань обвинуваченого, закон визначає і порядок отримання показань обвинуваченого. Застосування належної процедури є завдання кримінального провадження щодо дотримання прав та свобод учасників кримінального провадження і винесення справедливого рішення у кожному кримінальному провадженні. У ст. 351 КПК встановлено порядок допиту обвинуваченого, згідно з яким допит обвинуваченого розпочинається з пропозиції головуючого дати показання щодо кримінального провадження, опісля обвинуваченого спершу допитує прокурор, а далі захисник. Після цього обвинуваченому можуть бути поставлені запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем і відповідачем, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим і суддями. Крім того, головуючий має право протягом усього допиту ставити запитання обвинуваченому для уточнення та доповнення його змісту. В положеннях цієї статті є відмінність допиту на судовому засіданні і під час досудового розслідування, яка полягає у кількості учасників допиту. Численно збільшується така кількість осіб, котрі, беручи участь в судовому засіданні, можуть допитувати обвинуваченого. Водночас збільшується різносторонність запитань, їх формулювання, інформаційний об'єкт, що має безпосередній вплив на обсяг предмета показань обвинуваченого.

Обвинувачений, як і підозрюваний, не зобов'язаний давати показання, адже це його право. Він управі взагалі відмовитись від дачі показань, а може відмовитись від відповіді на окремі запитання або частину запитання.

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – С. 285.

Як різновиди показань обвинуваченого розрізняють:

- повне або часткове визнання вини;
- повне чи часткове заперечення вини;
- самообмову;
- обмову;
- алібі.

Повне або часткове визнання вини – це показання обвинуваченого, в якому він визнає себе винуватим у вчиненні кримінального правопорушення та повідомляє під час допиту в порядку ст. 351 КПК про обставини його вчинення.

Повне чи часткове заперечення вини – це показання обвинуваченого, в яких він не визнає себе винуватим у вчиненні кримінального правопорушення та повідомляє під час допиту в порядку ст. 351 КПК про обставини, що встановлюють його невинуватість, спростовує докази, на яких ґрунтується обвинувачення.

Визнання чи заперечення винуватості можуть мати характер і фактичного ствердження, і підкріплюватись показаннями, поясненнями із повідомленням обставин та фактів, котрі підтверджують ставлення обвинуваченого до інкримінованого йому діяння.

Самообмовою є такі показання обвинуваченого, в яких він визнає себе винним у вчиненні кримінального правопорушення, якого насправді не скоював. Самообмова є і тоді, коли обвинувачений бере тільки на себе вину за вчинене групове кримінальне правопорушення або перебільшує свою роль у вчиненні кримінального правопорушення.

Мотивами самообмови може бути прагнення обвинуваченого понести покарання за менш тяжке кримінальне правопорушення, ніж учинений, або ж звільнити від кримінальної відповідальності інших осіб, які насправді вчинили кримінальне правопорушення, тощо.

Обмова – це такі показання обвинуваченого, в яких він неправдиво викриває інших осіб у вчиненні кримінального правопорушення, яке йому інкримінується.

Алібі – це вид показань обвинуваченого про те, що він не міг вчинити кримінальне правопорушення, оскільки в момент його вчинення перебував в іншому місці.

8.3. Перевірка й оцінка показань підозрюваного та обвинуваченого

Прийняття будь-якого процесуального рішення, насамперед такого, як постановлення вироку є можливим лише на підставі наявності достатньої кількості доказів, що підтверджують відповідні ознаки та факти в конкретному кримінальному провадженні. Така сукупність фактичних даних формується в процесі кримінально-процесуального доказування. На стадії досудового розслідування – шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, а на стадії судового розгляду – за допомогою виконання судових дій під час розгляду справи по суті. Прийняття рішення на основі наявних даних є неможливим без їх відповідної перевірки та оцінки. Це стосується і показань підозрюваного та обвинуваченого.

Перевірка показань підозрюваного й обвинуваченого має певні особливості. Відомості, що містяться в показаннях підозрюваного, можуть бути доказами тоді, коли вони стосуються предмета доказування в конкретному кримінальному провадженні. Такими відомостями можуть бути і визнання того факту, що кримінальне правопорушення було вчинене саме ним, і бути прямим доказом. А також визнання факту перебування на місці вчинення кримінального правопорушення, визнання та пояснення обставин, під час яких на нього, його одяг потрапили сліди вчинення кримінального правопорушення, хоча факту вчинення його підозрюваний не визнає. В такому випадку можуть бути отримані непрямі докази винуватості підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення. Такі обставини необхідно враховувати під час обрання тактики перевірки показань підозрюваного в ході досудового розслідування.

Так, якщо підозрюваний визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, то потрібно врахувати те, що саме він може у своїх показаннях докладно розповісти про вчинене кримінальне правопорушення, про співучасників тощо, оскільки йому відомі обставини готування до вчинення, обставини вчинення кримінального правопорушення. На такий факт доцільно звертати уваги і під час перевірки показань обвинуваченого в судовому

засіданні. Визнання винуватості підозрюваним чи обвинуваченим у будь-якій формі безумовно є доказами, але лише цих показань є недостатньо для вирішення питання про його винуватість, адже для цього потрібна система доказів. Така система утворюється при перевірці показань підозрюваного й обвинуваченого шляхом виявлення, фіксації та перевірки інших доказів у кримінальному провадженні.

Під час оцінки показань підозрюваного й обвинуваченого потрібно враховувати його особисту заінтересованість у результатах кримінального провадження, що може впливати на їх достовірність. Адже їх показання використовуються, як зазначалося, для захисту своїх інтересів і тому можуть містити, крім фактичних даних, також думки, припущення, недостовірні дані або неповні дані. Останні можуть і не мати доказового значення, але можуть слугувати підставою для висунення версій про наявність обставин, котрі пом'якшують чи обтяжують його відповідальність, а також виокремлення тих фактів та обставин, котрі потрібно перевірити, спростувати чи навпаки підтвердити органами, які мають обов'язок доказування у кримінальному провадженні.

Навіть у разі отримання показань, котрі є неправдивими, слідчий, прокурор на стадії досудового розслідування, а суд у судовому засіданні повинні належно їх зафіксувати, перевірити та оцінити, що впливає із завдань кримінального провадження – повноти, всебічності та неупередженості встановлення обставин кримінального правопорушення. Висновок про неправдивість показань підозрюваного чи обвинуваченого може бути зроблений на підставі достатньої кількості інших доказів, які підтверджують протилежне, тобто спростовують показання, дані підозрюваним та обвинуваченим. Потрібно враховувати те, що міркування, умовиводи, які висловлюються підозрюваним чи обвинуваченим, доказового значення не мають, а їх показання – це доказ, котрий підлягає перевірці разом із іншими доказами. Отже, доцільно зважати на ту особливість, що обвинувачений не зобов'язаний підтверджувати свої показання або спростовувати контраргументи, наявні в матеріалах кримінального провадження, така ситуація зумовлена вимогами засади презумпції невинуватості. Якщо доводи, висунуті обвинуваченим чи підозрюваним, не спростовані, потрібно керуватись пра-

вилом про тлумачення сумнівів щодо доведеності вини на користь обвинуваченого (ст. 62 Конституції України).

Особливими є оцінка та перевірка показань обвинуваченого у разі зміни таких показань. Тобто показання, котрі давались підозрюваним на стадії досудового розслідування, і показання, які дає обвинувачений на стадії судового розгляду (коли підозрюваний і обвинувачений є одна й та ж особа), суттєво відрізняються за своїм змістом щодо обставин, котрі підлягають доказуванню. В таких випадках у підсумкових судових рішеннях дається оцінка всіх показань із зазначенням, які з них і чому визнаються достовірними, а які – ні. Якщо обвинувачений змінює свої показання в судовому засіданні й при з'ясуванні причин такої поведінки ним називаються причини, наприклад, дача показань на досудовому розслідуванні під тиском, застосування тортур тощо, то такі причини також повинні бути предметом перевірки судом у цьому кримінальному провадженні.

Потрібно також враховувати, що обвинувачений більшою мірою обізнаний про докази, наявні у провадженні, у нього зазвичай було чимало часу, щоб сформулювати лінію захисту, а також можливість ознайомитись із матеріалами кримінального провадження, а отже оцінити обсяг доказів стосовно його вини. Однак це не означає, що якісь докази мають перевагу над іншими.

Під час перевірки й оцінки конкретних видів показань слід дотримуватись певних правил. Так, у разі отримання показань про повне або часткове заперечення своєї винуватості, ретельно перевіряються всі обставини, мотиви та доводи, подані підозрюваним чи обвинуваченим. Спростування в цьому випадку зазвичай здійснюються за допомогою інших доказів, які містяться в матеріалах кримінального провадження. Якщо таких доказів немає, то сторона обвинувачення або суд зобов'язані їх зібрати чи забезпечити таке збирання.

Якщо підозрюваний чи обвинувачений відмовляється від даних раніше показань, то уповноважені суб'єкти зобов'язані перевірити і встановити причини такої відмови.

Хибним є твердження, що заперечення обвинуваченим своєї вини не має доказової сили, оскільки особа є зацікавленою у результатах вирішення кримінального провадження. Абсолютно

неправильна та необґрунтована є така точка зору, адже процесуальне законодавство визнає показання обвинуваченого, підозрюваного джерелами доказів на рівні з іншими, а отже немає жодної вагомості підстави вважати, що доказами є лише ті показання, де особа визнає себе винуватою. Отже, і ті, й інші показання мають доказову силу, це залежить від обставин кожного окремого провадження та встановлюється в ході перевірки й оцінки¹.

Визнання своєї вини підозрюваним чи обвинуваченим матиме доказове значення, якщо наявні такі умови:

– показання містять відомості про кримінальне правопорушення;

– показання підтверджуються повною мірою іншими доказами в кримінальному провадженні й не мають суттєвих розбіжностей, котрі можуть вплинути на підсумкове рішення в провадженні.

Наявні суттєві суперечності у показаннях, які ще не з'ясовані в кримінальному провадженні, не можуть бути покладені в основу обвинувачення. І така ситуація свідчить про неповноту та несебічність розслідування й розгляду кримінального провадження по суті.

Розглядаючи питання перевірки й оцінки такого виду показань, як обмова, слід зауважити, що доказами в цьому випадку потрібно вважати лише ті показання стосовно інших осіб, в яких повідомляється про вчинення чи невчинення того правопорушення, в якому особа себе обвинувачує. Якщо ж обвинувачений допитується про такі обставини в межах іншого кримінального правопорушення, то його потрібно допитати як свідка.

Перевіряючи такий вид показань, як обмова варто виходити з постулату, що жоден доказ не має наперед встановленої сили, кожне твердження чи припущення повинно бути перевірене шляхом співставлення та порівняння з іншими доказами, котрі в свою чергу повинні бути зібрані (отримані) в цьому кримінальному провадженні. Для викриття обмови слідчий, прокурор чи суддя має використовувати такі тактичні прийоми, як: переконання, порівняння показань, отриманих раніше, пред'явлення речових доказів, ознайомлення з висновками експертиз, проведення слідчого експе-

---

¹ Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2-х т. / М. С. Строгович. – М., 1968. – Т. 1. – С. 416.

рименту, проведення одночасного допиту двох раніше допитаних осіб тощо.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд повинні особливо критично ставитись до показань підозрюваного й обвинуваченого стосовно інших підозрюваних, обвинувачених та інших осіб, що спрямовані на пом'якшення їх особистої вини. Обвинувачення не може вважатися доведеним, якщо воно ґрунтується тільки на обмові іншого обвинуваченого, заінтересованого у кримінальному провадженні, не підкріпленій іншими доказами.

Необхідно також мати на увазі, що сторона захисту має право клопотати про надання їм матеріалів досудового розслідування для ознайомлення (ч. 1 ст. 221 КПК), у зв'язку з цим може змінювати, корегувати свої показання.

Часто на практиці трапляються випадки самообмови. Законодавець передбачив можливість настання наслідків за фактом підтвердження (доведення) дачі таких показань, якщо надалі підозрюваний буде реабілітований. Так, у ч. 4 ст. 1176 КПК встановлено, що фізична особа, яка у процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини, і цим сприяла незаконному засудженню, притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди. Перевірка такого виду показань, як самообмова повинна полягати у з'ясуванні доведеності чи спростуванні обставин учинення кримінального правопорушення, в якому визнає себе винним підозрюваний чи обвинувачуваний. Водночас обов'язок такого доказування покладено на сторону обвинувачення.

Окрім перевірки факту самообмови, також необхідно встановити, перевірити та доказати мотиви самообмови. Мотиви можуть бути різними: визнання вини у вчиненому кримінальному правопорушенні невеликої тяжкості, яке він не вчиняв, щоб уникнути відповідальності за тяжче, до якого причетний; під дією психічного чи фізичного впливу, погроз; задля того, щоб звільнитися від відповідальності близьку особу, яка вчинила кримінальне правопорушення; особа визнає себе винуватою у зв'язку із психоемоційним розладом, депресією, стресом, посткримінальним станом; переконання у тому,

що визнання винуватості полегшить покарання тощо. Тому під час оцінки таких показань необхідно враховувати психічний та емоційний стан, зміни настрою особи чи його фізичного стану (травми, що з'явилися, нездужання тощо), порівнювати їх із такими в момент затримання, попереднього допиту, обрання запобіжного заходу тощо.

При перевірці й оцінці такого виду показань, як алібі потрібно особливу увагу зосередити на деталях показань. Про всі обставини обвинувачений чи підозрюваний допитується докладно, зважаючи на кожен деталь. Робиться це з метою подальшої перевірки таких деталей у точній відповідності з показаннями обвинуваченого чи підозрюваного шляхом їх зіставлення. Особливу увагу слід приділяти: часу, місцю перебування, особам, котрі можуть підтвердити перебування підозрюваного чи обвинуваченого в іншому місці в час учинення кримінального правопорушення, обставині, що оточувала підозрюваного чи обвинуваченого, шлях, яким особа добиралась до місця перебування й їхала до постійного місця проживання чи тимчасового місця перебування, це також можуть бути і погодні умови, оточення тощо. Перевірка чи спростування алібі можлива лише одним шляхом – детальним встановленням і подальшим зіставленням усіх обставин алібі.

Показання підозрюваного й обвинуваченого, як й інші докази у кримінальному процесі, підлягають перевірці шляхом аналізу їх змісту, зіставлення з іншими доказами, що наявні у кримінальному провадженні, провадження слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування, а під час судового розгляду – шляхом безпосереднього дослідження судом усіх необхідних і наявних доказів у провадженні.

Автор відомої книги «Настільна книга слідчого» Л. Р. Шейнін, звертаючись до молодих слідчих, указує: «Пам'ятай, що, допитуючи підозрюваного, обвинуваченого, ти вступаєш із ним у поєдинок. В цьому поєдинку він сильний, оскільки точно знає істину і зацікавлений у тому, щоб приховати її від тебе, а ти лише здогадуєшся про неї. Тому детально продумай, як ти проведеш допит. Для цього ти повинен промацати, зрозуміти, вгадати слабке місце свого противника»¹.

---

¹ Шейнін Л. Р. Настольная книга следователя / Л. Р. Шейнін. – М., 1949. – С. 11.

Контрольні запитання

1. Які види показань підозрюваного в кримінальному провадженні ви знаєте?
2. У чому полягає зміст предмета показань підозрюваного?
3. Вкажіть порядок отримання показань обвинуваченого.
4. Хто вправі ставити запитання під час допиту обвинуваченого?
5. У чому полягає такий вид показань обвинуваченого, як алібі?
6. Чим відрізняється такий вид показань, як обмова від самообмови?
7. Як можна перевірити показання підозрюваного?
8. Які особливості перевірки алібі, заявленого підозрюваним?

Рекомендована література

1. Безносюк М. А. Проблеми та перспективи вдосконалення процедури допиту підозрюваного / А. М. Безносюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 249–258.
2. Береза К. Ю. Особливості проведення допиту підозрюваного під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом / К. Ю. Береза // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – Вип. 1. – С. 68–71.
3. Бишевец О. В. Тактико-психологічні засади проведення допитів / О. В. Бишевец // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – № 2 (1). – С. 213–219.
4. Бондарчук О. М. Предмет допиту у кримінальних провадженнях про залишення в небезпеці / О. М. Бондарчук // Митна справа. – 2014. – № 5 (2.1). – С. 103–109.
5. Бояров В. Особливості допиту підозрюваних у кримінальному провадженні про екстремістку діяльність / В. Бояров // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 5. – С. 251–254.
6. Заклюка А. В. Процесуальний зміст доказів / А. В. Заклюка // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 13 (2). – С. 112–114.
7. Климчук М. П. Особливості діяльності захисника при проведенні допиту підозрюваного / М. П. Климчук // Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 1. – С. 95–96.

8. Климчук М. П. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповань / М. П. Климчук, Я. В. Фуман // Юридичний науковий електронний журнал. – 2017. – № 1. – С. 174–177.
9. Ковальов С. І. Особливості набуття процесуального статусу підозрюваного за новим КПК України / С. І. Ковальов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 1 (70). – С. 246–252.
10. Колесник Ю. В. Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України / Ю. В. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11. – № 1. – С. 78–85.
11. Лисюк Ю. В. Деякі питання участі обвинуваченого у судовому провадженні / Ю. В. Лисюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 1. – С. 351–358.
12. Омельчук Л. В. Тактика проведення допиту підозрюваного під час кримінального провадження щодо неналежного виконання професійних обов'язків медичними працівниками / Л. В. Омельчук // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 3. – С. 301–304.
13. Патрелюк Д. А. Предмет допиту у кримінальних провадженнях про незаконні заволодіння транспортними засобами, що вчинені неповнолітніми / Д. А. Патрелюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 26. – С. 260–263.
14. Плетенець В. М. Організаційно-тактичне забезпечення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб / В. М. Плетенець // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1 (75). – С. 424–429.
15. Пономарьова М. Актуальні питання процесуального статусу учасників кримінального провадження / М. Пономарьова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 20–25.
16. Рівчаченко О. А. Особливості допиту підозрюваного в незаконних діях з обладнанням для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин / О. А. Рівчаченко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2016. – № 1. – С. 277–287.
17. Романюк В. В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні / В. В. Романюк // Право і Безпека. – 2016. – № 4. – С. 81–85.
18. Рудницька Ю. В. Тактика допиту неповнолітніх підозрюваних, які вчинили крадіжки / Ю. В. Рудницька // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Вип. 29. – Ч. 2. – Т. 1 – С. 100–102.
19. Ряшко О. В. Значення та використання обвинувальних і виправдувальних доказів у кримінальному процесі / О. В. Ряшко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 2. – С. 367–373.
20. Сопільник Р. Обвинувачений (підсудний) – основний учасник кримінального судочинства / Р. Сопільник // Юридичний вісник. – 2014. – № 4. – С. 210–214.

21. Степанюк Р. Л. Особливості тактики допиту підозрюваного в одержанні або наданні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності / Р. Л. Степанюк, О. В. Приходько // Право і суспільство. – 2015. – № 3 (3). – С. 193–197.

22. Шингарьов Д. Особливості проведення допиту підозрюваного, особа якого не встановлена / Д. Шингарьов // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 4. – С. 117–124.

ТЕМА
9

**ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА
ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ**

9.1. Поняття і значення експертизи під час розслідування кримінальних проваджень

9.2. Значення висновку експерта. Види експертиз

9.3. Аналіз і оцінка висновку експерта

9.4. Допит експерта, предмет його показань

**9.1. Поняття і значення експертизи
під час розслідування
кримінальних проваджень**

У ході досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження (кримінальної справи) зазвичай виникають питання, вирішення яких неможливе без залучення до розслідування осіб із різними спеціальними знаннями.

Спеціальні знання – це наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи особою, залученою як експерт із метою допомоги слідчому чи суду в з'ясуванні обставин кримінального провадження або дачі висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання.

Це визначення відображає юридичний характер поняття спеціальних знань, які використовуються у слідчій і судовій практиці у формі судової експертизи.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформа-

цію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Поняття «судова експертиза» і «проведення експертизи» – різні, оскільки судова експертиза – це дійсно висновок експерта по тому чи іншому питанню, виконаний за завданням уповноважених на це осіб, а проведення експертизи – це слідча (розшукова) і судова дія на основі норм кримінального процесуального законодавства.

Проведення експертизи – це слідча (розшукова) дія, яка полягає у дослідженні експертом за дорученням слідчого (суду) речових доказів та інших матеріалів із метою встановлення фактичних даних і обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Використання спеціальних знань у межах слідчих (розшукових) дій допустиме лише за наявності двох умов. По-перше, результатом такого дослідження є не висновок на основі спеціальних знань, а наочний факт (наприклад, невидимий слід, виявлений за допомогою хімічних, оптичних та інших засобів); по-друге, встановлений факт повинен мати загальнодоступний характер, бути очевидним результатом проведеного дослідження для всіх учасників слідчої (розшукової) дії, які не мають спеціальних знань (зокрема і для понять). Тому навіть у разі виявлення наочного факту, коли для цього необхідне складне лабораторне дослідження, інколи багаторівневе, повинна бути проведена експертиза.

Згідно з кримінальним процесуальним законодавством, експертиза проводиться після початку досудового розслідування та внесення відомостей у ЄРДР.

Експертна діяльність виходить за межі кримінального судочинства, має самостійний характер і регулюється спеціальними нормативними актами. Вирішення питання про спосіб проведення експертизи входить до спеціальної компетенції експерта. Слідчий і суд не вправі втручатися в дослідження, які проводяться експертом.

Значення висновку експерта в системі засобів кримінального процесуального доказування є доволі вагомим. За допомогою вузьких спеціальних знань експерта та методик, які ним застосовуються, орган розслідування і суд отримують можливість оволодіння скритою, недоступною безпосередньому сприйняттю інформацією, встановлюють суттєві обставини кримінального правопорушення,

зокрема й ті обставини, які впливають на кримінально-правову оцінку діяння (наприклад, причину смерті, належність речовини до наркотичної, осудність). Однак висновок експерта не може розглядатися як кращий доказ з-поміж інших доказів. Відомий вираз Л. Є. Владимирова, що висновок експерта – це науковий вирок і суддям залишається тільки йти за авторитетною вказівкою експертів, як сліпому за поводитирем, давно відкинута наукою. Помилки, недобросовісність, а то і завідомо свідомо неправдивість висновків у експертній практиці, на жаль, має місце.

9.2. Значення висновку експерта. Види експертиз

Висновок експерта як джерело доказів – це докладний опис проведених експертом досліджень і зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Найсуттєвіша особливість висновку експерта полягає в тому, що він відображає інформацію, яка є недоступною безпосередньому чуттєвому сприйняттю слідчого, прокурора чи суду. Ця інформація є в скритому вигляді, пізнати її можна лише за допомогою використання спеціального інструментарія (спеціальних знань, методів, технічних засобів). Тому, на відміну від інших видів доказової інформації, ця інформація спершу виявляється, сприймається, інтерпритується спеціальним суб'єктом (експертом), який проводить дослідження представлених об'єктів.

Для висновку експерта як процесуального джерела доказів істотним є те, що він:

- є результатом дослідження;
- виходить від особи, яка володіє певними спеціальними знаннями, без використання яких є неможливим таке дослідження;
- складається з додержанням установленого процесуального порядку;
- спирається на зібрані у кримінальному провадженні докази.

Експерт надає висновок лише за умови безпосереднього дослідження матеріальних об'єктів експертизи, чи за умови такого дослідження з використанням відомостей, відомих із матеріалів кримінального провадження, чи тільки на основі матеріалів кримінального провадження. Правдивість висновків експерта, який використовував відомості з протоколів допитів, інших письмових матеріалів, залежить від достовірності останніх.

За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом. За необхідності може бути призначено декількох експертів, які дають загальний висновок. Якщо експерти не дійшли згоди, то кожний із них складає свій окремий висновок.

Не слід віддавати перевагу висновку експерта лише тому, що експертизу проведено комісією, повторно, експертом авторитетної установи або тим, який має більший досвід експертної роботи, тощо.

У деяких точно встановлених законом випадках (ст. 242 КПК) експертизи призначаються в обов'язковому порядку, а саме для:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- встановлення статевої зрілості потерпілої в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК;
- визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Навіть тоді, коли слідчий володіє спеціальними навичками на рівні експерта, він не має права замінити його і суміщати в одній особі функції органу досудового розслідування й експерта.

Експертами можуть бути співробітники судово-експертних (науково-дослідні інститути, лабораторії, бюро, що діють у системі міністерства юстиції, міністерства охорони здоров'я) або інших

спеціалізованих установ (пожежні інспекції, насінневі лабораторії, торговельно-промислові палати). Однак органи, що призначають експертизу, не позбавлені права запросити як експерта будь-яку особу, якщо вона володіє спеціальними знаннями в певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла. Наприклад, окремі судові експертизи, пов'язані із застосуванням новітніх інструментальних методів (радіаційний аналіз, лазерна маспектрометрія), успішно проводяться у відповідних лабораторіях університетів, галузевих та академічних науково-дослідних інститутів.

Експертиза надає допомогу у встановленні часу настання й існування окремих явищ (смерті, горіння, замерзання).

Експертні дослідження забезпечують вирішення питань про ідентифікацію осіб, предметів, тварин, речовин, про їх групову належність; дають змогу встановити склад речовин, дати якісну та кількісну характеристику цих елементів.

За допомогою експертизи встановлюються факти і стан, що мають юридичне значення (алкогольне сп'яніння, психічний стан людини, статева зрілість, розмір шкоди, характер і вид тілесних ушкоджень).

Експертні дослідження допомагають дати правильну юридичну оцінку випадку, що розслідується. Це необхідно при розслідуванні пожеж, фальшивомонетництва, крадіжок державного і приватного майна громадян, дорожньо-транспортних пригод, статевих злочинів. Наприклад, якщо при звалтуванні потерпілій завдано тілесних ушкоджень чи в неї виник розлад психіки, то слідчому для правильної кваліфікації не обійтись без даних судово-психіатричної експертизи.

За послідовністю проведення експертизи поділяють на первинні та вторинні. Поряд з основними завданнями при повторних експертизах проводиться і перевірка первинних. Вони доручаються іншому (іншим) експертам, якщо попередні висновки виявились необґрунтованими, такими, що суперечать матеріалам кримінального провадження, або у слідчого виникли сумніви в їх достовірності.

За обсягом дослідження розрізняють експертизи основні та додаткові. Додаткова призначається при недостатній упевненості чи повноті першого висновку. На відміну від повторної, вона

не ревізує, не перевіряє основну, а є її продовженням, тому її проводить той самий експерт (експерти), хоча не виключено, що проведення додаткової експертизи може бути доручено іншому (іншим) експерту.

За чисельністю і складом виконавців експертизи поділяють на одиночні, комісійні та комплексні. Одиночна експертиза проводиться одним експертом, комісійна – комісією в складі двох і більше експертів, якщо необхідне спільне дослідження – групою експертів однієї спеціальності (у найскладніших випадках у первинних і повторних судово-медичних експертизах). Наприклад, комісія у складі трьох експертів однієї спеціальності проводять стаціонарні судово-психіатричні та повторні судово-медичні експертизи. Комплексні експертизи проводять декілька експертів різних спеціальностей. Це відбувається в тих випадках, якщо встановити ту чи іншу обставину неможливо шляхом проведення окремих експертиз або це виходить за межі компетенції одного експерта чи комісії експертів. Під час призначення комплексної експертизи висновки на поставлені питання отримують шляхом проведення низки досліджень, що здійснюються декількома експертами на основі використання різних спеціальних знань. Найчастіше комплексні перевірки організуються, якщо відповідь на питання можна отримати при спеціальних експертних дослідженнях спеціалістами суміжних галузей науки і техніки.

За змістом спеціальних знань розрізняють: судово-медичну, судово-психіатричну, судово-бухгалтерську, криміналістичну тощо. Перелік судових експертиз, які проводяться у тих чи інших установах, визначається відповідними відомчими нормативними актами.

Найпоширенішими видами судових експертиз, окрім зазначених у законі, є: біологічна, хімічна, дорожньо-транспортна, пожежно-технічна, харчова, товарознавча, агротехнічна, ветеринарна тощо. До їх проведення залучаються спеціалісти відповідних галузей знань.

Під час проведення експертизи можуть бути присутніми слідчий, підозрюваний, обвинувачений. Коли її проводять у ході судового розгляду, право бути присутніми мають судді й учасники судового розгляду. При призначенні судом експертизи обвинуваче-

ний (підсудний) має право ставити перед такою експертизою питання, які обговорюються іншими учасниками судового розгляду.

Експерт не має права брати участі у кримінальному провадженні та відводиться за підставами, передбаченими ч. 1 ст. 77 КПК:

– якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; з тим обмеженням, що його попередня участь у цьому кримінальному провадженні як експерта не може бути підставою для відводу;

– якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, спеціаліст, перекладач;

– якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості з тим обмеженням, що його попередня участь у цьому кримінальному провадженні як експерта не може бути підставою для відводу.

Окрім того, експерт не має права брати участі у кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Матеріали експертизи мають бути пред'явлені підозрюваному (обвинуваченому), про що складається протокол. При ознайомленні з висновками він може давати пояснення, висловлювати зауваження, заперечення і заявляти клопотання, що заносяться до протоколу.

Висновок експерта складається з трьох частин: вступна, описова (мотивувальна) та заключна.

Використання висновку експерта як джерела доказів не допускається, якщо в одній із частин висновку допущено такі порушення:

– у вступній частині не вказано: дату, місце, час складання висновку, ким його було складено, немає даних про те, чи експерту роз'яснено його права й обов'язки та чи попереджено його про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого ви-

сновку та за відмову від виконання своїх обов'язків. Окрім того, вимагається, щоби висновок було затверджено печаткою або штампом експертної установи, щоби дата попередження експерта про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку та за відмову від виконання своїх обов'язків передувала даті складання висновку, щоби був підпис експерта про те, що йому роз'яснено його права й обов'язки і попереджено про кримінальну відповідальність;

– в описовій частині не вказано: які було поставлено питання експертів, які матеріали він використовував, які провів дослідження. Вимагається, щоби матеріальний об'єкт було описано експертом, у зв'язку з чим часто виникають суперечності між описом, який зроблено експертом у висновку, і описом, який зробив слідчий у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Такі відмінності використовуються захисниками підозрюваних для обґрунтування сумнівів у достовірності предмета, наданого експерту для дослідження, й обґрунтування клопотання щодо проведення повторної експертизи. З метою уникнення подібних ситуацій слідчому необхідно надавати експертові разом із предметом дослідження копію протоколу слідчої (розшукової) дії, в якому описано ознаки предмета.

Вимагається, щоби, окрім дослідження, була описана науково обґрунтована методика дослідження із роз'ясненням цього методу. Описання процесу дослідження повинно бути деталізованим, щоби було зрозуміло, як експерт дійшов висновку, який сформульовано у заключній частині.

У заключній частині висновки повинні відповідати результатам дослідження, викладеним в описовій частині. Висновки експерта можуть бути вилучені із процесу доказування, якщо експерт не володіє достатніми знаннями; вийшов за межі своїх знань, тобто провів дослідження щодо питань, у яких він не є спеціалістом; зробив висновки правового характеру, які вправі робити тільки слідчий, прокурор, суд; якщо підлягав відводу; якщо є повторна некомісійна експертиза, яка заперечує доводи експерта щодо попереднього висновку; якщо не забезпечено права підозрюваного, обвинуваченого при призначенні, проведенні експертизи та не з'ясовано

обставин, які мають значення для правильного висновку та на які вказував підозрюваний або його захисник. Окрім того, висновки експерта можуть бути вилучені із процесу доказування, якщо виникли обґрунтовані сумніви у достовірності предмета, наданого експерту.

Висновок експерта може бути виключено із процесу доказування у випадку втрати предмета або його повного використання в процесі експертного дослідження, у разі виникнення сумнівів у правильності висновків експерта та неможливості повторного проведення експертизи через відсутність предмета.

Найсуттєвіша особливість висновку експерта полягає в тому, що він відображає інформацію, недосяжну безпосередньому чуттєвому сприйняттю слідчого, слідчого судді, прокурора та суду. Ця інформація існує в прихованому вигляді, довідатися її можливо лише за допомогою застосування спеціальних знань, методів, технічних засобів. Тому, на відміну від інших видів доказової інформації, ця інформація спершу сприймається й інтерпретується експертом.

9.3. Аналіз і оцінка висновку експерта

Основний зміст оцінки будь-яких видів судових експертиз міститься у визначенні наукової обґрунтованості висновків експерта. Слідчий і суд оцінюють експертний висновок за своїм внутрішнім переконанням, заснованому на всебічному, повному й неупередженому розгляді всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності та керуючись законом.

Аналіз висновку експерта становить розумову діяльність слідчого (суду), що поділяється на декілька стадій і зумовлює остаточну оцінку висновку щодо його обґрунтованості та вірогідності. Якщо до експертного висновку додаються фотознімки, таблиці, розрахунки, бухгалтерські відомості й інші матеріали, то й вони аналізуються та оцінюються разом із основним висновком.

Слідчому й суду необхідно враховувати, що будь-який висновок експерта є одним з видів джерел доказів і підлягає критичній оцінці, як і будь-який інший доказ.

Оцінюючи висновок експерта, необхідно брати до уваги низку обставин:

- кваліфікацію експерта, рівень його теоретичної підготовки й практичні навички; чи відповідають ці вимоги завданню, яке було йому запропоноване;

- матеріал, яким володів експерт; чи досить його було для проведення експертизи; чи не відобразилися на висновку неповнота або недоброякісність матеріалу, наданого експертові;

- чи відповідають висновки експерта тим даним, які ним отримані в ході дослідження; чи аргументовані висновки, чи достовірні дані, покладені в обґрунтування висновків;

- чи відповідають фактичні дані й висновки, що містяться у висновку експерта, іншим доказам у кримінальному провадженні; які між ними суперечності, чи можна їх вирішити без призначення повторної, додаткової експертизи;

- науковість проведеного експертом дослідження, рівень розвитку відповідної галузі наукових знань; які методи дослідження використовував експерт, чи перевірені ці методи достатньою мірою наукою і практикою;

- чи проведена експертиза відповідно до вимог кримінального процесуального закону й правил її провадження; які були відхилення від цих норм, чим вони зумовлені й як відобразилися на повноті й вірогідності висновку експерта.

Оцінюючи експертний висновок, необхідно встановити, чи попереджався експерт про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок чи за відмову від дачі висновку. Якщо експертиза проводилася в експертній установі, то її керівник зобов'язаний перед тим, як доручити експертові проведення експертизи, попередити його про відповідальність, передбачену кримінальним законом. Навіть, якщо слідчий або суд зі своєї ініціативи обирали експерта, знають його професійні здатності, освіту, стаж роботи за спеціальністю, стаж роботи по підготовці експертних висновків, його вчене звання, займану посаду – вступна частина висновку, як і він загалом, має бути піддана критичному аналізу,

тому що вона містить низку важливих для подальшого дослідження даних. Оскільки більшість експертиз проводяться в експертних установах, слідчому й суду невідома кваліфікація експерта й інші умови застосування ним спеціальних знань, тому будь-яка частина експертного дослідження повинна бути всебічно оцінена.

У описовій частині висновку експерта викладається весь процес дослідження, застосування експертом науково-технічних методів і прийомів, на основі яких він дійшов тих або інших висновків. Експерт зобов'язаний у ній описати дослідження мовою, доступною і зрозумілою для осіб, які не мають спеціальних знань. Розгорнутий опис ходу процесу дослідження дає змогу слідчому й суду зрозуміти й критично оцінити застосовані експертом наукові методи при проведенні експертизи, а також встановити можливі неточності, помилки й інші недоліки в описовій частині висновку експерта, які можуть бути істотними або незначними, переборними або непереборними, без проведення повторної або додаткової експертиз, що впливають або не впливають на остаточні результати висновку експерта.

Найбільш обережно слідчому й суду необхідно використовувати в доказуванні висновків експерта, ймовірні дані, судження. Ймовірні висновки експерта можна використовувати в доказуванні, але брати їх за основу обвинувачення не можна, оскільки, відповідно до змісту процесуального законодавства, всі сумніви, виявлені в процесі досудового слідства й у судовому засіданні, повинні трактуватися на користь обвинуваченого.

При використанні у своєму дослідженні висновків іншої експертизи, експерти повинні оперувати вихідними даними, що містяться у висновках експертиз, які виражені не в можливій, ймовірній формі, а тільки в категоричній формі.

Іноді на практиці висновок експерта, що відповідає іншим доказам, зібраним у кримінальному провадженні, слідчі, судді приймають як цілком достовірний, і без критичної оцінки використовують його в процесі доказування, що призводить до серйозних помилок у слідчій роботі, а потім і у суді при здійсненні правосуддя. Відсутність суперечностей між висновком експерта й іншими доказами ще не підтверджує того, що висновок експерта вірогідний.

На практиці доволі поширеною є надмірна довіра до висновку експерта, завищена оцінка його доказового значення. Вважається, якщо він ґрунтується на точних наукових розрахунках, то й не може бути будь-яких сумнівів у його достовірності.

Однак висновок експерта, як і будь-який доказ, може виявитися сумнівним чи навіть неправильним через різні причини. Експерт може бути прямо зацікавлений у результатах експертизи. Йому можуть бути надані завідомо неправильні вихідні дані чи нереальні об'єкти. Може бути недостатньо надійною методика, якою він послуговується, і, зрештою, експерт, як і всі люди, також може помилятися, хоча рідко, але це інколи трапляється в експертній практиці. Тому експертний висновок, як і будь-який доказ, повинен піддаватися ретельній перевірці та критичній оцінці.

Не варто віддавати перевагу висновку експертизи лише тому, що її проведено комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або таким, що має більший досвід експертної роботи, тощо.

Важливим етапом оцінки висновку є зіставлення висновків експерта зі встановленими в кримінальному провадженні фактичними даними. Наявність суперечностей між ними може стати підставою для проведення додаткових слідчих (судових) дій або для призначення повторної експертизи.

Про значення висновку експертизи неодноразово зазначав Верховний Суд України. Однак зауважувалося на те, що деякі слідчі переоцінюють значення експертиз. Висновки не можуть бути єдиною основою для визначення злочинного наміру і кваліфікації злочину, а повинні оцінюватися тільки сукупно з усіма обставинами.

9.4. Допит експерта, предмет його показань

Згідно зі ст. 69 КПК України, експерт зобов'язаний прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту.

На практиці допит експерта особою, яка проводить досудове розслідування, є одним із способів оцінки достовірності висновку експерта.

Окремо показання експерта не можна віднести до джерел доказів, але оскільки вони містять ті чи інші фактичні дані, на основі яких слідчий чи суддя (суд) установлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння в діях особи, яка обвинувачується в його вчиненні, – їх можна віднести до доказів, вони мають доказове значення, а сукупно з висновком експерта набувають статусу джерел доказів.

Показання експерта схожі на показання свідка, оскільки здійснюються за правилами допиту свідків. Експерт, як і свідок, попереджається перед допитом про кримінальну відповідальність за тими ж самими статтями КК, а методика його проведення аналогічна методиці допиту свідка.

Зазвичай допит експерта здійснюється, коли необхідно отримати будь-яке роз'яснення чи доповнення з приводу проведення експертизи, щоб не було підстав для проведення додаткових досліджень.

Під роз'ясненнями та доповненнями до висновку експерта необхідно розуміти його показання, в яких розкривається зміст і значення таких положень висновку:

- обраної методики дослідження, причин відмови від інших методик або методів дослідження об'єкта;
- використання в експертизі науково-технічних засобів, їх метрологічних характеристик, величини похибки вимірювання;
- особливості підготовки об'єктів до дослідження, умов відбору експериментальних зразків, порівняння, кількісних та якісних змін після проведення досліджень;
- виявлених ідентифікаційних й діагностичних ознак;
- критеріїв оцінки, ознак, яких експерт дотримувався при винесенні проміжних та остаточних висновків;
- окремих термінів і визначень, які є у висновку;
- можливих суперечностей між дослідною частиною (зокрема додатками до висновку) та висновками;
- причин відмови експерта від дачі висновку або обмеженого вирішення окремих питань.

Під доповненнями до висновку експерта розуміють:

- висновки й їх обґрунтування, яких немає в документі, але, які впливають із проведеної експертизи дослідження;

- визначення можливості подальшого дослідження об'єктів проведеної експертизи для встановлення нових обставин кримінального провадження за наявності додаткових матеріалів, а також характер цих матеріалів.

Окрім того, питання, які ставляться експерту, можуть стосуватися уточнення таких обставин:

- компетентності експерта, його досвіду та місця роботи як судового експерта;

- стану та кількості одержаних для експертизи об'єктів, якості упаковки, наявності й розміщення супроводжувальних написів на пакетах тощо;

- кількості об'єктів, які були витрачені в ході експертизи, та тих, які залишилися після дослідження, наприклад при дослідженні експертом питань у справах про злочини, пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами тощо.

Показання експерта не можуть замінити висновок експерта, оскільки він може бути допитаний тільки після складання та подання висновку, а також після його попереднього аналізу й оцінки.

Ознакою тактики допиту експерта є відсутність стадії «вільної розповіді», яка зазвичай застосовується під час допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Зазвичай експерту ставлять запитання щодо даного ним висновку. Якщо відповідь на питання потребує аргументації з використанням спеціальної термінології, то необхідно дати експерту можливість самостійно підготувати письмові показання.

Результати допиту експерта можуть бути підставою для призначення слідчим додаткової чи повторної експертизи того ж виду, іншої експертизи, а також проведення слідчих (розшукових) дій для отримання зразків з метою порівняльного дослідження, без яких допитуваний експерт у даному ним висновку не може зробити обґрунтованого висновку або навіть провести дослідження наданих об'єктів.

Контрольні запитання

1. Що таке експертиза?
2. Які є види експертиз?
3. У чому суть додаткової експертизи?
4. Які підстави проведення повторної експертизи?
5. У чому полягає комісійна експертиза?
6. Чим комісійна експертиза відрізняється від комплексної?
7. Чи може комплексну експертизу проводити один експерт?
8. Назвіть підстави проведення судової експертизи.
9. З яких питань не допускається проведення експертизи?
10. Хто може бути експертом у кримінальному провадженні?
11. Що слід розуміти під самостійністю та незалежністю експерта?
  12. Укажіть процесуальні права експерта.
  13. Які процесуальні обов'язки експерта?
  14. Яка відповідальність експерта за неналежне виконання своїх обов'язків: за злісне ухилення; за відмовлення без поважних причин від виконання своїх обов'язків; за дачу завідомо неправдивого висновку?
    15. Чи вправі експерт відмовитися від дачі висновку?
    16. Яке доказове значення ймовірного висновку експерта?
    17. Розкрийте структуру висновку експерта.
    18. Чи має будь-які переваги висновок експерта над іншими доказами в провадженні?
      19. Який зміст оцінки висновку експерта?
      20. У яких випадках можна допитати експерта?

Рекомендована література

1. Анохін А. М. Про допустимість ймовірного висновку при встановленні обставин предмета доказування у кримінальному провадженні про дорожньо-транспортні пригоди / А. М. Анохін // Митна справа. – 2013. – № 1 (85). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 121–126.
2. Богдан О. Ю. Критерії оцінювання акта експерта у кримінальному процесі / О. Ю. Богдан // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 247.

3. Дячук В. І. Спеціальні знання у кримінально-процесуальній діяльності / В. І. Дячук // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 202.
4. Марчак В. Я. «Консультації та роз'яснення спеціаліста» як новела в кримінальному процесуальному законодавстві України // Митна справа. – 2013. – № 2 (86). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 100–105.
5. Палиашвили А. Я. Экспертиза в суде по уголовным делам / А. Я. Палиашвили. – М., 1973.
6. Ревака В. Використання спеціальних знань у діяльності органів слідства та дізнання / В. Ревака // Вісник прокуратури. – 2010. – № 3. – С. 34.
7. Ревака В. Правова експертиза в кримінальному судочинстві / В. Ревака // Вісник прокуратури. – 2008. – № 10. – С. 88.
8. Ревака В. Правове регулювання використання спеціальних знань при здійсненні оперативно-розшукової діяльності / В. Ревака // Вісник прокуратури. – 2009. – № 2. – С. 85.
9. Рогатинська Н. З. Значення акта експерта як джерела доказів у кримінальному процесі України / Н. З. Рогатинська // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 46. – С. 479–484.
10. Ціркаль В. Перевірка та оцінка акта експертизи на досудовому слідстві і у суді / В. Ціркаль // Право України. – 2005. – № 8. – С. 60.
11. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А. Р. Шляхов. – М., 1979. – 166 с.
12. Эйсман А. А. Заключение эксперта / А. А. Эйсман // Структура и научное обоснование. – М., 1967. – 152 с.

ТЕМА
10

РЕЧОВІ ДОКАЗИ
ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ

- 10.1. *Поняття і класифікація речових доказів*
- 10.2. *Порядок збирання, зберігання та вирішення долі речових доказів*
- 10.3. *Особливості дослідження, оцінки й перевірки речових доказів*

10.1. Поняття і класифікація
речових доказів

Історія формування інституту речових доказів у кримінальному процесі є давньою. Зокрема, у «Руській Правді» було передбачено, що процесуальні дії стосовно розшуку злочинця та фіксації слідів злочину покладались на потерпілого. Він повинен був здійснювати «обволання» (тобто повідомлення про злочин громадськості), мав право переслідувати злочинця, використовуючи допомогу сусідів, а якщо знаходив винуватця – передавав його до суду. Знайдені сліди злочину «личкувались», тобто приєднувались до справи як речові докази¹.

Термін «речові докази» вперше був уведений до Статуту Польового судочинства, прийнятого 27 січня 1812 р., в якому йшлося: «Папери, що належать до справи, можуть бути ... документами або речовими доказами, що викривають злочин». Згодом до

---

¹ Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія / О. Ю. Татаров. – К.–Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. – 640 с.

речових доказів почали відносити різні об'єкти матеріального світу: інструменти «для вчинення злочину необхідні, та якщо при цьому інструменти ці ...не досить звичні, як, наприклад, інструменти по підробці кредитних білетів або печатних паспортів» (ст. 343 п. II Законів про судочинство у справах про злочини та провини 1857 р.); «предмети, які можуть слугувати виявленню злочину або доказу злочинця» (§ 138 Інструкції для народних слідчих 1919 р.); «предмети, що є знаряддям для здійснення злочину чи зберегли на собі сліди злочинів, або ж предмети, на які були направлені дії обвинуваченого та які взагалі можуть слугувати викриттю злочину та знаходженню винного» (ст. 115 Інструкції для народних слідчих 1921 р.); предмети і документи, які можуть бути засобами для викриття злочину і виявлення винних, та відносить речові докази до числа доказів у кримінальній справі (ст. 70 КПК 1922 р.). Кримінально-процесуальне законодавство України 1961 р. перелік речових доказів доповнило «грошима, цінностями та іншими речами, нажитими злочинним шляхом»¹.

Нині у науці є приблизно 60 варіантів визначення сутності та ступеневого видового поділу речових джерел². Зокрема речовими доказами пропонувалося називати різні предмети та грошові кошти, які стосуються подій злочину, містять будь-які сліди злочину, а також зафіксовані за допомогою технічних засобів під час проведення процесуальної або слідчої дії та долучені до кримінальної справи постановою (ухвалою) особи, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, суддею або судом (Є. Коваленко); предмети матеріального світу, яким характерна незамінність, зв'язок яких з обставинами, що стосуються справи, доказаний у встановленому процесуальним законом порядку, та які визнані джерелом доказів і долучені до справи спеціальною постановою (ухвалою) (А. Ляш); предмети, які через свій об'єктивний зв'язок із подією, яка розслідується, можуть виконувати в процесі доказування певні гносеоло-

---

¹ Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник / Є. Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 341.

² Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві: генезис і можливості вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С. А. Кириченко; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – С. 12.

гічні функції, слугують засобами пізнання фактів, що підлягають установленню у цій справі (Ю. Орлов).

Прийняття 2012 року нового кримінального процесуального законодавства зумовило певні зміни у підходах до визначення поняття «речові докази». В чинному КПК (ч. 1 ст. 98) **речовими доказами визначено матеріальні об'єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом.**

Проте важливо зауважити, що матеріальні об'єкти, які відповідають ознакам, визначеним законодавцем, можуть не отримати статусу процесуального джерела доказу, якщо вони не будуть отримані у встановленому процесуальному порядку під час проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, інших процесуальних дій, а також, якщо не будуть зафіксовані та додані до матеріалів кримінального провадження, відповідно до вимог законодавства.

Отже, речовими доказами слід вважати *матеріальні об'єкти, які відповідають ознакам, визначеним ст. 98 КПК, у встановленому законом порядку були отримані та додані до матеріалів кримінального провадження з метою використання під час доказування.*

Зважаючи на положення ч. 1 ст. 98 КПК, можна сформулювати типологію речових доказів. До них належать:

1. Предмети, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення. Знаряддями кримінального правопорушення є предмети матеріального світу, які були використані, спеціально виготовлені або пристосовані для вчинення кримінального правопорушення (заподіяння тілесних ушкоджень, проникнення до приміщення тощо). Типовими знаряддями кримінальних правопорушень є вогнепальна та холодна зброя, предмети господарського призначення, інструменти для злочину (відкриття) замкаючих пристроїв тощо.

2. Предмети, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення. Сліди кримінального правопорушення у широкому

значенні – це будь-які зміни навколишнього середовища, що перебувають у причинно-наслідковому зв'язку із подією кримінального правопорушення і мають форму матеріальних або ідеальних відображень цієї події. Ідеальні сліди – це відображення у пам'яті особи, які можуть бути зафіксовані та додані до матеріалів кримінального провадження у ході допитів. У такому випадку процесуальним джерелом доказів буде показання особи (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта). Матеріальні сліди – це пов'язані зі злочином зміни в елементах навколишньої обстановки, що утворилися внаслідок механічного, хімічного, біологічного, термічного або іншого взаємовпливу¹. Є численні критерії для класифікації матеріальних слідів. Типовими предметами, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення, є: предмети зі слідами людини (крові, слини, сперми, відбитків пальців рук, взуття, епітеліальних клітин, волосся тощо); предмети зі слідами дії інструментів, знарядь (замки зі слідами пиляння, свердління, балістичні сліди на предметах одягу чи побутових предметах тощо); предмети зі слідами-речовинами (лакофарбового покриття, наркотичних засобів, паливно-мастильних матеріалів, вибухових речовин тощо).

3. Предмети, які містять інші відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Предмети матеріального світу, які містять інформацію, що може бути підставою для формулювання версій, визначення кола підозрюваних осіб; містить дані, які впливають на пом'якшення чи обтяження кримінальної відповідальності, дають підстави для прийняття процесуальних рішень, зокрема, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, відшкодування завданої шкоди, забезпечення безпеки тощо.

4. Предмети, які були об'єктом кримінально протиправних дій. Предмети матеріального світу, на які було безпосередньо спрямоване кримінально протиправне посягання, гроші, ювелірні вироби, побутова техніка, транспортні засоби, госпо-

---

¹ Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій / І. І. Когутич. – К.: Атіка, 2008. – 888 с.

дарські інструменти, продукти харчування, промислові товари, будівельні матеріали, інше майно.

5. Гроші, цінності й інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом. Предмети матеріального світу, які було придбано за гроші, цінності, отримані незаконним шляхом; гроші, цінності, які одержані від реалізації викраденого майна; гроші, цінності, з допомогою яких здійснювався розрахунок із особою за вчинення кримінального правопорушення або співучасть у вчиненні такого тощо.

6. Документи, якщо вони містять ознаки, зазначені у ч. 1 ст. 98 КПК України. Зважаючи на те, що документи можуть бути самостійними процесуальними джерелами доказів, а можуть бути віднесені до категорії речових доказів, важливо розглянути критерії їх розмежування (за А. Запотоцьким):

– відомості, які зафіксовані у документах – речових доказах, відрізняються від інформації, що міститься в «документах», за своїм процесуальним статусом;

– доказове значення у документах – джерелах доказів має лише зміст, а їх форма має допоміжне значення (на відміну від них, документи – речові докази значущі у кримінальному провадженні не лише за змістом, а й за своїм зовнішнім виглядом, місцем, часом їх виявлення тощо);

– документи – джерела доказів можуть бути замінними, тоді як документи – речові докази внаслідок того, що зміни, які відбулися з ними, пов'язані з подією злочину, не можуть бути замінені на інші, оскільки сліди, залишені на них, є унікальними й існують в однині;

– документи як джерела доказів можуть копіюватися з подальшим процесуальним оформленням, що не зменшує їх доказового значення, а речові докази практично завжди унікальні та неповторювані;

– документ – джерело доказів містить відомості, які складаються з опису події злочину чи фактів його вчинення за допомогою письма або інших умовних знакових кодів тощо, на відміну від документа – речового доказу, що закріплює не опис матеріальних слідів злочину чи факту його скоєння, а сліди злочину, які збереглися на ньому¹.

---

¹ Запотоцький А. П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А. П. Запотоцький; КНУВС. – К.: КНУВС, 2009. – С. 8–9.

Особливостями речових доказів як процесуальних джерел доказів є, по-перше, можливість візуального доступу до об'єкта, здійснення його огляду, спостереження за ним, фіксації ознак і властивостей, що мають значення для кримінального провадження; по-друге, їх утворення пов'язане не з процесом розслідування, документування злочинної діяльності, а із подією кримінального правопорушення; по-третє, вони є незамінними об'єктами, тож у разі втрати речового доказу неможливим є його відновлення до первинного стану та використання у такому вигляді під час кримінального провадження.

10.2. Порядок збирання, зберігання та вирішення долі речових доказів

Етап *збирання речових доказів* охоплює стадії виявлення, фіксацію, вилучення, зберігання, транспортування речових доказів. Із позиції криміналістичної науки кожен із цих етапів має свої організаційно-тактичні особливості залежно від типу (виду, класу, роду) речового доказу, місця його перебування, кількісно-якісних характеристик й інших чинників. Розглянемо докладніше процесуальну регламентацію збирання речових доказів.

1. Речові докази можуть бути вилучені при проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Передусім ідеться про вилучення речових доказів під час огляду й обшуку. Відповідно до ч. 4 ст. 237 КПК, при проведенні *огляду* дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Всі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду й опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. В разі, якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування. Крім того, законодавством визначено, що предмети, які вилучені зако-

ном з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном (ч. 7 ст. 237 КПК). Слідчий не пізніше наступного робочого дня, відповідно до вимог ст. 171 КПК, зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт цього майна.

У ст. 234 КПК передбачено, що **обшук** може проводитися з метою виявлення та фіксації відомостей при обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення. Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявність достатніх підстав вважати, що: 1) було вчинено кримінальне правопорушення; 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи; 5) за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя особи. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл па проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном (ч. 7 ст. 236 КПК). Слідчий не пізніше наступного робочого дня, відповідно до вимог ст. 171 КПК, зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт цього майна.

У ст. 261 КПК викладено процесуальний порядок і підстави проведення негласної слідчої (розшукової) дії – **накладення арешту на кореспонденцію**. Згідно з цією статтею, арешт на кореспонденцію (листи всіх видів, бандеролі, посилки, поштові контейнери,

перекази, телеграми, інші матеріальні носії передавання інформації між особами) накладається, якщо під час досудового розслідування є достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі і документи, що мають істотне значення для досудового розслідування. Прийняття рішення про накладення арешту на кореспонденцію надає право слідчому здійснювати огляд і виїмку цієї кореспонденції, яка матиме значення речових доказів у кримінальному провадженні.

Не менш важливою є можливість отримання речових доказів у ході такої негласної слідчої (розшукової) дії, як **обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи** (ст. 267 КПК). Законодавець передбачив з-поміж іншого мету обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них (у тому числі з використанням технічних засобів), яка полягає у виявленні та фіксації слідів учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; виготовленні копій чи зразків зазначених речей і документів; виявленні та вилученні зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину. У встановленому кримінальним процесуальним законодавством порядку такі речі і документи, зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 256 КПК можуть використовуватись у доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування.

Завершуючи аналіз порядку збирання речових доказів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, необхідно також зауважити на положення ст. 273 КПК, яка містить правові норми щодо засобів, які використовуються під час проведення вказаних процесуальних дій. Так, за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути використані **заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби**. З цією метою допускається виготовлення й використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально

утворених підприємств, установ, організацій. Використання заздалегідь ідентифікованих або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою забороняється. Виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих дій оформлюється відповідним протоколом. Рішення про розкриття справжніх відомостей про обставини виготовлення речей чи документів приймається керівником органу досудового розслідування, прокурором. Несправжні (імітаційні) засоби, застосовані під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, використовуються у процесі доказування у вигляді первинних засобів чи знарядь учинення злочину, крім випадків, якщо суд встановить порушення вимог КПК під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії.

Процесуальне оформлення речового доказу здійснюється у таких документах:

- протокол слідчої (розшукової) дії;
- клопотання слідчого (прокурора) про проведення слідчої (розшукової) дії;
- ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення слідчої (розшукової) дії;
- клопотання слідчого (прокурора) про арешт тимчасово вилученого майна;
- ухвала слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна.

2. Речові докази можуть бути вилучені під час затримання особи.

У разі, коли таке затримання проводиться уповноваженою службовою особою в порядку ст. 208 КПК, факт вилучення речей та їх детальний опис має бути засвідчено в протоколі затримання як результати особистого обшуку (ч. 5 ст. 208 КПК). У випадку, коли йдеться про затримання у порядку, передбаченому ст. 207 КПК, особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи, передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передавання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом (ст. 168 КПК). Вилучені речі набувають статусу тимчасово вилученого майна, тож в обох випадках слідчий, прокурор

повинен звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт майна і за наявності відповідних підстав слідчий суддя постановляє ухвалу про арешт майна.

Процесуальне оформлення речового доказу здійснюється у таких документах:

- протокол затримання;
- клопотання слідчого (прокурора) про арешт тимчасово вилученого майна;
- ухвала слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна.

3. Речові докази можуть бути вилучені при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження.

По-перше, сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді в процесі досудового розслідування чи суду під час судового провадження із клопотанням про ***тимчасовий доступ до речей і документів*** (глава 15 КПК), у ході якого особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, надається можливість ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх. У клопотанні до слідчого судді обов'язково зазначається серед інших відомостей, передбачених ч. 2 ст. 160 КПК, інформація про те, до яких саме речей і документів планується отримати тимчасовий доступ; підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні; можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю; обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження.

Водночас потрібно зауважити, що у ст. 161 визначено перелік речей і документів, до яких заборонено доступ: 1) листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку

з наданням правової допомоги; 2) об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією. А у ст. 162 КПК визначено перелік речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю: 1) інформація, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 2) відомості, які можуть становити лікарську таємницю; 3) відомості, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій; 4) конфіденційна інформація, в тому числі така, що містить комерційну таємницю; 5) відомості, які можуть становити банківську таємницю; 6) особисте листування особи та інші записи особистого характеру; 7) інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо; 8) персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних; 9) державна таємниця.

Суттєвим є те, що в разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями КПК з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів (ч. 1 ст. 166 КПК). У разі, якщо дозвіл на проведення обшуку надано за клопотанням сторони захисту, слідчий суддя, суд доручає забезпечення його проведення слідчому, прокурору або органу внутрішніх справ за місцем проведення цих дій. Проведення обшуку здійснюється за участю особи, за клопотанням якої надано дозвіл на його проведення, згідно з положеннями КПК (ч. 2 ст. 166 КПК).

По-друге, під час кримінального провадження може бути застосовано захід забезпечення – тимчасове вилучення майна, що передбачає фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває зазначене у частині другій цієї статті майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення (ст. 167 КПК). Згідно з ч. 2 ст. 167 КПК, вилученим може

бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

- підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

- призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;

- є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом;

- одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.

Цей процесуальний захід припиняється, а тимчасово вилучене майно повертається особі, в якій воно було вилучено: 1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним; 2) за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна; 3) у випадках, передбачених ч. 5 ст. 171, ч. 6 ст. 173 КПК; 4) у разі скасування арешту.

Слідчий суддя або суд під час судового провадження накладає арешт на майно, якщо є достатні підстави вважати, що вони відповідають критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК. У невідкладних випадках, з метою забезпечення збереження речових доказів або можливої наступної конфіскації чи спеціальної конфіскації коштів та іншого майна, у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, арешт на майно або кошти на рахунках фізичних та юридичних осіб у фінансових установах може бути накладено за письмовим рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України, погодженим прокурором. Такі заходи застосовуються на строк до 72 годин. Директор Національного антикорупційного бюро України впродовж 24 годин з моменту прийняття такого рішення звертається до слідчого судді, суду з клопотанням про арешт майна (ч. 2 ст. 170 КПК).

Процесуальне оформлення речового доказу здійснюється у таких документах:

- клопотання слідчого (прокурора) про застосування відповідного заходу забезпечення кримінального провадження;
- ухвала слідчого судді про застосування відповідного заходу забезпечення кримінального провадження;
- опис речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду (ч. 3 ст. 165 КПК).

4. Речові докази можуть бути добровільно надані будь-яким учасником кримінального провадження. У такому випадку, зазначає О. Г. Шило, слідчий, прокурор має скласти протокол їх огляду, в якому засвідчити факт добровільного надання та детально їх описати. Особа, яка надала добровільно предмети, також може бути допитана стосовно обставин їх отримання¹. Проте це питання у чинному кримінальному процесуальному законодавстві повною мірою не врегульовано, тому окремі фахівці зауважують, що наявна практика вилучення речей без ухвали слідчого судді під виглядом «добровільної видачі», «огляду предметів і документів», «огляду і добровільної видачі», оформлення таких дій відповідними протоколами й не передбаченими законом постановами про визнання та приєднання до матеріалів кримінального провадження речових доказів, а також відсутність накладеного арешту на добровільно видане майно, створюють ситуацію, за якої на судових стадіях вилучені речі не мають жодного «процесуального статусу»².

Порядок зберігання речових доказів. У ст. 100 КПК визначено порядок зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про них. Зокрема кримінальним процесуальним законодавством встановлено, що речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. В разі втрати чи знищення сторо-

---

¹ Шило О. Г. Новації нового Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку збирання речових доказів / О. Г. Шило // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листоп. 2013 р.). – Одеса, 2013. – С. 24.

² 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. – К.: Арт-Дизайн, 2014. – С. 34.

ною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість. В разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю витрати, пов'язані з втратою чи знищенням документа та виготовленням його дубліката.

Різні категорії речових доказів можуть зберігатися в різних умовах:

– *речовий доказ, який був наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений*, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків, передбачених ст.ст. 160–166, 170–174 КПК;

– *речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення*, зберігається у сторони кримінального провадження, якій він наданий. Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні;

– *речові докази та документи, надані суду*, зберігаються в суді, за винятком випадків, передбачених КПК, а також речових доказів у вигляді громіздких або інших предметів, що вимагають спеціальних умов зберігання, які можуть знаходитися в іншому місці зберігання;

– *речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення*, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов, зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню: 1) повертаються власнику або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; 2) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; 3) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан;

4) передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони відносяться до вилучених з обігу предметів чи товарів, а також, якщо їх тривале зберігання небезпечно для життя чи здоров'я людей або довкілля.

Реалізація, технологічна переробка або знищення речових доказів у випадках, передбачених ст.100 КПК, здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Витрати, пов'язані із зберіганням і пересиланням речей і документів, здійснюються за рахунок Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Граничний розмір витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів, установлюється Кабінетом Міністрів України (ст. 123 КПК).

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» затверджено Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження. З огляду на положення вказаного нормативно-правового акта, існують такі вимоги до роботи з речовими доказами.

Вимоги до упакування речових доказів. Речові докази повинні бути належно упаковані й опечатані. Спосіб упаковки повинен забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронність вилучених (отриманих) речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення. Винятком є документи, що зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження. Документи, які є речовими доказами, повинні зберігатися вкладеними між чистими аркушами паперу в конвертах. На таких документах забороняється робити будь-які помітки, написи і перегинати їх. У разі наявності великої кількості документів вони складаються в окремий пакет. На конверті (пакеті) зазначається перелік документів, що вкладені в нього. На речові докази, які не можуть бути належно упаковані через громіздкість чи з інших причин, прикріплюється бирка у спосіб, що унеможлиблює її

зняття, зміну або пошкодження. На упаковці (бирці) проставляються підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, та зазначається інформація про вміст упаковки, найменування проведеної процесуальної дії, дата її проведення та номер кримінального провадження.

Вимоги до місця зберігання речових доказів. Вилучені (отримані) стороною обвинувачення речові докази зберігаються разом із матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження. Речові докази, в тому числі документи, які за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть зберігатися разом із матеріалами кримінального провадження, зберігаються у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що обладнані сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охоронною та протипожежною сигналізацією (далі – обладнані приміщення), крім матеріальних носіїв секретної інформації, які передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу, в складі якого функціонує слідчий підрозділ.

Вимоги до обліку речових доказів. Для обліку речових доказів у кожному органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, відповідальною особою ведеться Книга обліку речових доказів. Взяття на облік речових доказів проводиться не пізніше наступного дня після їх вилучення (отримання) шляхом внесення відповідного запису до книги обліку. В разі, коли облік речових доказів у книзі обліку не може бути проведений своєчасно з об'єктивних причин (значна віддаленість місця вилучення (отримання) речових доказів від місцезнаходження органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ тощо), такий облік повинен проводитися в день їх фактичної доставки. Якщо день, в який повинен бути проведений облік речових доказів, припадає на святковий або інший неробочий день, їх облік проводиться у перший після нього робочий день. Запис про вилучені (отримані) речові докази робиться у книзі обліку відповідальною особою на підставі протоколу, в якому зафіксовано факт їх вилучення (отримання), поданого слідчим, який здійснює кримінальне провадження.

Вимоги до зберігання окремих категорій речових доказів.

– *зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів*, вилучених з незаконного обігу, які є речовими доказами, здійснюється відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 422;

– *зберігання речових доказів у вигляді спирту етилового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів* здійснюється у місцях зберігання, відомості про місцезнаходження яких внесені до Єдиного державного реєстру місць зберігання та з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340;

– *зберігання речових доказів у вигляді обладнання для промислового виробництва сигарет та цигарок* здійснюється органами, що здійснили їх вилучення, або суб'єктами господарювання (за їх згодою), відомості про які внесено до Єдиного державного реєстру обладнання для промислового виробництва сигарет та цигарок відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»;

– *зберігання вилученої (отриманої) під час кримінального провадження вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів* здійснюється в уповноважених підрозділах Національної поліції, СБУ, Головних управлінь та управлінь СБУ після їх перевірки та дослідження державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність. У разі необхідності поміщення зразків боєприпасів, вогнепальної або холодної зброї до натурно-довідкових колекцій такі зразки за узгодженням із прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у відповідному кримінальному провадженні, можуть зберігатися у державній спеціалізованій установі, що здійснює судово-експертну діяльність;

– *зберігання вибухових речовин* здійснюється на складах (арсеналах, базах) Збройних Сил або відповідних державних підприємств, а *отруйних речовин* – на складах суб'єктів господарю-

вання, які мають дозвіл на це, отриманий відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 1995 р. № 440, та належні спеціальні умови для зберігання, за узгодженням з їх командирами (начальниками) та керівниками;

– зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, здійснюється на спеціальних майданчиках і стоянках територіальних органів Національної поліції для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів;

– зберігання готівки у національній валюті України або іноземній валюті, цінних паперів у документарній формі здійснюється уповноваженим банком, що обслуговує орган, у складі якого функціонує слідчий підрозділ (далі – уповноважений банк). У разі, коли готівка у національній валюті України чи іноземній валюті не містить слідів кримінального правопорушення, валютні кошти зараховуються на спеціально визначені для цієї мети депозитні рахунки (далі – депозитний рахунок) уповноваженого банку;

– зберігання дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення або напівдорогоцінного каміння або у вигляді речей, що їх містять, окрім тих, котрі мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, здійснюється Державним сховищем дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння або уповноваженим банком;

– зберігання предметів релігійного культу, крім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, може здійснюватися релігійними організаціями;

– зберігання речей і документів, які мають культурну цінність, здійснюється Мінкультури або Укрдержархівом відповідно до їх компетенції;

– зберігання об'єктів біологічного походження, які потребують спеціальних умов зберігання, забезпечується державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність, за узгодженням з її керівництвом.

Речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, які через громіздкість або з інших причин, визначених у КПК, не можуть зберігатися без зайвих труднощів у обладнаних приміщеннях або в інших місцях зберігання, передаються (крім випадків, коли такі речові докази повернуто власникові або передано йому на відповідальне зберігання) за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду торговельному підприємству для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження. Реалізація предметів здійснюється з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340.

Вирішення долі речових доказів. На стадії досудового розслідування йдеться тільки про тимчасовий період зберігання речових доказів, оскільки остаточне процесуальне рішення щодо долі речових доказів приймає суд і висловлює свою позицію у резолютивній частині вироку. Водночас, з огляду на положення ст. 100 КПК, суд повинен керуватися такими нормами:

1. Гроші, цінності й інше майно, які належать обвинуваченому і були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, конфіскуються.

Так, 11 квітня 2013 р. ОСОБА_1, маючи умисел на незаконне заняття рибним промислом, приблизно о 21 год 30 хв, маючи при собі рибальську ліскову сітку з параметрами 50 м довжини, висотою полотна в 1,5 м та вічками сіткового полотна 60 мм x 60 мм, прибув до Сулинської затоки Кременчуцького водосховища та з метою вилову риби для власних потреб виставив взабірід у районі с. Горошино Семенівського району Полтавської області на території ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Сулинський» вказану сітку на воду. 12 квітня 2013 року ОСОБА_1 повернувся до залишеної у водоймі сітки, зняв її з води разом із виловленою рибою, тобто здійснив незаконний вилов риби, а саме без належного дозволу, в заборонений час, в забороненому місці, забороненим знаряддям лову – рибальською сіткою, чим порушив пункти 3.1; 3.15; 4,13 та 14.14.3 Правил любительського

і спортивного рибальства. В резолютивній частині обвинувального вироку Семенівського районного суду Полтавської області від 06.02.2014 р. було вирішено долю речових доказів – знаряддя незаконного рибного промислу – сітка рибальська та забірні чоботи підлягають конфіскації¹.

2. Гроші, цінності та інше майно, які призначалися для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінальних правопорушень або винагороди за їх вчинення, конфіскуються.

Так, в обвинувальному вироку Полтавського районного суду Полтавської області від 27 липня 2014 р. викладено обставини, встановлені в ході досудового розслідування та судового розгляду, серед яких факт замовлення ОСОБОЮ_А вбивства ОСОБИ_Б. Вирішуючи долю речових доказів, суд ухвалив рішення – гроші в сумі 6400,00 грн., які були передані ОСОБОЮ_А за вчинення вбивства на замовлення, конфіскувати в рахунок держави².

3. Майно, яке вилучене з обігу, передається відповідним установам або знищується.

Так, 12.04.2014 року приблизно о 17:00 год обвинувачений ОСОБА_1, перебуваючи в салоні маршрутного таксі № 550, який рухався з мікрорайону «Троєщина» в м. Києві до зупинки громадського транспорту, яка розташована поблизу станції Київського метрополітену «Дорогожичі», в нестановленому досудовим слідством місці, на одному з сидінь знайшов пачку з-під цигарок із надписом «Мальборо», в середині якої знаходився паперовий згорток, що містив речовину рослинного походження зеленого кольору. Так, ОСОБА_1 умисно незаконно придбав для особистого вживання без мети збуту наркотичний засіб (канабіс) масою 5,56 г. Вказану пачку з-під цигарок із паперовим згортком, що містив наркотичний засіб, ОСОБА_1 поклав до правої бокової кишені куртки, в яку він був одягнений, та почав незаконно зберігати при собі наркотичний засіб без мети збуту. В резолютивній частині обвинувального

---

¹ Вирок Семенівського районного суду Полтавської області від 06 лютого 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

² Вирок Полтавського районного суду Полтавської області від 27 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

вироку Шевченківського районного суду м. Києва від 20.06.2014 р. було вирішено долю речових доказів – наркотичний засіб – канабіс масою 5,56 г, який переданий на зберігання до камери зберігання речових доказів ЛУ в метрополітені ГУ МВС України в м. Києві, – знищити¹.

4. Майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, знищується, а в разі необхідності – передається до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання;

Так, 06.02.2014 р. у період із 08.30 год по 09.30 год у приміщенні кабінету № 5 Южненського МВ ГУ МВС України в Одеській області за адресою: Одеська область, м. Южне, вул. Хіміків, 17 проведено огляд місця події, в ході якого в ОСОБА_2 виявлено та вилучено металевий предмет конструктивно схожий на пістолет із маркуванням «Stalker-MOD 914-S» НОМЕР_1, який ОСОБА_2 зберігав та носив при собі без передбаченого законом дозволу. Згідно з висновком експерта № 46-Б від 10.02.2014 року, поданий на дослідження предмет, вилучений при затриманні ОСОБА_2, є нестандартною короткоствольною вогнепальною зброєю, самозарядним гладкоствольним пістолетом «Stalker-MOD 914-S», НОМЕР_1, калібру 9 мм. заводського виробництва компанії АТАК СИЛАН (Стамбул, Туреччина). В резолютивній частині обвинувального вироку Южного міського суду Одеської області від 08.05.2014 р. було вирішено долю речових доказів – пістолет «Stalker-MOD 914-S» НОМЕР_1, калібру 9 мм, 8 патронів, 5 гільз (а.с. 99-100) – знищити².

5. Гроші, цінності та інше майно, які були об'єктом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, повертаються законним володільцям, а в разі невстановлення їх – передаються в дохід держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку.

Так, ОСОБА_1 11.01.2014 р. близько 20 год у с. Студена Піщанського району Вінницької області таємно шляхом вільного

---

¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 20 червня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

² Вирок Южного міського суду Одеської області від 08 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

доступу здійснила крадіжку таких, що були у використанні, восьми бурових штанг загальною довжиною 33 м, які знаходились на вул. Леніна і належали ВАТ «СБК «Водопроєкт» м. Вінниця», спричинивши матеріальну шкоду в сумі 8000 грн. В резолютивній частині обвинувального вироку Піщанського районного суду Вінницької області від 11.02.2014 р. було вирішено долю речових доказів – 8 бурових штанг – повернути ВАТ «СБК «Водопроєкт» м. Вінниця»¹.

6. Гроші, цінності та інше майно, набуте в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них передаються в дохід держави.

Так, ОСОБА_1 у період із початку вересня 2013 року по кінець жовтня 2013 року, перебуваючи в с. Залізний Порт Голопристанського району Херсонської області, маючи прямий корисливий умисел на отримання прибутку без державної реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності та без спеціального дозволу (ліцензії), одержання яких передбачено ст. 12 Закону України «Про металобрухт», за місцем свого проживання АДРЕСА_1 організував незаконний пункт прийому металобрухту та здійснював заготівлю металобрухту шляхом його закупівлі у населення, заготовивши 386 кг брухту чорного металу. В резолютивній частині обвинувального вироку Голопристанського районного суду Херсонської області від 17.03.2014 р. було вирішено долю речових доказів – металобрухт вагою 386 кг – конфіскувати в дохід держави².

7. Документи, що є речовими доказами, залишаються у матеріалах кримінального провадження протягом усього часу їх зберігання.

Так, 24 січня 2014 р. приблизно о 17 год обвинувачена ОСОБА_1, перебуваючи на залізничному вокзалі ст. Бахмач, у приміській касі залізничного вокзалу ст. Бахмач, пред'явивши підроблене пенсійне посвідчення інваліда третьої групи НОМЕР_2, видане 01 жовтня 1995 р. на її ім'я, придбала проїзний квиток

---

¹ Вирок Піщанського районного суду Вінницької області від 11 лютого 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

² Вирок Голопристанського районного суду Херсонської області від 17 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

№ 010106 на електропотяг № 6458 сполученням «Ніжин–Конотоп» зі ст. Бахмач до ст. Конотоп і о 16 год 50 хв здійснила посадку до одного з вагонів на електропотяг № 6458 сполученням «Ніжин–Конотоп» та при перевірці проїзних квитків пред'явила провідникам – касирам проїзний квиток № 010106 від 24.01.2014 р. і підроблене пенсійне посвідчення. В резолютивній частині обвинувального вироку Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 28.03.2014 р. було вирішено долю речових доказів – пенсійне посвідчення НОМЕР_2, видане 01 жовтня 1995 р. на ім'я ОСОБА_1, яке зберігається при кримінальному провадженні (а. 173 наданих матеріалів) – там і залишити¹.

Спір про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому випадку річ зберігається до набрання рішенням суду законної сили.

10.3. Особливості дослідження, оцінки й перевірки речових доказів

Дослідження речових доказів – це процес вивчення ознак, властивостей, кількісно-якісних характеристик, причинно-наслідкових зв'язків змін (деформації, руйнування, консервації тощо) матеріальних об'єктів, що дають змогу отримати відомості, які мають значення для доказування під час кримінального провадження.

Залежно від стадії проведення дослідження можна виокремити такі його види:

1. Попереднє дослідження речових доказів – проводиться зазвичай на місці виявлення речового доказу в ході слідчого огляду, обшуку, негласних слідчих (розшукових) дій. Воно полягає в огляді речей, їх візуальному (органолептичному) вивченні з метою фіксації у відповідному протоколі даних про їх стан, вигляд, фор-

---

¹ Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 28 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

му, розмір, розташування відносно інших предметів й інших характеристик. Навіть, якщо дані про кримінальне правопорушення можуть бути ще не внесені до ЄРДР, проте виявлені та вилучені слідчо-оперативною групою під час огляду речові докази надалі будуть використані як джерела доказів. Зазвичай попередні дослідження проводяться за участю спеціалістів у різних галузях (криміналістів, біологів, вибухотехніків, медиків тощо). З використанням спеціальних знань і навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання спеціаліст проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис; складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей; виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, на яких є слідова інформація вчиненого правопорушення і можуть бути використані при проведенні трасологічних, дактилоскопічних, балістичних експертиз, техніко-криміналістичного дослідження холодної зброї, документів, матеріалів та речовин, мікрооб'єктів тощо; проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку); звертає увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення. Слідчий може отримати письмові пояснення (зокрема щодо виявлених і вилучених речових доказів) від спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії (ч. 2 ст. 105 КПК). Такі пояснення можуть бути долучені до матеріалів кримінального провадження як додатки до відповідних протоколів.

2. Дослідження речових доказів під час досудового розслідування слідчим, прокурором – полягає в огляді речей, предметів, проведенні вимірювань, фотографування. Таке дослідження проводиться на підставі та в порядку ст. 237 КПК і зазвичай у приміщенні службового кабінету.

3. Дослідження речових доказів під час досудового розслідування експертом – полягає у вивченні об'єктів під час судової експертизи із застосуванням спеціальних знань, спеціальних методик аналізу, використанням стаціонарної науково-дослідної лабораторної й іншої техніки, апаратних комплексів, спеціального програмного забезпечення. Таке дослідження охоплює стадії: огляд об'єктів, роздільне дослідження (якщо йдеться про декілька

речових доказів або речовий доказ і порівняльний зразок, що використовується як ідентифікуючий об'єкт); порівняння об'єктів шляхом зіставлення, суміщення або накладення; оцінка результатів та формулювання висновків (відповідей на поставлені перед експертом питання).

4. *Дослідження речових доказів під час судового розгляду судом* – полягає в огляді об'єктів судом, а також поданні речових доказів для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження. Особи, яким подані для ознайомлення речові докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з річчю й її оглядом. Огляд речових доказів, які не можна доставити в судові засідання, за необхідності проводиться за їх місцезнаходженням. Учасники судового провадження мають право ставити запитання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали. Відповідно до встановленого ухвалою суду порядку дослідження обставин справи та перевірки їх доказами суд розпочинає дослідження речових доказів, про що оголошує присутнім. У судовому засіданні досліджуються і речові докази, оглянуті в ході проведення досудового розслідування, піддані експертному дослідженню, і представлені в суд (ст. 357 КПК).

Оцінка речових доказів полягає в тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із погляду *належності, допустимості, достовірності*, а сукупність зібраних доказів – з погляду *достатності та взаємозв'язку* для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК).

Оцінка належності. Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, й інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК). Важливо зауважити, що є така категорія кримінальних проваджень, в яких наявність речового доказу є визначальним для підтвердження факту події

злочину. Наприклад, під час документування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК), незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК), виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК) важливо вилучити речові докази (наркотичні засоби, зброю, підроблені гроші) та дослідити їх із залученням експертів (у ході проведення відповідних криміналістичних судових експертиз).

За результатами проведених експертних досліджень можливе прийняття важливих процесуальних рішень, зокрема, здійснення перекваліфікації діяння (наприклад, у разі, якщо криміналістичною експертизою матеріалів і речовин встановлено великий чи особливо великий розмір вилученої наркотичної речовини), закриття кримінального провадження на підставі п. 2 ст. 284 КПК (скажімо, у разі встановлення, що вилучений предмет схожий на холодну зброю не відповідає критеріям, які дають змогу віднести наданий на дослідження об'єкт до категорії холодної зброї) тощо.

Вияткову важливість для кримінального провадження, насамперед тих, які розпочаті за фактом учинення злочинів проти життя та здоров'я особи, проти статевої свободи та статевої недоторканності особи тощо мають речові докази, які зберегли біологічні сліди, придатні для дослідження й ідентифікації особи, зокрема формування ДНК-профілю. Отримавши зразки для порівняння, виявляється можливим установити тотожність між об'єктами (кров, волосся, слина, сперма, клітини епітелію тощо) і стверджувати про наявність/відсутність контакту особи з об'єктами матеріального світу або з іншими особами, підтвердити/спростувати факт присутності особи у певному місці, вчинення нею певних дій. Обставини, що підлягають доказуванню, повинні доводитись сторонами кримінального провадження сукупністю доказів, а не одним висновком експерта, проте застосування спеціальних знань у такій процесуальній формі із дотриманням вимог чинного законодавства дає змогу виявити такі факти, які часто неможливо встановити іншим способом. Зазвичай результати таких експертиз можуть бути

успішно використані для подолання протидії розслідуванню, оскільки підозрюваний, якому пред'явлено речовий доказ зі слідами його ДНК, усвідомлюючи неможливість спростування факту перебування у певному місці в певний час вирішує сприяти органу досудового розслідування.

Оцінка допустимості. Речовий доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством (ст. 86 КПК). Оцінюючи речовий доказ із позиції його допустимості необхідно підтвердити:

- речовий доказ був отриманий уповноваженою особою;
- речовий доказ був отриманий під час проведення певної процесуальної дії;
- процесуальна дія, в ході якої отримано речовий доказ, була проведена на законній підставі;
- процесуальна дія, в ході якої отримано речовий доказ, була проведена у порядку, передбаченому законом;
- речовий доказ був належно вилучений, упакований і приєднаний до матеріалів кримінального провадження;
- речовий доказ належно зберігався, транспортувався, досліджувався у ході судової експертизи, був упакований і повернутий з експертної установи до органу досудового розслідування;
- у процесі отримання речового доказу не було допущено істотних порушень прав та свобод людини.

Прикладом визнання речового доказу недопустимим є рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «Яллох проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*), яке водночас стосується роз'яснення стандарту захисту особи від самоінкримінації (права особи мовчати і не давати показання проти себе). Суть справи полягала у тому, що працівники німецької поліції для виклику блювотного рефлексу примусово застосували медичний препарат до затриманого з метою вилучення речового доказу, а саме – наркотичного засобу, який підозрюваний встиг проковтнути при затриманні. Як наслідок, отриманий таким способом речовий доказ поліція використала для доведення винуватості особи у суді. Натомість ЄСПЛ, вирішуючи справу впродовж шести років, дійшов висновку, що примусове застосування токсичних сумішей із метою отримання доказів з тіла й використання отриманих доказів у суді

є недопустимим, оскільки принижує гідність і порушує основоположні права людини, зокрема право не подавати жодних відомостей про себе, які б свідчили про вчинення злочину¹.

Суди під час ухвалення вироків обов'язково повинні зазначити причину, що стала підставою визнання отриманого на стадії досудового розслідування доказу недійсним.

Оцінка достовірності. Достовірність доказів – це відповідність фактичних даних, які отримані з законних джерел, дійсності. У результаті ретельної оцінки речових доказів, процесуального шляху їх отримання органами досудового розслідування (оформлення відповідних клопотань, протоколів тощо), а також результатів їх огляду та дослідження експертом можна робити висновки, чи фактично цей матеріальний об'єкт відповідає ознакам, викладеним законодавцем у ч. 1 ст. 98 КПК. Тобто у слідчого, прокурора, суду повинно сформуватися переконання в тому, що справді саме цей об'єкт був знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберіг на собі його сліди або містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Під час встановлення достовірності речових доказів найбільші труднощі можуть виникати, по-перше, у зв'язку з браком в особи, яка здійснює кримінальне провадження, спеціальних знань, які б дали змогу самостійно ефективно оцінити якість проведених експертних досліджень (наприклад, у разі встановлення факту збереження на речовому доказів маловидимих чи невидимих слідів) і так виявити логічну суперечність, виключити ймовірність експертної помилки чи суб'єктивізму при формулюванні відповідей на поставлені питання.

Друга проблема визначення достовірності речових доказів може бути у випадку, коли немає однозначної відповіді на питання, чи був цей предмет знаряддям, чи ні; чи отримані певні об'єкти злочинним шляхом, чи ні; чи належать вилучені об'єкти підозрюваному, чи ні; висновок експерта щодо дослідження наданого рече-

---

¹ Jalloh v. Germany (application no. 54810/00). The European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1018815&Site=COE&direct=true>

вого доказу має ймовірний, а не категоричний характер тощо. У такому випадку вирішальним буде сформоване внутрішнє переконання слідчого, прокурора, судді на підставі аналізу всієї сукупності доказів у кримінальному провадженні.

Оцінка достатності. Достатність речових доказів – це така їх кількісно-якісна характеристика, яка дає змогу «поза розумним сумнівом» ухвалювати процесуальні рішення у кримінальному провадженні. У різних кримінальних провадженнях сукупність речових доказів, які можна вважати достатніми, буде різною. Крім того, є випадки, коли законодавець у відповідній статті КК прямо передбачив певні характеристики матеріальних об'єктів, які є речовими доказами (наприклад, граничні розміри кількості наркотичних речовин, достатні для правової кваліфікації діяння за ст. 309 чи ст. 307 КК).

У одних кримінальних провадженнях без наявності речового доказу кримінальне провадження не матиме перспективи закінчення ухваленням обвинувального вироку саме через відсутність ознаки достатності (наприклад, при розслідуванні одержання неправомірної вигоди повинні бути вилучені заздалегідь помічені спецзасобами купюри, при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю – вилучена зброя; при підробці документів – документ тощо). У інших випадках наявність декількох речових доказів не гарантуватиме реалізацію ознаки достатності. Наприклад, виявлені на місці події відбитки пальців рук підозрюваного, залишена ним особиста річ, збіг ДНК-профілю означають тільки те, що підозрюваний там перебував, але не означають, що саме він учинив вбивство. Як наслідок, у такому кримінальному провадженні потрібно продовжити процес збирання доказів, доки їх не буде достатня кількість для формування у слідчого, прокурора, судді внутрішнього переконання, що саме ця особа вчинила злочин.

Оцінка взаємозв'язку. Зібрані у кримінальному провадженні речові й інші докази повинні бути взаємопов'язані та не мати логічних суперечностей. Якщо суперечності таки встановлені, особа, яка здійснює кримінальне провадження, вживає всіх заходів і приймає процесуальні рішення про проведення подальших слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення з метою їх усунення.

Речові докази *перевіряються* і з позиції внутрішньої узгодженості, і з позиції узгодженості із іншими доказами, отриманими під час досудового розслідування. Крім того, наявність речових доказів впливає на перебіг кримінального провадження, оскільки можуть виникнути підстави проведення слідчих (розшукових) дій: пред'явлення предмета для впізнання – якщо потерпілий, свідок указують на те, що можуть упізнати певну річ; обшук, огляд – якщо є ймовірність, що аналогічні предмети або частина вилученого під час кримінального провадження майна (речей, предметів, документів) може перебувати у певному місці; проведення судових експертиз – якщо є необхідність за участю експерта встановити певні обставини, які мають значення для досудового розслідування; проведення допитів – для з'ясування обставин події, пов'язаних із вилученими речовими доказами; проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Важливо зазначити, що є випадки, коли речовий доказ може мати цінність не тільки для конкретного кримінального провадження, але й для проведення ідентифікаційних досліджень у ході інших кримінальних проваджень або для підготовки експертів у певній галузі. Так, наприклад, у системі криміналістичної реєстрації на центральному й обласних рівнях функціонують балістичні обліки, які охоплюють: а) оперативно-пошукові колекції куль, гільз і патронів зі слідами зброї (формується з куль, гільз, патронів зі слідами зброї, їх копій та зображень, вилучених під час проведення ОМП, інших слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій); куль та гільз, експериментально відстріляних із вилученої, знайденої та добровільно зданої зброї; куль та гільз, експериментально відстріляних із табельної зброї, що знаходиться на озброєнні правоохоронних органів, уповноважених органів державної влади; куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, зареєстрованої на об'єктах дозвільної системи; куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, яка перебуває у власності громадян; відомостей про зразки саморобної зброї; гільз утраченої гладкоствольної вогнепальної зброї; відомостей про вчинені із застосуванням вогнепальної зброї злочини та факти її вилучення з незаконного обігу; б) інформаційно-довідкові колекції зброї, яка формується з натурних зразків, частин, механізмів, заготовок,

інструментів і відомостей про них; боеприпасів (формується з натурних зразків боеприпасів або їх частин, відомостей про них); куль та гільз зі слідами зброї (формується з куль і гільз, що експериментально відстріляні зі зразків вогнепальної зброї)¹. Такі речові докази зберігаються десятиліттями.

Контрольні запитання

1. Розкрийте зміст і класифікацію речових доказів.
2. Визначте процесуальний порядок збирання речових доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій.
3. Який процесуальний порядок збирання речових доказів під час застосування заходів забезпечення?
4. Вкажіть процесуальний порядок збирання речових доказів під час застосування запобіжних заходів.
5. Визначте процесуальний порядок зберігання речових доказів.
6. Якими нормативно-правовими актами регламентується зберігання різних категорій речових доказів?
7. Назвіть вимоги до обліку речових доказів.
8. Якою є процесуальна регламентація дослідження речових доказів?
9. У чому полягає сутність перевірки й оцінки речових доказів?
10. Яким є процесуальний порядок вирішення долі речових доказів?

Рекомендована література

1. Гетманцев М. Джерела формування речових доказів / М. Гетманцев // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 4. – С. 134–137.

---

¹ Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень: підручник / В. В. Бірюков, В. Г. Хахановський, В. С. Бондар, С. В. Шалімов; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – С. 115.

2. Давидова В. Д. Докази та їх джерела: окремі питання теоретичного та легального визначення / В. Д. Давидова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 4. – С. 107–116.
3. Крицька І. О. Речові докази та цифрова інформація: поняття та співвідношення / І. О. Крицька // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 1. – С. 301–305.
4. Ляш А. О. Поняття доказів у кримінальному процесі / А. О. Ляш, В. М. Ліщенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2(6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12laoukp.pdf>.
5. Одинцова І. М. Діяльність сторони захисту при збиранні, дослідженні та перевірці доказів в умовах судового слідства / І. М. Одинцова // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 254–259.
6. Острійчук О. Показання в системі процесуальних джерел доказів / О. Острійчук // Юридичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 52–64.
7. Рогатинська Н. З. Деякі аспекти визнання доказів недопустимими під час судового розгляду / Н. З. Рогатинська, Ю. І. Олійник // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2015. – Вип. 3. – Т. 3. – С. 137–140.
8. Стоянов М. М. Порушення процесуальної форми та визнання відомостей недопустимими у кримінальному провадженні / М. М. Стоянов // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–2. – С. 319–321.
9. Хахуцяк О. Ю. Речові докази у новому кримінальному процесуальному кодексі України / О. Ю. Хахуцяк // Адвокат. – 2013. – № 6 (153). – С. 46–48.
10. Шехавцов Р. М. Щодо легальної дефініції речових доказів у КПК / Р. М. Шехавцов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2015. – № 4. – С. 121–127.
11. Шумило М. Є. Докази досудового і судового провадження в КПК: співвідношення та їх функціональне призначення / М. Є. Шумило // Право України. – 2013. – № 11. – С. 206–215.
12. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі / М. Є. Шумило // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2. – С. 40–48.

ТЕМА
11

ДОКУМЕНТИ
ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ

11.1. Поняття, класифікація і загальна характеристика документів як джерел доказів у кримінальному провадженні

11.2. Протоколи слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та додатки до них як джерела доказів

11.3. Протоколи оперативно-розшукових заходів та додатки до них як джерела доказів

**11.1. Поняття, класифікація
і загальна характеристика
документів як джерел доказів
у кримінальному провадженні**

Однією з характерних ознак кримінального процесуального доказування є органічне поєднання пізнавальних і посвідчувальних дій. Інформація, отримана одним суб'єктом доказування, повинна бути зафіксована так, щоб інші суб'єкти мали змогу з нею ознайомитись і перевірити її належність, допустимість та достовірність. Закон орієнтує на те, що фактичні дані, отримані в ході збирання доказів, мають бути закріплені у передбачених в ч. 2. ст. 84 КПК джерелах.

Фактичні дані, отримані у ході процесуальних дій, можуть міститись у документах, легальна дефініція яких міститься у ч. 1 ст. 99 КПК. Так, документом, який може бути джерелом доказів, є спеціально створений із метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових

знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, котрі встановлюються під час кримінального провадження.

До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису й інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок;

5) протоколи оперативно-розшукових заходів та додатки до них, й інші матеріали оперативно-розшукової діяльності.

У документах, які можуть бути джерелами доказів у кримінальному провадженні, відображають результати збирання доказів – певні відомості, матеріальні об'єкти.

Відомості, які містяться у документах джерелах доказів, можна класифікувати на:

а) інформацію, яка має доказове значення, що зафіксована на матеріальних носіях інформації, про обставини, які підлягають доказуванню;

б) інформацію, яка має орієнтувальне значення для організації й тактики проведення інших процесуальних дій (слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій тощо).

Під інформацією, яка має доказове значення, потрібно розуміти фактичні дані, які містяться у протоколах процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками до них, складених уповноваженими особами у встановленій Законом процесуальній формі, висновках ревізій та актах перевірок, в яких зафіксовані відомості про обставини, що підлягають доказуванню, про факт, місце, умови, зміст і хід, а також предмети, речовини, документи, отримані під час їх проведення.

Під інформацією, яка має орієнтувальне значення, отриманою під час проведення процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, ревізій і перевірок, слід розуміти отримані уповноваженими особами відомості, що мають значення для організації розслідування, тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій та встановлення обставин кримінального правопорушення. Така інформація може бути отримана, наприклад, під час допиту, спостереження за особою або місцем, інформація надана особою, що виконує завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи тощо, а також аналітична інформація за підсумками зіставлення результатів слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій з іншими доказами у кримінальному провадженні. Це зазвичай відомості про побічні факти, які допомагають здійсненню перевірки отриманих доказів, вказують на потенційні джерела нових доказів, раціональні тактичні прийоми їх отримання, пояснюють мотиви злочину, допомагають обмежити коло осіб, причетних до злочину. Часто ця інформація не має такого високого ступеня достовірності, як доказ, є ймовірною, але вона – важливий резерв інформаційного забезпечення процесу доказування.

Потрібно зазначити, що за результатами проведення процесуальних дій, ревізій, перевірок можуть бути отримані і «корисні» для розслідування відомості, і інформація, яка не має значення для розслідування. Йдеться про ті випадки, коли проведення такого заходу не дало змоги отримати докази або здійснити їх перевірку. Це може бути пов'язано з обранням неефективного способу або засобів проведення процесуальної дії (неправильно обраний тактичний прийом допиту, неякісна аудіо-, відеоапаратура, на яку здійснювався запис), фактичною відсутністю інформації, корисної для розслідування (в затриманій і оглянутій кореспонденції не виявлено відомостей, необхідних для розслідування), та ін.

Ключовою складовою формування документів як джерел доказів є їх оформлення. Слід зазначити, що оформлення ходу, порядку та результатів здійснення процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів має чітко визначені КПК приписи, а от оформлення ходу та результатів ревізій і актів перевірок у кримінальному процесуальному законі не закріплено і є предметом

нормативно-правового регулювання у відповідних відомчих нормативно-правових актах. Ця діяльність щодо процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів передбачає здійснення уповноваженими суб'єктами комплексу дій зі складання передбачених кримінальним процесуальним законодавством документів, у яких відображаються хід і результати їх проведення.

11.2. Протоколи слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та додатки до них як джерела доказів

Протокол процесуальної дії – це письмовий документ, що складається у передбаченому КПК порядку, в якому уповноважені особи (слідчий, оперативний співробітник) фіксують і засвідчують умови та порядок проведення, встановлені фактичні дані про подію злочину, причетність до нього конкретних осіб й інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. Протокол про хід і результати проведеної процесуальної дії складається слідчим, якщо вона проводилася за його безпосередньої участі, в інших випадках – уповноваженим працівником оперативного підрозділу.

Фіксація ходу і результатів процесуальних дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, встановленими у ст.ст. 103–107, а щодо негласних слідчих (розшукових) дій – ст.ст. 252, 273 КПК, відповідно до яких вони відображаються у протоколі.

Загальні вимоги до структури та змісту протоколу процесуальної дії містяться у ч. 3 ст. 104 КПК, відповідно до якої він повинен складатися з:

- 1) вступної частини, яка повинна містити відомості про:
  - місце, час проведення та назву процесуальної дії;
  - особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
  - всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);

– інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) описової частини, яка повинна містити відомості про:

– послідовність дій;

– отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі й документи;

3) заключної частини, яка повинна містити відомості про:

– вилучені речі й документи та спосіб їх ідентифікації;

– спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу;

– зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 252 КПК, до протоколу процесуальної дії в разі необхідності долучаються додатки, якими з урахуванням положень ст. 105 КПК можуть бути спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів, письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної дії; її аудіо-, відеозапис, фотознімки, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації й інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

До протоколу процесуальної дії також можуть додаватися предмети, документи, речовини, носії інформації, що можуть бути отримані під час проведення процесуальної дії, наприклад, вилучені знаряддя вчинення злочину тощо, які також обов'язково зазначаються в ньому.

Додатки до протоколу процесуальної дії й інші предмети та документи, що зазначені в ньому, повинні бути належно описані (у спосіб, що забезпечує їх ідентифікацію), упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків або предметів.

Особливостями оформлення протоколу негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до нього є те, що:

– у вступній частині протоколу негласної слідчої (розшукової) дії додатково повинно бути зазначено відповідне рішення про

проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії – ухвала суду, постанова слідчого або прокурора;

- можлива періодичність складання протоколів за результатами їх проведення;

- фіксація їх результатів повинна здійснюватися так, щоб завжди була можливість експертним шляхом установити достовірність цих результатів;

- необхідно дотримуватися режиму секретності під час їх складання та роботи з ними.

Якщо перша особливість цілком зрозуміла і складнощів з її врахуванням під час протоколювання виникнути не повинно, то останні три потребують роз'яснення.

Особливістю окремих негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема аудіо-, відеоконтролю особи, місця, накладення арешту на кореспонденцію, спостереження за особою, річчю або місцем тощо, є те, що, на відміну від слідчих (розшукових) дій, вони можуть здійснюватися протягом тривалого часу – доба, тиждень, місяць і більше, що, своєю чергою, обумовлює й особливості складання протоколів за результатами їх проведення.

Загальні вимоги до складання протоколів слідчих (розшукових) дій дають підстави стверджувати, що за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій складається щонайменше один протокол, водночас з урахуванням тактичних особливостей, періоду їх проведення, отриманих результатів, їх кількість може збільшуватися протягом усього часу проведення такої дії. КПК та Інструкція з цього приводу чітких обмежень не містять. Відповідно до п. 4.2 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом ГП України, МВС України, СБ України, Адміністрації ДПС України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (далі Інструкція), періодичність складання протоколів залежить від виду негласної слідчої (розшукової) дії, терміну її проведення (одномоментно чи впродовж певного проміжку часу), від доручення слідчого, прокурора, але в будь-якому випадку протокол складається безпосередньо після отримання фактичних даних, які можуть використовувати

тись як докази для встановлення місця перебування особи, що розшукується, про кожний випадок огляду, дослідження матеріалів про результати негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Виправданою є практика складання протоколу за результатами завершення проведення негласної слідчої (розшукової) дії, наприклад, завершення строку (2-х місячного), визначеного судом для аудіоконтролю особи або здійснення контрольованої поставки. Водночас у таких випадках протокол повинен складатися незалежно від того, чи отримані під час її проведення результати необхідні для вирішення завдань кримінального провадження, чи ні.

Водночас, якщо під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, наприклад, аудіоконтролю місця або особи отримана інформація, яка має значення для кримінального провадження, тоді, так би мовити, «проміжний» результат негласних слідчих (розшукових) дій може бути зафіксований в окремому протоколі й переданий особою, що проводила таку дію, прокурору для вирішення ним питання про використання зафіксованої в протоколі інформації у кримінальному провадженні, а проведення негласних слідчих (розшукових) дій продовжуватиметься.

Окрім того, тактика проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій вимагає необхідності фіксації підготовчих дій або початку її проведення. Зокрема вручення апаратури та грошей особі, яка братиме участь у оперативній закупці, виконуватиме спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, тощо. Тому в таких випадках або складається окремий протокол стосовно здійснених дій, або протокол про хід і результати негласних слідчих (розшукових) дій складається відтоді, коли розпочато виконання відповідних дій.

Вимога щодо необхідності фіксації результатів негласних слідчих (розшукових) дій у спосіб, що завжди забезпечує можливість експертним шляхом встановити достовірність цих результатів, обумовлена секретністю методів, сил і засобів, що можуть залучатися до їх проведення. Негласність отримання такої доказової інформації обумовлює й необхідність перевірки джерел її отримання та з'ясування допустимості використання у кримінальному провадженні, наприклад, проведення фоноскопичної експертизи за результатами аудіоконтролю.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 246 КПК, відомості про факт і методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягають розголошенню, крім того, відповідно до п. 5.1 Інструкції, засекречуванню також підлягають відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії.

Відповідно до п. 5.3 Інструкції, матеріальні носії інформації (протоколи, а в необхідних випадках і додатки до них) щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій повинні містити такі реквізити:

- гриф секретності;
- номер примірника;
- статтю Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (пункт Розгорнутого переліку відомостей, що становлять державну таємницю), на підставі якої здійснюється засекречування матеріального носія інформації;
- дату засекречування;
- підпис, його розшифрування та посаду особи, яка надала гриф секретності.

У разі виготовлення секретних документів із використанням засобів обчислювальної техніки мають бути забезпечені вимоги законодавства у сфері технічного захисту інформації (п. 5.4).

Протоколи негласних слідчих (розшукових) дій і додатки до них, що становлять державну таємницю, підлягають реєстрації в режимно-секретному підрозділі та зберігаються в окремих номенклатурних справах – «Документи щодо організації та проведення негласних слідчих (розшукових) дій».

Забезпечення охорони державної таємниці при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій покладається на слідчих, прокурорів і співробітників уповноважених оперативних підрозділів, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії.

Після завершення проведення негласних слідчих (розшукових) дій грифи секретності носіїв інформації щодо їх проведення підлягають розсекреченню на підставі рішення прокурора, який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, з урахуванням обставин кримінального провадження

й необхідності використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій як доказів після проведення таких дій у випадку, якщо витік зазначених відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України.

Таке рішення оформлюється постановою прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, і погоджується керівником прокуратури.

Для розсекречення конкретних носіїв інформації щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій керівник органу прокуратури надсилає керівнику органу, де засекречено цей носій, клопотання, в якому зазначаються підстави для скасування грифа секретності, обліковий номер та назва носія інформації. До клопотання долучаються матеріальні носії інформації, грифи секретності яких пропонується скасувати.

Рішення – у формі «акта про скасування грифів секретності з матеріальних носіїв інформації» готується експертною комісією, що створюється в цьому органі у складі не менше 3-х осіб, які мають відповідний рівень знань і досвід роботи у сфері охорони державної таємниці (залежно від органу: слідчий, прокурор, співробітник оперативного підрозділу), працівники режимно-секретних підрозділів, які мають допуск до державної таємниці відповідної форми, та затверджується керівником органу.

Скасування грифів секретності здійснюється працівниками режимно-секретних підрозділів шляхом закреслення однією тонкою лінією попереднього грифа секретності та написання знизу або поруч позначки «Не таємно». Такі виправлення з зазначенням дати засвідчуються підписом начальника режимно-секретного підрозділу або його заступника та скріплюються печаткою цього ж підрозділу.

Носії інформації повинні бути розсекречені в найкоротший термін, але не пізніше 10 днів із моменту отримання клопотання.

Після розсекречення зазначених носіїв інформації щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймається рішення про їх зняття з обліку в режимно-секретному підрозділі та долучення до матеріалів кримінального провадження у встановленому КПК порядку.

Про розсекречення носіїв інформації службова особа, яка його здійснила, зобов'язана письмово повідомити прокурора, якому такі носії секретної інформації або документи були передані. У письмовому повідомленні зазначається підстава (реєстраційний номер та дата затвердження акта експертної комісії) для скасування грифа секретності, обліковий номер та назва матеріального носія секретної інформації, документа, попередній гриф секретності та наданий після перегляду реквізит.

Розсекречені матеріали, які прокурор має намір використати як докази під час судового розгляду, зберігаються на розсуд прокурора в його службовому сейфі чи в сейфі слідчого за вказівкою прокурора.

У разі наявності в матеріалах стосовно проведених негласних слідчих (розшукових) дій відомостей, що становлять державну таємницю, досудове розслідування проводиться з дотриманням вимог режиму секретності та в порядку, визначеному Главою 40 КПК.

Окремо слід розглянути заходи захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Так, у ч. 1 ст. 254 КПК міститься пряма заборона щодо розголошення особами, яким стало відомо під час відкриття матеріалів сторонам кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК, інформації про факт і методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій осіб, які їх проводили, відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб.

Про кримінальну відповідальність за розголошення такої інформації ці особи попереджаються письмово у протоколі негласних слідчих (розшукових) дій або окремому протоколі, що може бути складений перед початком відкриття матеріалів кримінального провадження.

Особливістю ознайомлення осіб із протоколами негласних слідчих (розшукових) дій та додатками до них є також те, що, відповідно до ч. 3 ст. 254 КПК, не допускається виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них, на відміну від інших матеріалів кримінального провадження.

Відповідно до ч. 3 ст. 252 КПК, протоколи негласних слідчих (розшукових) дій з додатками до них не пізніше, ніж через двадцять чотири години після їх припинення, мають бути передані прокуророві, що здійснює нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, у рамках якого були проведені ці негласні слідчі (розшукові) дії.

Прокурор вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які він планує використовувати у кримінальному провадженні як докази. Збереження цих предметів забезпечується прокурором із дотриманням вимог ст. 100 КПК або ним складається доручення слідчому щодо забезпечення їх збереження в порядку, визначеному цією статтею та «Порядком зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 р. № 1104 (далі – Положення про зберігання речових доказів).

Слід підкреслити, що слідчий, співробітники оперативних підрозділів – виконавці негласних слідчих (розшукових) дій – мають вжити необхідних заходів для забезпечення збереження і цілісності одержаних матеріалів (захист від несанкціонованого втручання, деформації, розмагнічування, знебарвлення, стирання тощо) у період до передачі їх прокурору.

11.3. Протоколи оперативно-розшукових заходів та додатки до них як джерела доказів

Відповідно до абзацу другого ч. 2 ст. 99 КПК, матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» за умови відповідності вимогам ст. 99 КПК, є документами

та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Під матеріалами ОРД слід розуміти предмети, документи, отримані та складені уповноваженими особами під час здійснення цієї діяльності, в яких зафіксовані відомості (інформація), що мають значення для ОРД (протоколи оперативно-розшукових заходів, пояснення, агентурні повідомлення, фотознімки, відео-записи та ін.).

Своєю чергою, за результатами проведення конкретного ОРЗ (практичні співробітники правоохоронних органів поняття «результати ОРД» та «матеріали ОРД» іноді вживають як синоніми, що є не коректним, оскільки «результати» є ширшими за своїм змістом поняттям).

Різноманіття матеріалів, які отримуються під час ОРД, зумовлює потребу в їх упорядкуванні, класифікації, зокрема для можливого й ефективного використання у кримінальному провадженні.

Із метою з'ясування змісту, призначення, форми відображення матеріалів ОРД, які можуть використовуватись у кримінальному провадженні, шляхів їх використання здійснимо їх класифікацію.

За характером діяльності з їх отримання розрізняють матеріали, отримані:

- гласним шляхом;
- негласним шляхом.

Підставою цієї класифікації є спосіб і умови отримання матеріалів у ході ОРД, які, своєю чергою, характеризують певні властивості отриманих матеріалів, впливають на спосіб і порядок реалізації матеріалів у кримінальному судочинстві.

Так, за *функціональним призначенням (змістом) матеріали ОРД* можна поділити на:

- матеріали, в яких відображено організаційну роботу зі спрямування та проведення ОРД (постанови про заведення справи, продовження строків її ведення, ухвали слідчого судді, суду та рішення керівників оперативних підрозділів щодо проведення ОРЗ);

- матеріали, в яких зафіксовані результати ОРД.

- У перших відображаються обставини заведення справи, продовження строків її ведення, отримання дозволів на обмеження

прав і свобод людини, закриття ОРС тощо. Другі є конкретними здобутками, отриманими під час здійснення ОРД.

Для кримінального провадження найбільше значення мають матеріали, в яких зафіксована інформація, що може бути безпосередньо використана для організації розслідування або встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Водночас матеріали, що фіксують процес ОРД, мають важливе значення для оцінки результатів ОРД у кримінальному провадженні з погляду дотримання принципів законності, прав та свобод громадян, а отже визначення їх допустимості, тобто придатності для використання з метою вирішення завдань кримінального провадження. Наприклад, оперативним підрозділом направляються слідчому для використання під час розслідування результати проведення такого ОРЗ, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. У супровідному документі до цих матеріалів, обов'язково повинно бути зазначено, на підставі чого здійснювався цей ОРЗ. В разі, якщо під час його проведення була порушена процедура, зокрема не отримано ухвалу суду або проведено інший захід, ніж передбачено в ній, або стосовно іншої особи, використання таких матеріалів ОРД в кримінальному провадженні як доказів є неможливим.

Значення цієї класифікації полягає у тому, що вона допомагає слідчому й оперативному співробітнику визначити:

- які саме матеріали будуть безпосереднім джерелом корисної для розслідування інформації з погляду її використання для встановлення обставин злочину;

- які матеріали мають бути додатково залучені у кримінальне провадження для забезпечення допустимості перших.

Залежно від характеру носія інформації матеріальні результати можуть бути класифіковані на:

- документи;
- предмети.

В ОРС містяться лише результати, зафіксовані на матеріальних носіях, наприклад, фотознімки, повідомлення, пояснення, довідки, протоколи за результатами ОРЗ тощо. Але потрібно пам'ятати, що для потреб розслідування може мати велике значення й та частина результатів ОРД, що ще не відображена у матеріалах ОРС, носієм якої є оперативний співробітник, котрий виконує роботу

у цій справі. Вони звичайно не можуть бути використані як докази, але можуть відіграти важливу роль орієнтувальної інформації. Отже, залежно від фіксації результатів ОРД останні можна класифікувати на:

- зафіксовані на матеріальних носіях (оперативні матеріали), зокрема – це довідки, повідомлення, фотознімки, магнітні носії інформації тощо;

- не зафіксовані на матеріальних носіях (оперативна інформація в ідеальному стані, якою, наприклад, володіє оперативний працівник, слідчий, але, яка ще не матеріалізована через брак часу або з інших, наприклад, тактичних міркувань).

Правоохоронні органи найчастіше використовуються саме матеріалізовані результати ОРД у виді протоколів за результатами проведення конкретних ОРЗ або результатів роботи за конкретною ОРС (пояснення, довідки, протоколи, акти ревізій тощо).

Водночас необхідність використання матеріально незафіксованої інформації може бути обумовлена її змістом. Так, наприклад, якщо оперативний працівник агентурним шляхом отримав інформацію про місце знаходження особи, яка перебуває в розшуку та може залишити межі України, він повинен вжити всіх заходів для затримання злочинця і недопущення його виїзду за межі України шляхом повідомлення, зокрема й телефоном, цієї інформації слідчому, військовослужбовцю ДПРС України з метою організації затримання такої особи ще до матеріальної фіксації отриманої інформації, адже від оперативності дій у цьому випадку залежить успіх вирішення завдань кримінального провадження.

За процедурою передачі для використання у кримінальному провадженні:

- матеріали, передача яких здійснюється за спеціальною процедурою, що передбачає отримання санкції керівництва СБ, Національної поліції України тощо та зняття грифу секретності;

- матеріали, передача яких не потребує спеціальної процедури (зазвичай матеріали, отримані гласним шляхом).

Відсутність спеціальної процедури передбачає, що отримані матеріали можуть бути передані органам досудового розслідування й не потребують зняття грифу секретності відповідно до чинного законодавства та зашифрування джерел, методів, способів й умов

отримання таких матеріалів (наприклад, пояснення осіб, отримані в установленому чинним законодавством порядку копії й оригінали документів, зокрема довідки, акти ревізій тощо).

Наявність в отриманих під час ОРД матеріалах секретних відомостей, зокрема щодо форм і методів ОРД, сил і засобів, що залучалися до їх отримання, тощо, впливає на процес використання таких матеріалів у кримінальному провадженні. Для цього з них у встановленому чинним законодавством і відомчими нормативно-правовими актами повинен бути знятий гриф секретності та за необхідності зашифровані відомості щодо обставин, місця, способу отримання таких матеріалів, пристроїв, що для цього використовувалися тощо.

Своєю чергою, *залежно від можливості розсекречення* матеріали можна класифікувати на:

- матеріали, що можуть бути розсекречені у встановленому порядку;

- матеріали, які не підлягають розсекреченню у зв'язку з: недоцільністю розшифрування форм і методів ОРД; неможливістю забезпечення безпеки осіб, що брали участь в ОРД, та не можуть стати учасниками кримінального провадження (не можуть бути допитані як свідки й взяти участь у проведенні слідчої (розшукової) дії; недоцільністю розголошення конфіденційних відносин; відсутністю письмової згоди особи, щоб дані про її конфіденційні відносини з підрозділами, які здійснюють ОРД, були розголошені.

Залежно від обсягу матеріалів, що використовуватимуться у кримінальному провадженні:

- матеріали ОРС;

- матеріали ОРЗ.

У ст. 8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчих нормативних актах наведений перелік окремих ОРЗ, що можуть здійснюватися оперативно-розшуковими, оперативно-технічними підрозділами в межах ОРД. Результати цих заходів, наприклад, спостереження за особою, річчю, місцем, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, оперативної закупки та ін., після їх документального оформлення (складання протоколу за результатами, отримання дозволу на використання тощо), відповідно до ст. 99 КПК, є документами і можуть використовуватися

тись у кримінальному провадженні як докази або використовувати іншим шляхом для вирішення завдань кримінального провадження.

Іноді для повноти, об'єктивності й ефективності документування злочинної діяльності та подальшого доказування винності осіб, що вчинили злочин, виникає потреба у використанні всіх або частини матеріалів, які зібрані під час провадження у ОРС, зокрема результатів одного, двох, трьох і більшої кількості ОРЗ. Такі випадки трапляються, коли результати ОРД направляються слідчому для початку кримінального провадження і слідчий не може об'єктивно встановити наявності або відсутності складу злочину без дослідження всіх обставин, що є та зафіксовані в матеріалах ОРС.

За характером засобів, які використовувалися для отримання матеріалів ОРД, останні можна класифікувати на:

- отримані з використанням технічних засобів;
- отримані без їх використання.

Такий поділ матеріалів обумовлений необхідністю врахування під час їх використання особливостей технічних засобів, приладів, устаткування, які застосовувалися, їх технічних характеристик і властивостей матеріалів, що отримані, оскільки залучення таких матеріалів до кримінального провадження потребує їх відповідної перевірки та процесуального оформлення. Наприклад, аудіокасети із записами розмов, осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, підлягають огляду з метою встановлення змісту розмов і віднесення до події, що розслідується, ідентифікації голосів осіб шляхом проведення відповідних експертиз. Для проведення останніх необхідна інформація щодо технічних засобів, які застосовувались для здійснення запису, та умов, у яких він проводився.

Відповідно до ст. 9 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні й інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу.

За змістом інформації – матеріали, в яких містяться відомості:

- щодо обставин, які мають значення для кримінального провадження (наприклад, стосовно приводів і підстав для початку

досудового розслідування, обставин, які підлягають доказуванню, розшуку злочинців тощо);

– що можуть бути використані для попередження, виявлення, припинення злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку осіб, які безвісти зникли;

– що можуть бути використані для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей;

– що можуть бути використані для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;

– відомості, що можуть бути використані для інформування державних органів відповідно до їх компетенції. Зміст інформації, яка зафіксована в матеріалах ОРД, є одним із основних критеріїв, за яким визначається доцільність, спосіб, час використання матеріалів ОРД у кримінальному провадженні.

Зміст інформації, яка зафіксована в матеріалах ОРД, є одним з основних критеріїв, за яким визначається доцільність, спосіб, час використання матеріалів ОРД у кримінальному провадженні.

Так, якщо під час такого ОРЗ, як оперативна закупка, зафіксовано факт збуту наркотичного засобу, його матеріали містять відомості про подію злочину (час, спосіб, місце, предмет злочинного посягання й інші обставини вчинення злочину), це обумовлює необхідність передачі таких матеріалів у повному обсязі слідчому для початку та здійснення ним досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК. Водночас матеріали спостереження за особою, причетною до збуту наркотичного засобу, її зв'язків, місця проживання і не пов'язані з безпосереднім фактом учинення злочину, можуть бути надані слідчому у виді повідомлення оперативного підрозділу стосовно встановлених обставин і може не потребувати розкриття факту проведення ОРЗ.

Підставами для використання матеріалів ОРД у кримінальному провадженні є необхідність вирішення завдань, що постають

перед оперативними підрозділами, які здійснюють ОРД, та суб'єктами, що здійснюють досудове розслідування. Підстави використання матеріалів ОРД залежно від обов'язковості прийняття рішення суб'єктом кримінального процесуального провадження можна класифікувати на такі види:

- підстави щодо прийняття рішення про початок кримінального провадження, відповідно до ст. 214 КПК;

- підстави для прийняття інших рішень під час розслідування.

Якщо оперативний підрозділ під час здійснення ОРД виявить ознаки злочину, то відповідно до чинного законодавства він повинен вжити заходів для оформлення зібраних матеріалів і підготувати їх до прийняття процесуального рішення.

Для цього матеріали повинні бути виділені з матеріалів ОРС, відповідно зареєстровані та надані для початку кримінального провадження уповноваженій особі – слідчому, прокурору.

У цьому випадку підставою використання матеріалів ОРД є виявлення оперативним підрозділом у процесі ОРД ознак складу злочину і необхідність початку досудового розслідування.

Така підстава, як необхідність використання матеріалів ОРД для прийняття інших рішень є, коли слідчий (прокурор) здійснює відповідне кримінальне провадження, але для об'єктивності, повноти розслідування, встановлення винних, притягнення їх до кримінальної відповідальності потрібно використати результати ОРД. Наприклад, слідчий може витребувати в оперативному підрозділі інформацію щодо зв'язків особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, результатів проведення стосовно неї ОРЗ тощо.

Отримання матеріалів ОРД, з огляду на особливості порядку їх передачі, можна розглядати у двох аспектах:

- ініціатором передачі матеріалів ОРД є оперативний підрозділ;

- ініціатором отримання матеріалів ОРД є суб'єкт, що здійснює досудове розслідування.

Окремо потрібно зауважити на зміст офіційного звернення – запиту, особи, яка здійснює досудове розслідування. Таке звернення повинно бути процесуально обґрунтованим, впливати з інтересів розслідування та мати конкретний характер. У ньому повинно бути зазначено, в якому кримінальному провадженні воно складе-

но, хто здійснює провадження, які саме матеріали потрібні й кому, в котрий термін їх потрібно надати.

Оперативний підрозділ (або співробітник), у провадженні якого знаходиться (лась) ОРС, розглядає запит слідчого щодо надання матеріалів ОРД для використання у кримінальному провадженні. За наявності необхідних матеріалів у ОРС з'ясовує доцільність і можливість надання матеріалів, потрібних слідчому, здійснює їх належне оформлення для можливості використання у кримінальному провадженні, реєструє підготовлені матеріали та з відповідним супровідним листом направляє особі, що здійснює досудове розслідування.

За неможливості передачі матеріалізованих результатів ОРД (вони знищені, отримані з порушенням процедури, встановленої законодавством, недоцільності розсекречення методів, сил і засобів, що використовувалися під час отримання матеріалів ОРД), для використання у кримінальному провадженні може бути надано інформацію, яка міститься в матеріалах ОРД, для її врахування під час розслідування як орієнтувальної, довідкової тощо. Така інформація може бути усно повідомлена оперативним працівником (його керівником) особі, яка здійснює досудове розслідування, або може бути відображена у відповіді (листі) оперативного підрозділу на запит слідчого.

Після отримання відповіді оперативного підрозділу особа, що здійснює досудове розслідування, визначає шляхи використання отриманих матеріалів (інформації) та долучає їх до відповідного кримінального провадження.

Чинне законодавство не містить визначення способів використання результатів ОРД, їх переліку, а визначає лише окремі напрями у ст. 10 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність». А саме, матеріали ОРД використовуються:

- як приводи та підстави для початку досудового розслідування;
- для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні;
- для попередження, виявлення, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісно зникли;

– для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей;

– для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;

– для інформування державних органів відповідно до їх компетенції.

Водночас перелічувати всі можливі способи використання матеріалів ОРД у кримінальному судочинстві немає можливості. Такі способи визначаються суб'єктами, що здійснюють ОРД і досудове розслідування з урахуванням змісту, властивостей матеріалів ОРД, слідчої ситуації, що сформувалася під час розслідування.

Ключовим компонентом прийняття позитивного рішення щодо використання в доказуванні матеріалів ОРД, є перевірка їх допустимості, яка означає, що:

– матеріали ОРД повинні бути отримані уповноваженими на це суб'єктами (повноважними здійснювати ОРД, окремі ОРЗ – оперативний працівник, у провадженні якого знаходиться ОРС, або співробітник оперативно-технічного підрозділу та підрозділу оперативного документування, які виконують завдання в межах своїх службових обов'язків);

– вони повинні бути отримані з відомого, що може бути перевірений, і не забороненого законом джерела (наприклад, касета з аудіозаписом розмов підозрюваного може бути перевірена шляхом проведення фоноскопичної експертизи або допиту осіб, розмови яких зафіксовані, тощо);

– матеріали повинні бути отримані у встановленому законом порядку та з дотриманням установленої форми, що гарантує захист прав і законних інтересів громадян (порядок проведення конкретних ОРЗ та їх оформлення визначаються у Законі «Про оперативно-розшукову діяльність», КПК та відомчих нормативних актах, зокрема, визначається порядок отримання дозволу на проведення

окремих ОРЗ, в тому числі отримання ухвали суду, оформлення результатів їх проведення. Так, наприклад, для зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж необхідно отримати ухвалу суду, надати доручення до відповідного оперативного підрозділу, скласти протокол за результатами проведення такого заходу з відображенням підстав, змісту та результатів його проведення);

– фактичні дані і процес їх одержання в ході ОРД повинні бути належно закріплені й засвідчені (наприклад, у протоколі відповідного ОРЗ – оперативної закупівлі, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та ін.);

– зібрані в ході ОРД докази повинні бути перевірені (йдеться про змістовне дослідження матеріалів ОРД з метою недопущення розголошення таємних відомостей щодо форм, методів, сил, засобів ОРД. Так, у протоколі за результатами проведення оперативно-технічного заходу – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж не повинні розкриватися, як і ким він здійснювався, які пристрої для цього використовувалися).

Матеріали ОРД, отримані з порушенням Закону, прав і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, недопустимі для використання у кримінальному провадженні. Наприклад, проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж без ухвали суду або не уповноваженими на це особами.

У теорії та на практиці триває дискусія щодо можливості використання у кримінальному судочинстві результатів ОРД, отриманих із порушеннями чинного законодавства щодо процедури, порядку проведення окремих ОРЗ тощо.

Потрібно погодитися з тим, що ОРЗ, проведені з порушенням установленого порядку, умов і підстав їх проведення, не є легітимними й у правовому сенсі ОРД не утворюють, а тому й відомості, матеріали, отримані під час їх проведення, не можуть офіційно розглядатися як результати ОРД. Водночас проведення таких ОРЗ не завжди впливає на достовірність відомостей, отриманих із порушенням закону і суб'єктами ОРД, і іншими особами. Наприклад, якщо такі відомості, зокрема й ті, що обмежують конституційні права громадян, отримані не суб'єктом ОРД із застосуванням спеціальних технічних засобів, надалі виявлені органами, уповноваженими на здійснення ОРД в установленому законодавством порядку,

то ці відомості можуть бути офіційно використані у кримінальному провадженні й нелегітимність їх попереднього отримання не може піддавати сумніву легітимність їх подальшого отримання. Що стосується результатів ОРД, отриманих із порушенням закону суб'єктами цієї діяльності, то вони можуть використовуватися як допоміжні, такі що містять інформацію орієнтувального характеру, засоби для підготовки і проведення ОРЗ та (або) слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення документа як джерела доказів.
2. У чому полягає відмінність документа як джерела доказів від документа речового доказу?
3. Назвіть вимоги до процесуальної форми протоколу слідчої (розшукової) дії.
4. Вкажіть додатки до протоколу слідчої (розшукової) дії й їх процесуальне оформлення.
5. Чи відрізняються за оформленням протоколи слідчих (розшукових) дій та додатки до них і протоколи негласних слідчих (розшукових) дій та додатки до них?
6. Визначте поняття «матеріали оперативно-розшукової діяльності».
7. Чи можуть бути джерелом доказів протоколи оперативно-розшукових заходів і додатки до них?

Рекомендована література

1. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні: науково-практичний посібник / В. Г. Гончаренко. – К.: Прецедент, 2014. – 42 с.
2. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі: наук.-практ. посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К.: КНТ, Видавництво Фурса С. Я., 2006. – 272 с.

3. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник / Є. Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
4. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. – К.: Вища школа, 1984. – 134 с.
5. Кудінов С. С. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. – Вид. 2-е, перероблене та доповнене. – Х.: Оберіг, 2015. – 434 с.
6. Рогатинська Н. З. Значення документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві / Н. З. Рогатинська // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3. – С. 349–354.
7. Слободзян А. Документ як джерело доказів у кримінальному провадженні / А. Слободзян // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 184–190.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – 6-те вид., перероб. та допов. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – 768 с., Т. 2. – 664 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка; Центр політ.-прав. реформ. – Х.: Фактор, 2013. – 1058 с.
4. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – К.: Алєрта, 2014. – 768 с.
5. Алексєєв О. О. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О. О. Алексєєв, В. К. Весельський, В. В. Пяковський. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 320 с.
6. Актуальні питання діяльності органів внутрішніх справ України: зб. наук. праць факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС за 2014 рік / за заг. ред. д-ра. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. – Х.: ХНУВС; НікаНова, 2015. – 672 с.
7. Аленін Ю. П. Кримінально-процесуальне право: підручник / Ю. П. Аленін. – Х.: Одисей, 2008. – 816 с.
8. Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: монографія / Р. В. Бараннік, В. П. Шибіко. – К.: КНТ, 2008. – 212 с.
9. Басиста І. В. Прийняття і використання рішень слідчого на стадії досудового розслідування: монографія / І. В. Басиста. – Івано-Франківськ, 2011. – 532 с.
10. Бєгма А. П. Прокурор як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. П. Бегма. – К., 2011. – 20 с.

11. Благута Р. І. Кримінальний процес: навч. посібник / Р. І. Благута, Л. О. Сергієнко, О. Є. Устюгова. – Львів: Біблос, 2010. – 500 с.

12. Галаган О. І. Захист прав і свобод суб'єктів кримінального судочинства в Україні та ФРН: навч. посібник / О. І. Галаган, В. А. Савченко. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 200 с.

13. Городецька М. С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ: монографія / М. С. Городецька; за ред. Л. М. Лобойка; МВС України; ДДУВС. – Дніпропетровськ: Ліра-ЛТД, 2010. – 231 с.

14. Грошевий Ю. М. Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність: навч. посібник / Ю. М. Грошевий, С. Б. Фомін. – Х.: Право, 2010. – 112 с.

15. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія / С. В. Давиденко. – Х.: Фінн, 2008. – 296 с.

16. Досудове розслідування кримінальних справ: навч.-практ. посібник / Ю. М. Грошевий, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Х.: ФІНН, 2009. – 328 с.

17. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення: науково-практичний посібник / В. А. Колесник. – К.: Прецедент, 2014. – 135 с.

18. Кудінов С. С. Використання в кримінальному провадженні результатів, отриманих шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов // Негласні слідчі (розшукові) дії та особливості їх проведення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ: навчально-практичний посібник / Б. І. Бараненко, О. В. Бочковий, К. А. Гусева та ін.; МВС України; Луган. держ. ун-т. внутр. справ ім. О. Є. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – С. 220–245.

19. Кудінов С. С. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов // Основи опе-

ративно-розшукової діяльності: навч. посібник; за ред. С. М. Гусарова. – Х., 2015. – С. 195–218.

20. Кудінов С. С. Загальноправова характеристика та визначальні процесуальні основи проведення негласних слідчих (розшукових) дій / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов // Негласні слідчі (розшукові) дії та особливості їх проведення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ: навчально-практичний посібник / Б. І. Бараненко, О. В. Бочковий, К. А. Гусева та ін.; МВС України; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. О.Є. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – С. 40–87.

21. Крижанівській В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): монографія / В. В. Крижанівський. – К.: Обрії, 2009. – 164 с.

22. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій, А. П. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

23. Кримінальний процес: підручник / за ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К.: ЦУЛ, 2013. – 544 с.

24. Кримінальний процес: навчально-методичний посібник / авт. кол.; за ред. Р. І. Благуті, Ю. А. Комісарчук. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 588 с.

25. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Groшевий, Т. М. Мирошниченко, Д. В. Філін, С. В. Давиденко, В. І. Маринів та ін.; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. – Х.: Право, 2010. – 606 с.

26. Кримінальний процес: навч. посіб. для підготовки до іспиту / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін. – Х.: Право, 2016. – 288 с.

27. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. – 5-те вид., переробл. та допов. – К.: Ін Юре, 2016. – 640 с.

28. Криміналістика: навч. посібник для підготовки для іспитів / І. В. Тетарчук; за заг. ред. І. В. Тетарчук. – К.: Центр учбової літератури + ЦНЛ, 2016. – 200 с.

29. Криміналістика и судебная экспертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / редкол.: А. В. Янчук, О. М. Олійник, О. Г. Рувін та ін.; Мінюст України, КНДІСЕ. – К., 2015. – Вип. 60.

30. Коваленко С. Г. Кримінальний процес України: підручник / С. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
31. Кучинська О. П. Системність принципів кримінального провадження як визначальний фактор їх ефективного регуляторного впливу на кримінально-процесуальні відносини / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2012. – № 1. – С. 7–11.
32. Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / П. В. Кучевський. – К., 2011. – 16 с.
33. Мовчан Г. В. Процесуальні повноваження прокурора у судовому провадженні та в суді першої інстанції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г. В. Мовчан. – Х., 2010. – 20 с.
34. Мовчан Г. Правозахисна функція: це – один із основних напрямів діяльності прокурора в кримінальному судочинстві / Г. Мовчан // Вісник прокуратури. – 2009. – № 4. – С. 34–37.
35. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посібник / А. В. Молдован. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
36. Молдован В. В. Кримінальний процес України: лекції. Процесуальні документи / В. В. Молдован, А. В. Молдован, Р. С. Качавень. – 2-ге вид., із змін, та доповн. – К.: Алерта, 2016. – 360 с.
37. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України: монографія / В. В. Навроцька. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 440 с.
38. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. – 2-е вид., розшир. й доповн. – Х.: Оберіг, 2015. – 424 с.
39. Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року: зб. ст. – К.: Істина, 2012. – 128 с.
40. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посібник / за ред. О. М. Джужи. – К.: Правова єдність, 2009. – 310 с.

41. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру / Л. М. Палюх. – Львів: ПАІС, 2009. – 195 с.

42. Письменний Д. П. Слідчий органу досудового розслідування: проблеми правової регламентації в проекті Кримінального процесуального кодексу України / Д. П. Письменний // Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 жовт. 2011 р.). – Х., 2011. – С. 182–186.

43. Підтримання прокурором державного обвинувачення в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України: зб. метод. рек. / В. П. Пшонка та ін. – К.: Правова єдність; Алерта, 2013. – 438 с.

44. Процесуальне керівництво прокурором негласними слідчими (розшуковими) діями: наук. практ. посібник / Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, В. В. Мухін та ін. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 304 с.

45. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: навч.-практ. посібник / С. М. Стахівський. – К.: Атіка, 2009. – 64 с.

46. Татаров О. Ю. Досудове розслідування в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні підстави (за матеріалами МВС): монографія / О. Ю. Татаров. – Донецьк: Промінь, 2012. – 640 с.

47. Удалова Л. Д. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі: монографія / Л. Д. Удалова, О. В. Панчук. – К.: КНТ, 2014. – 160 с.

48. Удалова Л. Д. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування: навч. посібник / Л. Д. Удалова, О. В. Рибалка. – К.: КНТ, 2012. – 160 с.

49. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький та ін. – 4-те видання, перероблене і доповнене. – К.: КНТ, 2016. – 269 с.

50. Чурікова І. В. Всебічність, повнота й об'єктивність процесуальної діяльності слідчого: навч. посібник / І. В. Чурікова; за заг. ред. П. П. Підюкова. – К.: Калинівська друкарня, 2011. – 144 с.

51. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. – М.: Норма, 2010. – 240 с.

52. Шило О. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми / О. Шило // Право України. – 2010. – № 9. – С. 180–186.

53. Шульга А. Моральність кримінально-процесуальних відносин / А. Шульга, Е. Коваленко // Вісник Акад. управління МВС. – К., 2010. – № 3. – С. 171–176.

54. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормальної моделі / М. Є. Шумило // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2 (150).

Колектив авторів:

- Р. І. Благута*, канд. юрид. наук, доцент (тема 7);
Ю. В. Гуцуляк (тема 8);
О. М. Дуфенюк, канд. юрид. наук, доцент (тема 10);
О. В. Захарова, канд. юрид. наук, доцент (тема 9);
Ю. А. Комісарчук, канд. юрид. наук, доцент (теми 1, 2, 4, 5);
С. А. Кудінов, канд. юрид. наук, доцент (тема 11);
А. І. Кунтій, канд. юрид. наук (тема 6);
О. В. Ряшко, канд. юрид. наук, доцент (тема 3);
А. Я. Хитра, канд. юрид. наук, доцент (теми 1, 7);
Р. М. Шехаціов, канд. юрид. наук, доцент (тема 11)

ДОКАЗИ
ТА ДОКАЗУВАННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ

Навчальний посібник

Редагування *Г. А. Ялечко*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *І. М. Хоминець*

Підписано до друку 08.06.2018.
Формат 60×84^{1/16}. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 15,8.
Тираж 100 прим. Зам. № 6-18.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.